

АРХИТЕКТУРА

Списание
за архитектурно творчество,
архитектурна теория
и критика

2020/5-6

КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

МЕТОДОЛОГИЯ
ГРАДОУСТРОЙСТВО
АРХИТЕКТУРА
АРХЕОЛОГИЯ
ПАРКОВА АРХИТЕКТУРА
ЗА САБ
ВЪЗПОМЕНАНИЯ

ИЗДАНИЕ НА СЪЮЗА НА
АРХИТЕКТИТЕ В БЪЛГАРИЯ

ПОД КУПОЛИТЕ НА ЛАРГОТО

34

НОВА СОФИЙСКА АРХИТЕКТУРА 16 - 26 септември 2020

ДНИ НА АРХИТЕКТУРАТА - СОФИЯ 2020

- 16.09. – 18.00 ч. Откриване на изложба „Нова софийска архитектура“ „Под куполите на Ларгото“, пл. „Независимост“
- 18.09. – 18:00 ч. Представяне книгата на проф. Ст. Стамов „Дървената народна къща“ от чл.-кор. проф. д.а.н. арх. Атанас Ковачев, ЦДА, зала 1.
- 19.09. Ден на отворените врати в ЦДА.
- 20.09. – 11:00 ч. Представяне и открито занятие на Детска архитектурна работилница в ЦДА, зала 1.
- 21– 25.09 Журиране за наградата „Архитектон“ – ЦДА.
- 23.09. – 17:00 ч. Дискусия „Транспортно-комуникационни проблеми на столичния център“, ЦДА, зала 1.
- 24.09. – 18:00 ч. Представяне на изданията на САБ: сп. „Архитектура“ – специален брой за София; „Бяла книга на българския архитектурен модернизъм“ и книги за София: арх. Чавдар Ангелов и арх. Кирил Русков – „Архитектурни забележителности на София“; проф. д-р арх. Тодор Булев – „Предизвикателствата на София“ – ЦДА, зала 2.
- 25.09. – 18:00 ч. Откриване изложба на арх. Спиридон Ганев – ЦДА, зала 1.
- 26.09. – 10:00 ч. Общо събрание на САБ и Дискусия „Съвременната българска архитектура“ – Парк-хотел „Москва“, зала „Европа“.
- 26.09. – Церемония по обявяване на наградата „Архитектон“ за 2020 г. – ЦДА.

СТОЛИЧНА
ОБЩИНА

СЪЮЗ НА
АРХИТЕКТИТЕ
В БЪЛГАРИЯ

КАМАРА НА
АРХИТЕКТИТЕ
В БЪЛГАРИЯ
РК СОФИЯ

СЪЮЗ НА
ЛАНДШАФТНИТЕ
АРХИТЕКТИ

РЕГИОНАЛЕН
ИСТОРИЧЕСКИ
МУЗЕЙ

ВИЗАР

Защо възниква исторически темата за съхраняване и преосмисляне на материалната среда от миналото и препредаването ѝ в бъдещето? Очевидно касае се за осъзнаване на специфични ценности, които носят тези зрими, осезаеми свидетели, въпреки че през различните епохи, в това число и днес, тези ценности се „осветяват“ от различни страни, натежават различни техни същности. Важното е, че винаги на материалната, първична ценност се наслаждат и духовни оценки и ценности. Става дума винаги за осъзнаване на необходимостта от устойчивост, приемственост и времеви напластявания в системата от духовни ценности на дадено общество, без които то губи своята идентичност, своя генетичен код. Следователно и днес трябва да формулираме ценностната същност, и от там – културната роля, която отреждаме на наследството, преди да навлезем в технологията и законовите рамки, и обратно – законовите рамки, технологията, похватите трябва да отразяват съвременната философия на наследството и да се развиват на нейна основа. Трябва да се пазим, според мен, от създаване на някакъв съвременен догматичен „катехизис“ на проблема. На опазването като самоцел. Не е трудно да се види, че опорни термини като „автентичност“, „интегрирана консервация“ (по-точният превод е опазване!), „интегритет“ позволяват достатъчно широки и разнообразни трактовки, така както и многообразието от културно-исторически обекти изисква не само норми, а и творческа интерпретация на постулатите. Следователно темата за опазването трябва да се разглежда в широко отворени за спорове рамки; в своята динамика, в която „добрите практики“ трябва да се открояват въз основа на комплексен, многофакторен анализ на конкретната ситуация и решения, а самата тема да се осмисля и в развитие, освен като регулирана и нормирана.

Затова в този брой на списание „Архитектура“ се опитахме да представим широк кръг от задачи и решения, свързани със съвременния живот на разнообразни обекти на материалното културно наследство: градска среда, археология, архитектура, ландшафтна архитектура; да засегнем връзката с народните строителни традиции, да разсъждаваме върху генезиса и отчасти бъдещето на проблемите на опазването. Би трябвало да очакваме, и очаквахме, една сериозна подкрепа в това начинание от специализираните структури и организации като НИИКН, ИКОМОС, МК, сдружество „Архитектурно наследство“ в САБ, катедрите, свързани с тематиката във висшите учебни заведения. Това не се получи в достатъчна степен; за сметка на това самите архитекти, реални участници в процесите на съхраняване на наследството, не пренебрегнаха уникалната възможност да представят и защитят своето творчество в този първи след повече от тридесет години брой на сп. „Архитектура“, посветен изцяло на проблемите на наследството в материалната жизнена среда.

Естествено е тук да се срещнем с разнообразие на творчески решения, които няма как да не породят и противоречиви, даже взаимно изключващи се оценки. Затова нужно е след този „базисен“ брой да поддържаме темата в списанието и по-постоянно, и с по-голяма широта. Творческата работа на българските архитекти (и всички други колеги от различни специалности) по проблемите на наследството трябва да се разглежда като специфична творческа сфера, но и вписваща се в цялостния многопосочен процес на развитие на средата, да се разглежда във взаимодействията си и единството си с него, а не (не само!) като обособена професионална сфера на изява. Именно, това единство е към което трябва да се стремим, по-настойчиво.

проф. г-р арх. Тодор Булев

АРХИТЕКТУРА

5 - 6

2020

Списание
за архитектурно творчество,
архитектурна теория и критика
ГОДИНА ШЕСТДЕСЕТ И СЕДМА

Издание на Съюза на архитектите в България.
Списание "Архитектура" е включено в националния референтен
списък на съвременни български научни издания с научно рецензиране
на НАЦИД.

Тираж: 2000

Адрес: 1504 София, ул. „Кракра“ 11, e-mail: sab@bularch.org, www.bularch.eu
ISSN 0324-1254

Издателски съвет:

проф. д.а.н. арх. Борислав Борисов

проф. д-р арх. Константин Бояджиев

ст.н.с. д-р арх. Петко Еврев

доц. д-р арх. Искра Данголова г.с.н.

д-р арх. Мария Диамандиева

проф. д-р арх. Веселина Пеневска

доц. д-р арх. Елена Иванова

проф. д-р арх. Росица Никифорова

проф. д-р арх. Тодор Булев

проф. д-р арх. Валери Иванов

доц. д-р ланд. арх. Веляна Найденова

Редакционен екип: проф. д-р арх. Тодор Булев - отговорен редактор,
арх. Евгения Кукушева

Графичен дизайн и предпечат: РА Яйцето, office@theegg.bg

Печат: Мултипринт ООД

Първа корица: Акропол на Пауталия – източна порта, кула и крепостна стена,
снимка - Владимир Чанев

Втора корица: Плакат на изложба „Под куполите на Ларгото“ - 2020 г.,
автор: Мая Бужашка

Трета корица: Комплекс „Акве Калиге – Термополис“, басейн

Четвърта корица: Акропол на Пауталия – кула и крепостна стена,
снимка - Владимир Чанев

5 СЪВРЕМЕННИЯТ ЖИВОТ НА АРХИТЕКТУРНОТО НАСЛЕДСТВО
проф. д-р арх. Тодор Булев

18 ОТНОСНО СПЕЦИФИЧНИ ПРАВИЛА И НОРМИ В ИСТОРИЧЕСКА ГРАДСКА СРЕДА
проф. д.а.н. арх. Борислав Борисов

28 МОНИТОРИНГЪТ В ОПАЗВАНЕТО НА АРХИТЕКТУРНОТО НАСЛЕДСТВО
арх. Ирина Дакова

31 ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВОТО „СЪЖИВЯВАНЕ“
д-р арх. Мария Диамандиева

37 АРХЕОЛОГИЯ НА ЗАБРАВАТА
д-р арх. Милена Металкова-Маркова

50 ЕВРОПЕЙСКИ ПОЛИТИКИ КЪМ КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО
доц. урб. арх. Светлана Христова

55 ИНТЕГРИТЕТЪТ НА ГРАДА
проф. д-р арх. Григор Дойчинов

58 ПРОБЛЕМИ НА НЕДВИЖИМОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО В СОФИЯ
арх. Евгения Кукушева

62 АРХИТЕКТУРНОТО НАСЛЕДСТВО НА ЖЕЛЕЗОПЪТНИЯ ТРАНСПОРТ В БЪЛГАРИЯ
арх. Ирина Атанасова

67 А СЕГА НАКЪДЕ?! БЪДЕЩОТО АРХИТЕКТУРНО РЕШЕНИЕ
НА Т. НАР. „ДУПКА“ ВЪВ ВАРНА
доц. д-р арх. Станчо Веков

СЪДЪРЖАНИЕ

АРХИТЕКТУРА

Списание
за архитектурно творчество,
архитектурна теория и критика
ГОДИНА ШЕСТДЕСЕТ И СЕДМА

5 - 6
2020

КОНКУРСЪТ ЗА ЦЕНТРАЛНАТА МИНЕРАЛНА БАНЯ В СОФИЯ <i>арх. Слава Савова, арх. Мая Шопова, г-р Иво Страхилов</i>	75
РЕСТАВРАЦИЯ И АДАПТАЦИЯ НА МИНЕРАЛНАТА БАНЯ В БАНКЯ <i>арх. Чавдар Георгиев, арх. Ирина Атанасова</i>	80
РЕСТАВРАЦИЯ И АДАПТАЦИЯ НА ЦЕНТРАЛНАТА ЖЕЛЕЗОПЪТНА ГАРА В ПЛОВДИВ <i>арх. Любомир Петров</i>	84
ПИВОВАРНА „КАМЕНИЦА“ В ПЛОВДИВ – <i>„Арт ню Вижън“ - арх. Габриела Джамбазова, арх. Павел Иванов</i>	88
РЕКОНСТРУКЦИЯ И ИНТЕРИОРЕН ДИЗАЙН НА ФРЕНСКИЯ КУЛТУРЕН ИНСТИТУТ В СОФИЯ <i>арх. Стефан Добрев</i>	91
ИНСТИТУТЪТ „КОНФУЦИЙ“, СОФИЯ <i>арх. Станислав Константинов</i>	94
АКРОПОЛЪТ НА ПАУТАЛИЯ <i>арх. Юлий Фърков, Любомир Ников</i>	99
АРХЕОЛОГИЯТА В ЦЕНТЪРА НА СТАРА ЗАГОРА <i>арх. Петър Киряков, Мария Камишева</i>	107
ДВУЕТАЖНА РАННОНЕОЛИТНА КЪЩА В СТАРА ЗАГОРА <i>Петър Калчев</i>	111
ПРОЕКТ „ИЗКУСТВЕНО НЕБЕ“, М. ДИКИЛИ ТАШ, ГЪРЦИЯ <i>проф. арх. Георгий Станишев</i>	116
ИСТОРИЧЕСКИТЕ ПАРКОВЕ И ТЯХНОТО СЪВРЕМЕННО РАЗВИТИЕ <i>доц. г-р ланд. арх. Веляна Найденова</i>	120
ПАРК-МУЗЕЙ „ВРАНА“ <i>ланд. арх. Милена Васева</i>	124
125 ГОДИНИ ПАРК „АЯЗМОТО“ <i>ланд. арх. Димитър Николов</i>	129
ПАРКЪТ НА ДВОРЕЦА „КРИЧИМ“ <i>ланд. арх. Владимир Маринов</i>	135
XXXI ОБЩО СЪБРАНИЕ НА САБ <i>Извадки от стенограмата</i>	142
ДНИ НА АРХИТЕКТУРАТА – СОФИЯ 2020 <i>арх. Лидия Лазарова</i>	145
КАК БЕШЕ ИЗБРАН НОСИТЕЛЯТ НА ПРИЗА „АРХИТЕКТОН“ <i>г-р арх. Пламен Генов</i>	149
СВЕТОВНИЯТ ДЕН НА АРХИТЕКТУРАТА 2020 Г. ВЪВ ВЕЛИКО ТЪРНОВО <i>арх. Йордан Нурков</i>	157
АРХИТЕКТУРНОТО ТВОРЧЕСТВО НА НИКОЛАЙ ЧИПЕВ <i>проф. г.а.н. арх. Иван Никифоров.</i>	160
ЗА ПРОФ. Д-Р АРХ. КОНСТАНТИН БОЯДЖИЕВ <i>арх. Александър Бояджиев</i>	163
АЗБУЧЕН УКАЗАТЕЛ НА МАТЕРИАЛИТЕ В СПИСАНИЕ „АРХИТЕКТУРА“ ЗА 2020 Г.	167

КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО МЕТОДОЛОГИЯ

проф. д-р арх. Тодор Булев
проф. д.а.н. арх. Борислав Борисов
арх. Ирина Дакова
д-р арх. Мария Диамандиева
д-р арх. Милена Металкова-Маркова
доц. урб. арх. Светлана Христова

СЪВРЕМЕННИЯТ ЖИВОТ НА АРХИТЕКТУРНОТО НАСЛЕДСТВО: ПРОБЛЕМИ, ПОДХОДИ, РЕШЕНИЯ

проф. д-р арх. Тодор Булев

Проф. д-р арх. Тодор Булев работи по проблемите на наследството от 1969 — 73 г., когато в сътрудничество с професорите и академици А. В. Бунин и Т. Ф. Саваренская разработва и защитава докторат в МАРХИ („Художествени проблеми на градовете и селищните системи в НР България“). Разработва проблемите на наследството в „Единния териториално-устройствен план на България“ (1974 — 79 г.); като ръководител на ателие „Културно-историческо наследство“ (в КНИПИТУГА, сега НЦТР ЕАД) и автор на устройствени планове за културно-исторически локализации, селища и квартали. През 1992 — 2002 г. проектира и ръководи ремонтно-реставрационни работи на жилищни и обществени сгради в София. През 2005-06 г., като зам.-председател на УС на САБ, иницира и ръководи националната кампания „Наследство в риск“. През 2016 г. иницира кампанията „Бяла книга на българския архитектурен модернизъм“, която продължава. Член на експертните съвети към Министерство на културата (2005-07, 2019-20 г.). Професор от 2005 г., член на Руската академия за архитектурни и строителни науки от 2000 г. Председател на УС на САБ от 2019 г.

Проблемът за осмислянето и използването на наследената материална среда, в това число и на архитектурата, предвид на нейната духовна стойност, възниква още в Античността. Може би най-ранен пример е от Библията — за трикратното построяване храма на Соломон, на едно и също място, всеки път по-богат и представителен, след неговото унищожаване. Примери за възстановяване или дострояване на немалко храмове, поради особената им историческа и символна стойност, имаме и в гръко-римската античност (например Храмът на Аполон в Баса, Храмът на Хера в Олимпия, Храмът на Юпитер в Рим). Тези примери продължават и през късната Античност. Така например през VI век (558 г.) е издаден едиктът на император Майориан, който е насочен към запазване на древностите в Рим, включително и на тяхното градообразуващо, композиционно въздействие. През Средновековието и на Запад, и на Изток — храмове и укрепления многократно се дострояват, престрояват и пр., т.е. се модернизират — но в същото време често се запазват части, мотиви и фрагменти с устойчиво духовна и символна

роля. Впрочем това се наблюдава и у нас като отражение на пространствена стабилност на „свещените места“, въпреки сменящите се култури.

През Ренесанса вниманието се насочва към античните паметници като източник на актуалните художествени търсения. Средновековието се отрича. Така например някои от най-влиятелните творби на Алберти („Санта Мария Новела“ във Флоренция и др.) са променени до неузнаваемост средновековни храмове. Папа Павел II (1468 г.) издава специална була в защита на паметниците в Рим, а Лъв X (1510 г.) назначава Рафаел за главен архитект на археологическите находки; това не пречи римските граждани да ползват античните паметници като каменоломни и чак до XVIII в. средновековните замъци, храмове и дворци да се трансформират в духа на новите стилове — Ренесанса, Барока, Класицизма.

Модерният подход към опазването на културното наследство като по-широка практика се разгръща едва в първите десетилетия на XIX век, в немалка степен повлиян от новите художествени търсения на Романтизма в литературата и

живописиста. Имената на Виктор Юго, Проспер Мериме, Виоле ле Дюк са знакови за този първи период в развитието на работата по охрана и реставрация, периода на „романтичната“, „художествена“, образно-емоционално ориентирана реставрация, в който Франция е водеща. Именно в този дух е реставрацията на „Парижката Св. Богородица“, където Виоле ле Дюк смело премахва по-късни добавки и прави нови, воден от аналогии и от художественото си чувство. По-късно такива са реставрациите на крепостните стени на Каркасон, замъка Пиерфон, замъка Карлщайн (в Чехия), двореца на херцозите Сфорца в Милано и други. Но даже и по това време Проспер Мериме решително отклонява идеята да се издигнат никога несъществуващите шпилове над кулите на „Нотр Дам“; а изпълнените по същество „обемни макети“ на старите сгради, въпреки отделни сполуки, бързо показват огромната разлика в характера и въздействието на тези копия спрямо оригиналните и водят до търсене на нови подходи (1).

От средата и в края на XIX век този художествено ориентиран подход се развива в посока на придаване на стилистическа цялостност на реставрираните сгради. Често в тях се премахват фрагменти от по-ранни периоди според „научната“ представа (всъщност на практика непълна) за въпросния стил, за да се постигне желаната „стилистична чистота“. Този подход получава широко разпространение в Германия (Кьолнската катедрала), Италия (Миланската катедрала), Белгия (Кметството в Брюксел), в Австро – Унгария, Англия, Русия.

Междувременно постепенно от първите десетилетия на XIX и началото на XX век с развитието на археологията се утвърждава и друг тип реставрация, която намира място главно в силно руинираните антични паметници. Тя се основава на научните изследвания за обекта и възстановяването му само частично, с използване на запазени фрагменти и необходимите укрепващи добавки (методът на анастилозата). Този подход се появява в реставрацията на римските форуми от Джузепе Валадие (арката на Тит и др.) и при укрепителните работи по Колизея (20-те – 30-те години на XIX в.). Като шедевър в прилагането му се посрещат реставрационните работи в Атинския Акропол (Партедона, Ерехтеиона, Храма на Атина Аптерос), извършени от Николаос Баланос (около 1894 – 1917 г.). Този подход е силно повлиян от развитието на археологията като наука и практика, което води и до промяната в гледната точка относно целите на реставрацията – започва повече да се цени документалността и автентичността. Наречен от Е. В. Михайловски „археологически“ (2), този подход става водещ между двете войни и при реставрацията на архитектурни обекти и така се стига и до определено обединяване на работещите в областта на консервацията и

Пловдив

Сандански

София

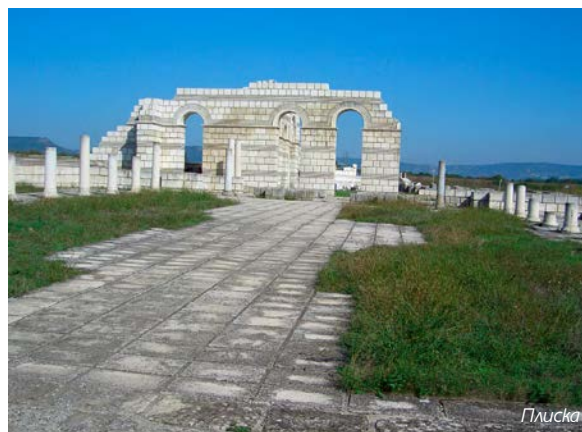

Костинбрег

реставрацията на наследството. Това става на конгреса в Атина, който приема Атинската харта за реставрацията (1931, 3). В тази харта за първи път се извеждат няколко основни принципа, които по-късно (в Международната харта от Венеция, 1964 г., 4) се запазват и отстояват. Сред тях са такива важни и днес „етични“ принципи като: при реставрацията е важно да се пази и изяви оригиналът, новите елементи могат (и трябва!) да са ясно различни, те могат да изразяват „духа на времето“ и др. Забележително е, че това обединяване на „реставраторите“ става паралелно с обединяването на „авангардистите“ (конгресите на СИАМ от 1932 г. и по-късно), които в края на 30-те години формулират „манифеста на модернизма“, популярната „Атинска харта“. Така „модерността“ получава две ясно оформени крила. Макар и деклариращи своята свързаност, те остават и до днес разделени, включително чрез законодателството. Паралелно през 30-те години, едновременно с появата на териториалното устройство се развива вниманието и към историческата ценност на култивираните ландшафти (5), и към историческата ценност не само на отделните паметници, а и на географски по обхват територии, в които тези паметници могат да функционират като пространствена система (например Венецианската лагуна, долината на Лоара във Франция (6)).

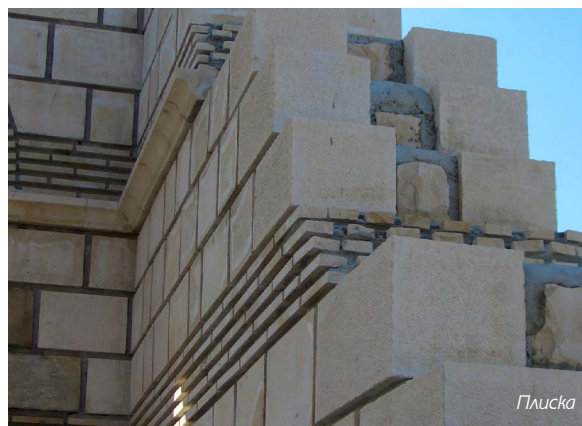
Разрушенията в европейските градове през Втората световна война предизвикват широки възстановителни работи, които оголват несъстоятелността на градоустройствените принципи на рационализма при реконструкцията на историческите квартали, необходимостта от широк градоустройствен подход за възстановяването (или запазването) на историческия им облик. От края на 50-те години това предизвика широк кръг от търсения (в това число и цялостно възстановяване на архитектурни паметници или разрушени техни части, както това е при „Старе място“ във Варшава, при много разрушени от войната храмове и дворци в Съветска Русия). А в същото време в Ковънтри сър Базил Спенс възприема съвсем различен подход. Той инкорпорира запазилата се при бомбардировките камбанария на градската катедрала „Св. Михаил“, но изгражда ефектна модерна катедрала на мястото на разрушената (7). През 50-те и 60-те години проблемите на новата архитектура в историческа среда вече вълнуват новото, трето поколение рационалисти, сред които Игнасио Гардела, Джанкарло де Карло, Алдо ван Айк, Готфрид Бьом и много други. Съществена роля за изграждането на устойчиви политики към наследството играят и създадената след войната ЮНЕСКО към ООН (1946 г.), за която това е основна задача, и асоциираните професионални, неправителствени организации: ИКОМОС, ИКОМ, МСА, ИУФА, ИФЛА и др., чрез които идеите на опазването получават широка подкрепа. След

Плиска

Плиска

Плиска

Червен

Велико Търново

Велико Търново

София

София

1964 г. принципите на Венецианската харта за охраната на историческите паметници и обхватът на понятието културно наследство се развиват, допълват и обогатяват последователно в редица документи на ЮНЕСКО, на ООН (1972 г. 8) и Съвета на Европа в 1975 г. (Европейска харта за наследството), когато за първи път се формулира и тезата за „интегрираното опазване“, което „...се постига чрез прецизни техники за възстановяване и правилния избор на подходящи функции“ (9).

След 60-те години се разработват активно специфичните проблеми на такива сложни пространствени структури, каквито са историческите централни ядра и цели градове и села (10). Наред с това през 70-те и 80-те години в мисленето на градостроителите („урбанистите“) вече трайно навлиза темата за съвкупната културно-историческа стойност на градската среда като своеобразен език и в частност като многомерен „образ на времето“ (11). Темата за наследството излиза от обхвата на юридически защитените обекти и комплекси, разглежда се и по-широко в архитектурно-пространствен аспект. Поставят се като проблем и се търсят различни решения на приемствеността в развитието на средата, на „контекстуалността“ при новата архитектура, т.е. на хармоничното взаимодействие между старото и новото както в градския пейзаж, така и при реставрацията и реконструкцията на самите исторически обекти (12). Акцентира се върху изследването, доказването и запазването на автентичността при намесата в историческите ценности (13). Последните десетилетия разшириха представата за наследството с темите за народната архитектура, ландшафта като културна ценност (14), за културните маршрути, за нематериалното наследство (15) и връзките на материалното с нематериалното (духовно) наследство, за социалната реализация на съхраненото и за необходимото интегриране с устройственото планиране. От 70-те години насам охраната на наследството във все по-голяма степен се трансформира, на първо място, от тясно профилирана – интердисциплинарна, от професионална – и в обществена задача, в решаването на която постепенно се включват множество неправителствени структури, фондации, университети. А след това то постепенно се обогатява и като предмет на социална, устройствена, икономическа и културна политика. Този по-комплексен подход устойчиво се институционализира на най-високи нива – големи международни форуми на ООН, ЮНЕСКО, Европейския съюз и в развитието на международното право и националните законодателства (16).

Така за сравнително кратък исторически период (главно от 60-те години насам) съхраняването на наследството прераста от защита на отделни обекти – към обхващане на все по-разнообразна архитектурна типология, към по-

Карлово

Велико Търново

Рожен

Видин

сложна и разгърната пространствена структура на защитаваните обекти; от по-тясно консервационен подход – към траен стремеж за съчетаване на охраната – с развитието („интегрирана консервация“); от „моно“ към „поли“ и „интер“ – дисциплинарна професионална дейност; от специализирана, относително обособена активност – към обширна сфера на взаимодействия си, разнообразни професионални и обществени активности; от осмисляне на културно-историческата ценност от гледна точка на една (като правило доминираща обществено) социална група – към уважение на разнообразието в тълкуването на наследството и стремеж за обществен консенсус при опазването му и пр. Естествено е при това разширяване на съдържанието да се изострят проблемите за основните принципи, методологията, пред която е картината на огромно разнообразие на исторически обекти и творчески практики, с неизбежните вътрешни противоречия, до които води тази разгръщаща се широта в разбирането за съхраняването на наследството. А формулирането на такива базисни принципи е безспорно необходимо, за да не се загуби същността на идеята за опазването в разнообразието на обекти и проблеми.

Затова, без да изчерпвам темата, тук ще си позволя да открия няколко според мен важни опорни принципа в съвременния подход към наследството, като веднага ще подчертая, че тяхната интерпретация винаги е творчески и индивидуален акт, отразяващ най-вече уникалността на самия исторически обект.

Първият и основен въпрос при съвременния подход към наследството е за изявяването на неговата специфична, вътрешно присъща, иманентна (по изрече на А. Ригл) ценност. Защото в края на краищата всичко, създадено от човека, наследено днес, има своята ценност, но не всичко може и трябва да се съхранява! Затова трябва преди всичко да се определи с какво са по-ценни някои частици на материалната среда, които ще третираме като културна ценност. Както е известно, в наши дни се е утвърдил комплекс от критерии, чрез които да се степенува културната, материалната и духовната ценност: такива са автентичността, документалната и научната ценност, културно-историческата стойност (в това число връзки с определени културни ситуации), образно-естетическото въздействие, в това число и взаимодействието с контекста (средата), духовно-символичната (например религиозна) функция и ценност, социалната роля (като даденост, но и като потенциал), а сега вече и връзката със съхранени нематериални ценности (битови традиции, занаяти, вярвания, устойчиви социално-психологически нагласи). Всъщност тези критерии частично се допълват, припокриват, но е спорно дали трябва да се разглеждат в (условна) соподчиненост. Това степенуване по-скоро зависи

от конкретната ситуация, от спецификата на обекта. При всички случаи чрез тях трябва да се формулира представата за степента на автентичност на съществуващото, както и на представителност на изследвания обект (в неговата цялост) от гледна точка на мястото и значението му в културно-историческия процес. Естествено е, че винаги, при всеки обект, но особено при пространствено по-разгърнатите, с по-многокомпонентен характер, с по-дълъг исторически живот обекти (каквито са например историческите градове) винаги стои проблемът за пространствения израз на оценките, за оценка на различните компоненти на средата (архитектура, пространство, изкуства и пр.) поотделно и заедно, за оценка на историческите напластявания в обекта – и най-после, за синтезираща оценка на цялото. Ценностно ориентираните анализ и оценка не снемат необходимостта от много по-широки изследвания с различни аспекти (инженерно –технически, исторически и др.), напротив – те стъпват на тях, но имат и собствено съдържание. Водещи принципи при анализа и оценката на историческите обекти са научният подход, многопрофилните изследвания, документалната защита. Но въпреки стремежа за научност, обективност и устойчивост във времето оценката за културната ценност се оказва нееднозначна, динамична във времето, променяща се величина. Тя зависи от определени устойчиви парадигми в общественото съзнание и особено силно от динамиката на идейните нагласи в обществото, включително от политическите събития и културните политики. Тя не винаги е консенсусна за различните социални групи! Промените в оценките на наследството са особено изяви при резки, революционни, обществено-политически осъществени промени. След Френската буржоазна революция например дворците, замъците, църквите са заклеймени; само след две-три десетилетия оценките се преобръщат. След Октомврийската революция в Русия едновременно се разрушават храмове, но в същото време се вземат мерки за опазване на дворците. У нас станахме свидетели на тотално отричане на наследството на „тоталитаризма“. Отново тоталитаризъм, но с обратен знак (неолиберален), който в крайна сметка се изроди в обикновен вандализъм, както у нас, така и напоследък на Запад през последната година. Всъщност в основата на тази динамика е изявата в обществените нагласи на различни смислови и емоционални характеристики на обекта – например от символ на богатството и потисничеството в образ на съзидание, творческо участие на „потиснатите“. Всичко това, естествено, поставя под въпрос „безспорните“, еднозначни оценки и оставя отворен въпроса за обективността и устойчивостта на самата оценка. Тази устойчивост може да се изгради не от подчиняването на една идеология, а от

устойчиво споделените, консенсусни ценности на обществото.

Ако разглеждаме бъдещето на паметника като единство между два срещуположни „вектора“: на опазване (консервация) и жизненост, развитие, то главната цел все пак е съхраняването, (консервацията), и в тази насока ценностният анализ, степенуващ и ценността на различните свойства и компоненти в материалното тяло на паметника има определяща роля в това какво именно, отчасти и как да се съхрани. От гледна точка на развитието той има важна роля за дефиниране на определени „граници“, „коридори“ или „режими“ на намеса – спрямо паметника в неговата цялост, към различните му части и характеристики и по отношение на бъдещите му жизненни функции. Като правило, колкото по-изявена е ценността, колкото тя е по-богато представена в „тялото“ на паметника, толкова по-голяма е нейната роля и за избора на общия подход към паметника и за развитието му в детайл. И все пак ценностните характеристики не са единственият фактор, определящ подхода и похватите: имат значение и физическото състояние на обекта, и социалната ситуация, и възможните бъдещи функции, и наличните ресурси, и културната политика, и обществените нагласи. Последните например не винаги отговарят на професионалните позиции! Така преди няколко години у нас се разгърна дискусия за намерението за реконструкция на добре известния покрит мост в Ловеч. Автентичният мост на Кольо Фичето е, както е известно, заменен със стоманобетонен мост в началото на 30-те години (арх. Ст. Олеко и др.), решение, което има собствена ценност. През 80-те години този мост се реконструира, като изцяло се обшива с дърво(17). Оказа се, че за ловчанлии тази бутафория устойчиво се приема за автентичния „Фичевски“ мост. Като резултат намерението на Ловешка община да възстанови, макар и частично, облика на моста от 30-те години остана неосъществено...

Самите намеси спрямо субстанцията на историческия обект могат да варират, както е известно, в много широк диапазон, което поражда сложния творчески проблем за оптималното решение. Тук, на първо място, се поставя целта за съобразяването с вече утвърдените се основни етични принципи при намесата: максимално запазване и изявяване на оригиналната субстанция, научно доказване и защита на автентичността при възстановяване на липсващи части – или дострояване на нови; ясно открояване на новото спрямо оригиналното. Но всичко това не сменя задачата за образно-естетическа комуникативност, изразителност на реставрирания обект като краен резултат, и то спрямо съвременната като правило силно променена среда и именно тук се очертават различията. Така при например „руинираните“ археологически обекти на единия полюс в

подходите при намесите е пълната консервация и анастилозата (вторичното сглобяване на останките), пълноценно доказаното частично възстановяване. На другия полюс – пълното обновяване, по същество преизграждането на повече или по-малко убедителен „макет в натурални размери“ на базата на представата (повече или по-малко доказана) за паметника. Защитниците на първия подход се аргументират с научни доказателства и поставят на първо място документалността. Защитниците на по-свободния, може да се каже по-романтичен подход на правото си да възродят изгубения „автентичен“ облик, включително и като възстановяване на предишното им силуетно, пейзажно въздействие (при Царевец, Овеч и пр.). Този втори подход е по-популярен у нас; той е приложен (под натиска на обществеността, както посочва Й. Кандулова, 18) още при първата по-голяма „реставрация“ на Балдуиновата кула (арх. Ал. Рашенов, 30-те години), която, както е известно, е реплика на запазена аналогична кула в Червен. Най-мащабната реализация в този дух са, разбира се, Царевец и Патриаршеската църква във В. Търново (от края на 70-те години, Б. Кузупов). Сходен е подходът, вече в наши дни, при Епископската базилика в Сандански, средновековната крепост Овеч (край Провадия), „Хисарлъка“ (крепостта на Пауталия, Ю. Фърков) в Кюстендил, сега се предлага подобен, особено едромасщабно развит подход за Голямата базилика в Плиска, който, макар и спорен, вече получава широка обществена подкрепа (19).

Въпреки критичната оценка на голяма част от археолозите и реставраторите, по-радикалното обновяване (счтано също нерядко с анастилоза, с частична реставрация) едва ли трябва да бъде изцяло отхвърлено от съвременната ни практика. Тук ще маркирам два примера с видим комуникативен, социално-психологически и социален ефект. Първо, възстановяването на южната крепостна стена на Созопол (Пл. Цанев). Тя активно се обживява сама за себе си и в същото време, чрез свързаната с нея променада, градът се отвори и обърна към морето - качество, което липсваше в градската композиционна структура преди това. Другият пример е Цари Мали град (Ч. Георгиев, Ю. Фърков). Много спорен като автентичност, представляващ по-скоро атракция на историческа тема, но и с възрадена и маркирана оригинална субстанция и богато поднесена информация, той привлича десетки хиляди посетители годишно! Тук (както и в примерите с Покрития мост и Балдуиновата кула) оказва влияние и социалната реалност, нагласите в масовото възприятие. „Документалността“ определено разчита на по-подготвен и информиран посетител, който да може да оцени даденото и да „домисли“ несъществуващото (а намесата трябва да играе ролята на подсказка, повече или по-малко остроумна). Очевидно това не е единственият, и даже не е масовият случай.

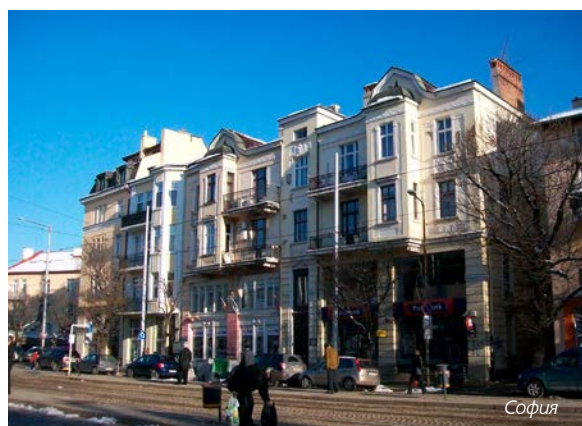
Евксиноград

Видин

Варна

София

Затова и по-крайният консервационен подход на място - и по-цялостното обновяване със своята убеждаваща материалност – ще запазват своите позиции, което не означава, че трябва да приемем безкритично тази реалност. Но тя обосновава такъв компромисен, алтернативен вариант за „подказване“ на автентичния облик при археологически реставрации като условното „зрително възстановяване“ чрез маркиране с леки конструкции на липсващата субстанция (Стара Загора, Перник, Свищов, гр.). Въпреки че те са по-щадящи по отношение на оригиналната субстанция, те са не по-малко дискуссионни от обемните, плътно-материални възстановки със своя в значителна степен „сценично-театрален“ образен ефект.

Сходни проблеми (на образното взаимодействие със запазената субстанция) възникват при защитните покрития на руинираните, с „консервация на мястото“ на археологически обекти. Дали тези служебни структури имат право да придобият образна самостоятелност? А ако не – не се ли подценява и обезличава тази важна съвременна намеса? Разнородността на покритията в археологическите резервати Плиска и Преслав създава потискащо впечатление. Безразличието към средата, с което е развито защитното покритие на Епископската базилика в Пловдив, не удовлетворява, въпреки че в интериора неговата съвръжност подчертава значението на находките. По-сполучливо е според мен покритието на вила „Армира“, което създава архитектурно-пространствена среда, родствена на съществуващата, без да претендира за автентичност. А че защитното покритие може сполучливо да съчетае различни образни въздействия, в това число да изяви обекта в макро средата, говори един от примерите, представен в този брой (проектът „Изкуствено небе“).

Представата за „автентичността“ като вектор при реставрацията също търпи интерпретации. При единия подход обликът на паметника се „реставрира“ с оглед представянето на един „оптимален“ период на неговото съществуване, но през последните няколко десетилетия това е изключение. При другия подход, маркиран още от К. Гурлит в началото на XX век, при който целта е да се запази образно и материално „биографията“ на паметника с наслояванията на различните периоди на съществуването му, което прави естествено тяхното допълване и със съвременния пласт. Този втори подход бе блестящо реализиран от арх. Н. Мушанов още при реставрацията на църквата „Св. Петка Самарджийска“ в София (1971 г.), а в по-ново време при „Св. София“ с нейното подземно ниво (арх. В. Китов). Но двата подхода се и съчетават – например първият в екстериора, вторият – в интериора на сградата.

При опазването на по-разгърнати архитектурни структури, с различни етапи на развитие, най-чест пример за което е градската среда,

ако не цялостното запазване, то най-малкото извяването на историческите напластявания в пространствената и архитектурната структура става задължително, то е в основата и на „приемствеността“ като творчески принцип в съвременното градоустройство. Развитието и трансформациите, предизвикани от живота, са неизбежни. Така особено се изостря въпросът: кое е особено ценното, кое ние желаем да съхраним? Тук не само са нужни грижливи, пространствено разгърнати образно-естетически анализи и търсения, но и най-често се разгръща пространствено не един-единствен подход, а палитра от решения. Така например пълното съхраняване (главно при сгради с особено високи качества, запазеност и роля в ансамбъла) се допълва и от частично (например запазване само на екстериорния ефект в поддържащото ансамбъла застрояване) нови структури с родствен – или контрастиращ – характер. Приема се, че може и да се жертва зле запазена, трудна и скъпа за консервация и регенерация градска тъкан – но да се запази характерът на пространствата, морфологията, силуетът, новото строителство да им се подчини. Точно обратното се получава, когато се имитира разрушената фасада, а над нея се разполага чужд и преоразмерен спрямо средата, макар и остъклен обем. За съжаление, този подход се среща често, не само у нас.

Вероятно заради ясната представа, че градът (но често и сградата!) е жив, развиващ се организъм, за разлика от споробете при археологията, при градските структури и при регенерацията на сгради добавянето на съвременни елементи, включително и на мястото на унищожени в миналото, се приема като естествен подход и акцентът вече е върху архитектурното качество на новото и художественото взаимодействие „старо – ново“. Така например А. В. Бунин дава висока оценка на постигнатия силен доминантен ефект за Пражкия храм с дострояването в края на XIX в. на две нови кули, никога несъществуващи преди, от Йозеф Мокер (20). През 80-те години Готфрид Бьом създава нова доминанта в историческия Бенберг с модерната сграда на кметството. В нашата практика новите сгради в историческата среда, особено при възрожденските селища, се подчиняват на пространствената структура, обемния мащаб, материалите (улицата в Копривщица, Широка лъка). Но в Мелник З. Кирова и Н. Мушанов предложиха цялостно архитектурно възстановяване на силуетно доминиращия централен ансамбъл, с часовниковата кула. В София през 80-те години Н. Николов съществено обогати силуета на източния фронт на пл. „Св. Александър Невски“. При реконструкцията на „Музейния остров“ в Берлин в края на 90-те години се възприе възстановяването на обема на съществувалия там дворец като символ на възраждането на обединена Германия и пр. Широк спектър във взаимодействието

между историческото и новото се разви и при различните форми на адаптация, обновяване на стари сгради: имитация на предишен стил, използване на цитати, композиционно родство, но с модернизирани мотиви, нюансни, нюансно-контрастни съотношения, понякога и подчертан – но важното е да остане хармоничен – контраст. Подчертавам последното, понеже с мотивите за съвременност и контраст се защитават и определено чужди на историческата ценност решения. Съчетаването на двата образни пласта – историческия и модерния, в един организъм като правило, крие големи възможности за оригинални творчески решения. А конкретната насока на търсене се определя и от качествата на старото, и от количественото му съотношение с новото, и от новото съдържание, и разбира се, от творческия натюрел на автора.(21)

Третият проблем, който ще маркирам като особено съществен, е обратният „вектор“ при интегрираното опазване, а именно моделирането на съвременното и бъдещото функциониране на историческия паметник, неговата социализация, приобщаване към съвременния живот и в крайна сметка неговото реално присъствие в обществената психика, в съвременната култура. Този подход се противопоставя на еднозначното визуално експониране или надценяване на социалния ефект от музейните функции. При интегрираното опазване (консервация) целта е вече не само физическото запазване и не само образно-естетическото присъствие. Сега те вече се разглеждат не самостоятелно, а като необходима база, която се надгражда чрез единството „материално – социално“ битие, „присъствие – възприятие – въздействие“, „минало – настояще – бъдеще“. При това трябва да се подчертае, че специфичната ценност на историческия обект се явява своеобразен „филтър“ при избора на съвременна функция, трябва да се получи съответствие между значението и спецификата на обекта и съвременната му функция.

Тук също има широк набор от ситуации, ще се спра на най-типичните в две групи – когато обектът е „мъртъв“, без съвременни функции, и когато той има някаква форма на съвременен живот. Характерна е например необходимостта от „обживяването“ на руинираните или разкривани археологически обекти. Редки, макар и особено ценни са случаите, както е при Античния театър в Пловдив (реставриран през 80-те от В. Коларова, Р. Проїкова и др.), тези обекти да изпълняват функции близки до първичните. Без да се подценява ефектът от самия паметник като оромен експонат, включително с начина, по който е реставриран, важно е оформянето на специално моделирани маршрути за оглед, система на визуална комуникация, на информационни беседи и за прожекции, използване на съвременни технически средства - холографски инсталации, дигитални реконструкции чрез „добавена реалност“. Освен да

се придаде повече експозиционна атрактивност, трябва и да се обогатят функционално тези „мъртви“ обекти – да се устроят посетителски центрове, площадки за оглед, подкрепителни пунктове, зони за спектакли, да се създадат условия за временни фестивали, изложби и пр. – било то на територията на комплекса, било то в съседство, разбира се, при спазване на всички изисквания. За разположените извън селищата археологически комплекси стои задачата и за подобряване на достъпността. Но даже такива отдавна разкрити стойностни обекти като Никополис ад Иструм или Ескус са трудно достъпни, недоизявени и запустели, а в съседство с монументалния Перперикон се появиха поредица неугледни обслужващи постройки.

При „градската“ археология трябва да се изясни взаимодействието със самата градска тъкан, съчетаването с по-късните фази в развитието ѝ. За трудностите, които възникват при това, говори все още мъртвото и разпокъсано като въздействие, макар и богато като разкрития археологическо наследство в центъра на София – въпреки че това разположение би трябвало да стимулира активно обживяване! Въпреки че имаме и добри примери, когато археологията се възражда даже в самите сгради над нея, участва в техния живот и го обогатява (Пловдив, търговски център Н/М, Стара Загора, Регионален исторически музей, София, х-л „Арена София“) в градове като Пловдив, Варна, както и София изцяло на археологията, като изразителна пространствена система все още липсва.

Другият често разпространен случай е на частично запазени сгради и комплекси, които са загубили основните си функции, практически не функционират и които трябва да бъдат преустроени, адаптирани за нови съвременни функции. При тях известната максима на функционализма „формата следва функцията“ се преобръща, функционалното решение трябва да се адаптира към заварената форма, да се съобрази с историческите ѝ особености. Оставени без съдържание и живот тези сгради (особено от индустриалното наследство) бързо деградират и се рушат – „Захарна фабрика“ в София, „Тютюневият град“ в Пловдив. Когато тези сгради са обществена (публична) собственост, бъдещето им е въпрос главно на управленчески решения, които все още са мудни или въобще липсват. Но още по-трудно е, когато тези сгради са частна собственост, когато собствениците често се стремят да избегнат скъпите реставрационни работи, трудностите със съгласуване на проекти и намесата в техните инвестиционни намерения. Така се стига често до натиск за отписване на паметника от регистрите или изоставяне до степен на заплахата от саморазрушаване...

Подобна деградация се появява и в редица градски квартали с характерна историческа атмосфера, но с обедняващо, застаряващо или мигрирало население. Тяхното съживяване изисква

значителни средства и ако се осъществи само на пазарен принцип, рискува да промени и облика, и населението. Точно тези негативни ефекти се наблюдават при активно развиващите се като туристически средища Несебър, Мелник като резултат от засилен инвестиционен интерес и с обратен знак при т.нар. „Драз махала“ в София, в „Гръцката махала“ във Варна. Затова като най-желан път се вижда публично-частното партньорство главно с местни предприемачи и с местните жители и въвличането им в културно ориентиран процес на обновяване. Един без съмнение труден процес, в който голяма роля играе устойчивата психическа връзка на местните хора със средата, оттам и спечелването им за каузата. Този специфичен местен патриотизъм има голямо значение за запазване на традиционния облик на много места в Гърция (островите Хиос, Сипрос, Миконос и др.), Наред с това препоръчва се да се търсят решения, обединяващи материалното с нематериалното наследство (традиционни занаяти, празници, ритуали, традиционна кухня, вървания и пр.), запазване на традиционните функции, макар и модернизирани (такива например често са дребната търговия, услугите, обитаването (22). Този ефект бе постигнат навремето с комплекси като „Златна Ореша“ в Жеравна (Ст. Стамов), Самоводската чаршия във В. Търново (Д. Керелова), ул. „Дръзки“ във Варна (Л. Русева). Днес всички те имат проблеми, отчасти предизвикани от смяната на собствеността, реституцията.

Реализацията на социално осмислена реставрация и в частност на тази връзка между материалното и нематериалното, социалното и културното, предполага и много широка интердисциплинарност на участниците в опазването – тук задължително се включват антрополози, етнологзи, културолози, но и социални психолози, социални медиатори и аниматори и др. И главно това предполага устойчива връзка с управлението и обществения живот, устойчивост и в целите на самото управление, на което ще се спра по-нататък.

Четвърта особено важна характеристика в съвременното отношение към наследството е разширяването на пространствения обхват в самото разбиране на наследството, разглеждането му вече като пространствена система на функционираща поредица от взаимосвързани пространствени нива, от малкото към голямото и от голямото към малкото. Тази система съчетава всички изяви на материалното и нематериалното наследство в тяхната връзка със средата и помежду им, в тяхното взаимодействие с природата, с населените места и със съвременното (и перспективно) социално съдържание на средата.

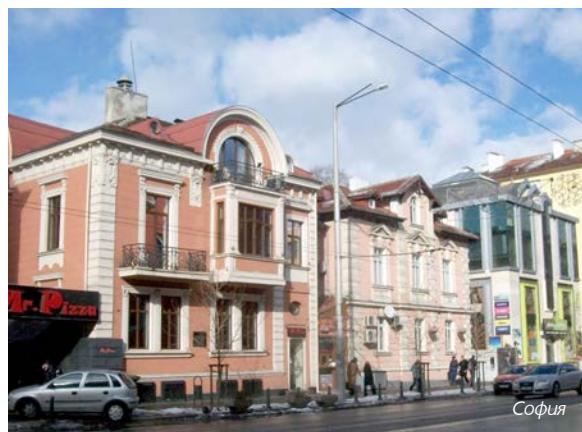
Този подход се развива исторически както „отдолу – нагоре“, така и „отгоре – надолу“, веднъж като проблем на влиянието на отделния обект върху средата, контекста в определен пространствен

обхват, втори път - като многообразно присъствие в „макро средата“ придаващо ѝ културно-историческа „оцветеност“ и уникалност, специфичен териториално изразен „генетичен код“.

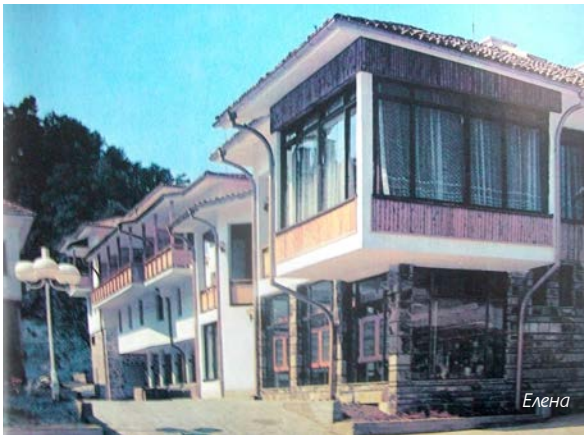
„Трябва да се обърне внимание на защитата на териториите около историческите обекти“, е записано още в Атинската харта (т. 7), т.е на композиционните взаимодействия със средата като част от характеристиката на самия паметник. По същото време, както стана дума, П. Аберкромби поставя темата за културната стойност на исторически развилите се, обширни териториално, културни (земеделски и др.) ландшафти в средна Англия. През 1976 г. вече се формулира разбирането за исторически характерната територия (area) като културна ценност: „Всяка историческа територия (зона, област) и околностите ѝ трябва да се разглеждат в своята съвкупност като единно цяло, чиито баланс и специфичен характер зависи от сливането на частите, от които е съставен и които включват човешките дейности, както и сградите, пространствената организация и околността“ (23).

Нека отбележа, че за разлика от по-непосредствено осезаемото физическо запазване, контекстуалните зависимости и композиционни структури са по-трудни за изявяване, още повече за охрана, затова и често пъти – пренебрегвани. В София например постоянно се правят опити за по-високо застрояване в дефинираната „контактна“ зона на храм-паметника „Св. Александър Невски“, нарушаващо обемното му въздействие. А много ценните далечни погледи към позлатените му куполи даже не са защитени. Често възникват проблеми в контактните зони на исторически селища като Копривица, Несебър, Балчик, Стария Пловдив и др. Почти забравени са историко-ландшафтните проучвания от 80-те години за съхраняване на пространствени системи на архитектурни и природно-ландшафтни културни пейзажи и маршрути като „Плиска – Мадара – Шумен – Преслав“, „Русенски Лом“, „Шипка – Бузлуджа“ (24) и др. Въпреки, че именно новият Закон за културното наследство (2009) дава и законови дефиниции на „културен пейзаж“ и „културен маршрут“, те остават методически неразработени и почти без практическо приложение.

„Териториалният“ подход изисква специализирани проучвания и решения – за палеогеографията, за исторически съществувалите, запазени или нарушени композиционни взаимодействия чрез пътища и архитектурните силуети, за характерни особености на природните ландшафтни структури и образното взаимодействие с тях, за регионалните особености на архитектурата, местни строителни типове и материали, за нематериалното наследство и др. А проектните предложения трябва да съдържат изграждането на мрежа от защитени територии, такива с контролирани режими, система на композиционни

взаимодействия и връзки чрез пътната и улична мрежа, оформяне на изгледни площадки, мерки за запазване общия характер и биологичното разнообразие в ландшафта и др.

Историческите „макро“ композиционни структури са също такава иманентна културна ценност, каквато са и отделните обекти, но са много по-всеобхватни, като правило особено устойчиви като обща структура и особено богати като исторически напластявания. „Макро“ подходът създава условия и отделният обект да бъде показан в нова светлина, в нова роля чрез „експонирането“ му в различни маршрути, далечни гледни точки, в по-обширни и различни контексти. Но особено важно е, че „макро“ подходът в различните му обхвати е нужен за интегриране на проблемите на наследството в системата на управление.

Именно интеграцията между опазването като обширна сфера на специфични дейности и различните форми на обществено управление и обществени активности е петият, особено важен принцип на съвременния подход към наследството. Значението на тази интеграция нараства с нарастването на пространствения обхват на отделните обекти на наследството, с разглеждането им в техните пространствени връзки и взаимодействия, на наследството вече като наслаждава се в съвременната среда цялостна пространствена система. Защото постепенното реставриране и съживяване на елементите и връзките в тази система предполага по-дългосрочно и добре балансирано планиране на проучванията, устройствените и строителните дейности. Едновременно с това нарастват и по-сложност и проблемите на социалното управление, мениджмънта на наследството като цялостна система, но в същото време системният подход спомага за разкриването и моделирането на нови възможности. Един пример е възможността да се разработват специализирани туристически продукти, които на базата на маршрути и локации показват комплексно археология, архитектура, природа, занаяти, храни и вина в една община, в съседни общини, в регионални маршрути, както и в национални тематични маршрути. Те могат да „брендират“ страната или отделни региони и локализации, с културните и социално-икономически „дивиденти“, които това носи.

Ето защо тази интеграция става (или трябва да стане!) предмет на последователна социална и устройствена политика. Тук са проблемите за устойчивостта на целите при политиката на опазване; развитието на законовата и нормативната база; планиране на финансирането на дейностите по опазване; финансирането, подпомагането на възрождения живот и поддръжката на възстановените обекти; мениджмънта на посетителския поток; социализацията спрямо местното население, осигуряването на „вторичен“ и „третичен“ живот в медийното и дигиталното пространство, генериране на приходи и печалба

от управлението, но и съобразяване с реалните ресурси и възможности. Неслучайно още във Венецианската харта от 1931 г. (!) е споменато, че разкрити археологически обекти, за които не може да се осигури подходяща консервация и експониране, е за предпочитане отново да се засипят! На фона на широко разгърнатата се археологическа активност през последните години е добре да си спомним – и съобразим с тази препоръка. Тук също са проблемите на оптимизацията (децентрализацията?) на управлението, създаването на специализирани кадри в проектирането, управлението и строителството, поддръжката и ефективната система за контрол над функционирането и експлоатацията. Тук особено важно място заемат проблемите на публично-частното партньорство, популяризирането на проблемите на опазването на наследството и привличането на собствениците, инвеститорите и на обществеността към тяхното решаване.

• • • • •

Дейностите по съхраняване за бъдещето на наследството – този комплекс от дейности по проучване, документирание, реставрация, реконструкция, обновяване, валоризиране, експониране, социализация на недвижими културни ценности, са безспорно високо квалифицирани експертни дейности. Тяхната специфика е в основата на тяхното професионално, а и управленческо обособяване. Затова исторически, а и днес системата от дейности по опазване на наследството се развива като относително „затворена“ система. Но все по-широкото и комплексно третиране на понятията „наследство“ и „опазване“ през последните десетилетия налага развитието, модернизиранието на системата от дейностите като „отворена“ система. Това означава, че те трябва да се реализират във взаимовъздействието и с участието на широки професионални кръгове и обществени групи. Бъдещето е на интегрирана политика, осъществявана от широк кръг експерти с разнообразна подготовка, но и с широка професионална култура и с широка обществена подкрепа, която трябва да се постигне и чрез обществената активност на експертите, професионалистите. В тясно професионален план това предполага и изграждането на единна проектантска методология, в която двете страни – на опазването и развитието, да са в пълно съответствие и единство. Те трябва да се допълнят и съчетаят като две страни на едно цялостно синтезно виждане за бъдещето на средата, вписало в себе си и пренасящо в бъдещето оцененото и преосмислено богатство на историческите напластявания, даващо и необходимата основа за разгръщане на обществената енергия за реализацията на този идеал.

БЕЛЕЖКИ

- 1 За този кратък обзор съм ползвал: Е. В. Михайловский. *Реставрация памятников архитектуры*, М., 1971; А. С. Щенков (ред. и др.). *Современный облик памятников прошлого*, М., 1983; Е. Йорданов. *Развитие на жизнената среда с исторически ресурс (дисертация)*, С., 2018.
- 2 Е. В. Михайловский. *Цит. съч.*, с. 101-130.
- 3 Атинска харта за реставрация на исторически паметници, Атина, 1931. Вж. *Опазване на културното наследство. Сборник документи (съст. арх. Христо Ганчев)*, С., 2020, с. 8-19. По същия източник се цитират и останалите международни документи.
- 4 *Международна харта за консервация и реставрация на паметниците и забележителностите, Венеция, 1964*, цит. изт., с. 20-31.
- 5 *Става дума за принципите, изложени от П. Аберкромби в книгата му „Town and country planning“*, L., 1932.
- 6 Вж. А. В. Бунин, Т. Ф. Саваренская. *История градостроительного искусства*, М., 1979, с. 134-135.
- 7 *Пак там*, с. 290-291.
- 8 *Конвенция за опазване на световното културно наследство, 1972*, цит. изт., с. 31.
- 9 *Европейска харта за архитектурното наследство, 1975*, цит. изт., с. 32-41.
- 10 Вж. напр. *Protection et animation des monuments, sites et villes historique en Europe. Сборник с международен опит*, ЮНЕСКО, 1980.
- 11 Вж. напр. К. Lynch. *What time is this place*, MIT, 1972.
- 12 Вж. напр. *международното списание Architecture and society, 1987 („In search of context“)*, ред. Г. Станишев.
- 13 *Документ от Нара за автентичността, 1994*, цит. изт., с. 174-183.
- 14 *Европейска конвенция за ландшафта, 2000*, цит. изт., с. 186-203.
- 15 *Конвенция за опазване на нематериалното културно наследство, 2003*, цит. изт., с. 208-243.
- 16 Вж. напр. *Правна уредба на културното наследство в България и ЕС. Сборник*, С., 2006; също *Закон за културното наследство, в сила от 10.04.2009 г.*
- 17 Вж. по-подробно П. Еврев. *За покрития мост в Ловеч и неговите превъплъщения*. – сп. *Архитектура*, бр. 2/2016, с. 30-35.
- 18 Вж. по-подробно напр. Й. Кандулова. *Успешните модели за опазване на културното наследство – еволюция на обществените представи*. – сп. *Архитектура*, бр. 3/2016, с. 18-25.
- 19 Вж. Хр. Ганчев. *Възстановяване на голямата базилика в археологическия резерват „Плиска“ – мотиви, аргументи, концепции*, С., 2019.
- 20 А. В. Бунин, М. Круглова. *Архитектурная композиция городов*, М, 1936(?), с. 126-129.
- 21 Вж. по-подробно посочения брой на сп. *Architecture and society*.
- 22 *Декларация от Квебек за опазване духа на мястото, 2008*, цит. изт., с. 338-347.
- 23 *Препоръка относно опазването и съвременната роля на историческите райони, 1976*, цит. изт., с. 69.
- 24 *Става дума за разработките по Единния териториално-устройствен план на България (1976, Т. Булев; 1986, Р. Минков), териториалните проучвания за Благоевградски окръг (Т. Кръстев), „Плиска – Магара – Шумен - Преслав“ (Т. Булев), „Иваново – Червен“ (В. Попов, Г. Пирева) и др.*

ОТНОСНО СПЕЦИФИЧНИ ПРАВИЛА И НОРМИ В ИСТОРИЧЕСКА ГРАДСКА СРЕДА

проф. г.а.н. арх. Борислав Борисов

Професор г.арх.н. арх. Б. Борисов е професионалист с признание в страната и чужбина.

Той е избран за Председател на дружество „Градоустройство“ към „Съюза на архитектите в България“, на „Сдружение на урбанистите в България“ и на архитектурна колегия към Камара на архитектите в България /КАБ/ - София.

Директор на Националния център за териториално развитие към МРРБ /2006-2011/

Като общински съветник в Столична община той е инициатор за създаване на нов парк „Възраждане“, за запазване на градинката до Руската черква, за съхраняване на къщата на Яблански срещу Народното събрание и за много други въпроси от сферата на архитектурата и градоустройството на София. Носител е на почетния знак на Столична община.

Проф. г.а.н. арх. Б. Борисов е един от учредителите на Архитектурен факултет във ВСУ „Л. Каравелов“ през 2006 г., ръководител на катедра „Градоустройство“, теория и история на архитектурата /ГТИА/, Декан на Архитектурен факултет и Ректор на ВСУ „Л. Каравелов“.

Често в архитектурните среди се води дебат относно одобряване на инвестиционните проекти по целесъобразност, когато главният архитект да има право или да няма право да мотивира решението си с критерии за качествено или некачествено решение, грозно или красиво, за опазване на облика и съхраняване на специфични обстоятелства като силует, фасади, цветово оформяне, вид покрив, материали и много други критерии за оценка на композиционните достойнства на проекта. Когато става въпрос за недвижимото културно наследство в процедурата се включва Националният институт за недвижимо културно наследство /НИНКН/. По този въпрос от архитектурната практика е важно да поясним, че е възможно да запазим принципа за одобряване на проектите по законосъобразност и да дефинираме в устройствените планове специфични правила и норми, чрез които по-конкретно да се опишат онези специфични обстоятелства, които са задължителни при проектиране в специфична среда. Източник: [https://](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lyutov_House-2.JPG)

commons.wikimedia.org/wiki/File:Lyutov_House-2.JPG
Източник <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0>
Сградите на етнографския музей „Лютова къща“ и читалището „Хаджи Ненчо Палавеев“ в гр. Копривищица имат характерен облик за спецификата на конкретната градска среда и конкретната историческа епоха, когато са изградени и техните характерни особености могат да се опишат в специфичните правила и норми към съответния ОУП.

Това могат да бъдат:

- специфични покриви, покривни покрития, наклони, материали, членение, специфични форми, специфични силуети, специфични височини на архитектурните обекти;
- градски силует, специфичен ритъм, специфични акценти и специфични доминанти;

Специфичният градски образ на Копривищица е уникален, неповторим и може да се регламентира като специфични правила.

Снимка: гр. Копривищица <https://mediawiki.org/wiki/Special:MyLanguage/Extension>

Оселкова къща, гр. Копривица

Площад „20 април“, гр. Копривица

Лютвата къща, гр. Копривица

Народно читалище „Хаджи Ненчо Палавеев“, гр. Копривица

Панорама гр. Копривица

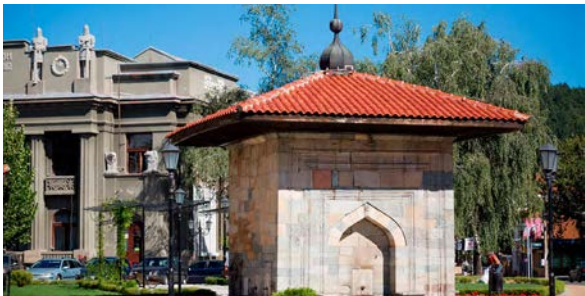
План на гр. Самоков, изработен от ЙЕГЕРШМИД и публикуван през 1829 г. в Париж

Архитектурно – Възрожденски комплекс „Вароша“, Благоевград

Античният форум „Августа Траяна“, гр. Стара Загора

Голямата чешма или „Чешмата с общицата“, гр. Самоков, 1662 г.

Площад „20 април“ в гр. Копривица, както с архитектурните образци, така и с градоустройствената си композиция е показателен за регламентирането на специфичните правила и норми.

Снимка: <https://valeriradkov.blogspot.com/2018/06/blog-post.html>

- характерни линии на застрояване, графични особености на градската структура и специфична архитектурна композиция, цветови характеристики на архитектурно – градоустройственото оформление, текстура, материал и членение на фасадните плоскости, на отворите в тях, както и текстура, материал и специфичен рисунък при оформяне на пешеходните площи и откритите обществени пространства, специфично озеленяване и водни площи, специфичен ландшафт, специфичен релеф и оформяне на вертикалната планировка, специфично градско обзавеждане, специфична монументална украса и т.н.

Специфичните улични силуети от гр. Амстердам са уникални и са защитени чрез специфични правила и норми за градския образ.

Снимка: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/57/amsterdam_-_boat_-_0635.jpg

<https://www.timeout.com/news/the-netherlands-is-open-to-tourists-but-uk-visitors-face-quarantine-on-their-return-081420>

Чрез дефинирането на специализирана устройствена концепция /УК/ на недвижимото културно наследство /НКН/ в устройственото планиране /УП/ могат да се създават условия за опазване и социализиране на културното наследство в териториален аспект чрез специфични правила и норми, както и да се развива потенциалът на наследството като фактор за устойчиво развитие. УК на НКН може да бъде нормативно регламентирана в Наредба № 8 за обема и съдържанието на устройствените планове. Целта е да се осигури защита на недвижимото културно наследство в процеса на устройствено планиране, което да послужи като регламент при изготвяне на задание за проектиране и да определи насоките в инвестиционното проектиране относно изискванията за специфични норми. По този начин НКН може да се реализира пряко и косвено като ресурс за специфично социално-икономическо и териториално развитие, както и за специфично развитие на функционалните системи (труд, обитаване, отдих, обслужване, зелена система, инфраструктура, комуникации) и да бъде важен фактор за специфични правила и норми в УП. Това обосновава въвеждането като професионален инструментариум на специфичните правила и норми в градоустройството чрез устройствена концепция на недвижимото културно наследство в устройствените планове.

Ролята и мястото на устройствена концепция на недвижимото културно наследство в рамките на устройствените планове може да се разглежда в няколко аспекта.

- Като вид специализирана схема в рамките на схемите придружаващи УП.
- Като проучване, илюстриращо степента на градоустройствената планова намеса в рамките на съществуващата структура.
- Като специфични правила и норми за приложение на УП.
- Като взаимозависимост на разположението, значението и възможностите за развитие на недвижимите културни ценности и културните маршрути.
- Като специализирано теоретично проучване и

анализ, придружаващи професионалните изследвания в текстовата част на УП.

- Като специфично прогностично моделиране на градоустройственото развитие в рамките на интегрираното обществено планиране.

Териториалният обхват на устройствената концепция на недвижимото културно наследство е целесъобразно да се дефинира в три основни рамки.

- Проучване и проектиране в обхват извън рамките на териториалния обхват на устройствения план, на национално, регионално и областно ниво;
- Проучване и проектиране в обхвата и в рамките на устройствения план;
- Детайлни проучвания и фрагменти за отделни важни части от плана.

Специфичните средства на устройствената концепция за опазване на НКН могат да се разглеждат в три направления.

- Проучване, разработване, обсъждане и планиране на специфични режими за устройство на защитените територии за опазване на НКН чрез методите на обновяване, реконструкция или консервация на НКН и дозиране на проектната намеса в територията.

- Като нормативен регламент чрез специфични правила и норми.

- Като неразделна част от УП, чрез разработване, обсъждане и планиране на специализирани схеми, гарантиращи опазването на обектите на НКН и допълващи ги със съвременни постижения, актуално предназначение и социализирането им.

- Опазването на НКН в рамките на УК може да се разглежда като част от общата политика за устойчиво развитие на средата, която се реализира чрез средствата на УП.

Информационното обезпечаване и мониторинг за нуждите на УК на недвижимото културно наследство е актуална задача за устройственото планиране, защото при изработването на схемите за НКН към УП се използват много и разнородни изходни данни и информация:

- Списък (регистри) на паметниците на НКН на територията (Национален институт за недвижимо културно наследство – НИНКН) и местна информация;

- Действащи режими за опазване на НКН;
- Опорен план на единичните и групите ПК (НКН);
- Информация от предишни устройствени планове за съответната територия;

- Информационната система на кадастралните карти (КК) и на карти на възстановената собственост (КВС) и топографски карти (ТК);

- Информация, набрана от други специализирани карти, регистри, проучвателни документи, специализирана литература, научно изследователски разработки, професионални проучвания, огледи и др. източници.

Устройственото проучване и пространственото моделиране на историческото развитие на градската структура като етапи и специфични особености при разработването на схемите за НКН към ОУП и развитието на градската структура може да се проследи структурно и композиционно с голям потенциал за дефиниране на специфичните правила и норми.

Самоковите, гали името на града са ситуирани западно от р. Искър, където и сега е разположена територията с производствено предназначение в

ОУП Самоков.

Планът на гр. Самоков, изработен от Йезершмид, публикуван в Париж през 1829 г. е първият план, който се открива за град Самоков. Изображението е схематично, но се добива ясна представа за разположението и контурите на града и за приемствеността в развитието му. Графиката е на автора.

Изследването на зависимостта на бъдещото градоустройствено развитие на урбанизираната територия в контекста на устройствената концепция за опазване на недвижимото културно наследство също е от значение за специфичните правила и норми. В този смисъл е целесъобразно да се отбележат три аспекта.

- Сравняване на различни форми на устройствено развитие като специфични правила и норми в контекста на традициите, приемствеността и наследствеността;

- Проучване на специфичните правила и норми по отношение на градска текстура, морфология на градската тъкан, силуетни особености, образ, плътност и гъстота и др.;

- Регулацията на улиците и площадите на гр. Самоков в изработения през 1916 г. план за регулация е доказателство за ролята на градоустройственото наследство в УП. /схема на автора/ [5]. Кадастралният план на гр. Самоков изработен през 1955 г. ясно илюстрира принципите на приемственост и наследственост в развитието на градската структура. /схема на автора/ [5]

- Изработване на изводи и препоръки към специфичните правила и норми за нуждите на предстоящите УП, които да се включат в заданието за тяхното изработване и в критериите при тяхното обществено обсъждане и професионална експертиза.

Определянето на степента на намеса в зависимост от критериите за опазване на градската памет и образ също е важен аспект за специфичните правила и норми, а по този въпрос могат да се разглеждат няколко подхода.

- консервация – рестриктивен режим;

- реконструкция - обновяване;

- адаптацията - опазване на недвижимите културни ценности чрез осигуряване на тяхното съвременно използване, съобразено с консервационната и реставрационната методика.

- ново застрояване в условия на специфичен градоустройствен контекст;

- премахване, преоформяне или частично преустройство (вкл. префасадирание или препроектиране на приземно ниво) на обекти, които пречат за съблюдаване на критериите за опазване на НКН.

Схема на недвижимото културно наследство – гр. Самоков [1]

Експериментална разработка на к-в с р-л проф. г.а.н. арх. Б. Борисов

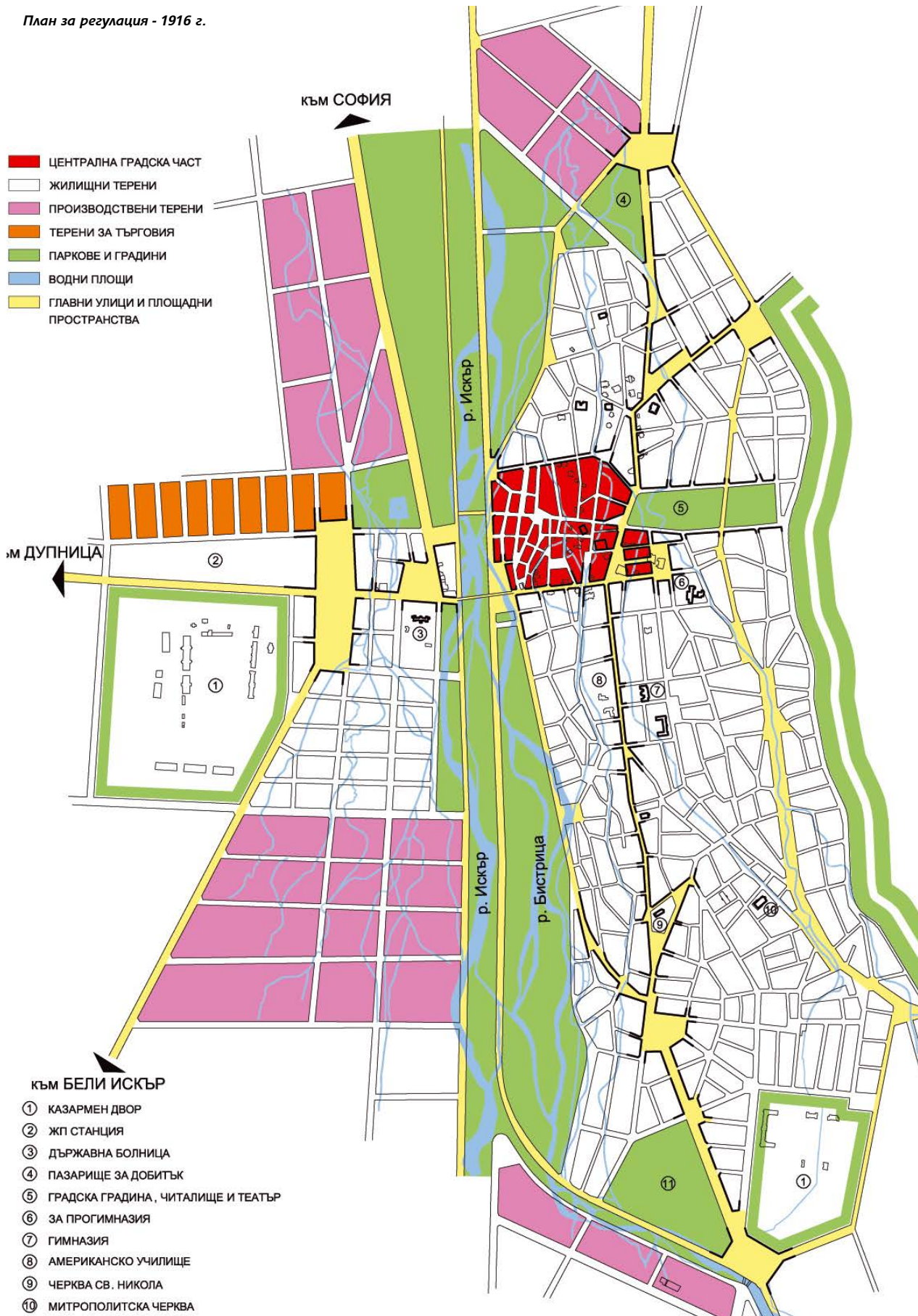
Консервация, реставрация и адаптацията на недвижимите културни ценности е системен процес от дейности, които „целят предотвратяване на разрушаването, стабилизация на състоянието им, както и улесняване на тяхното възприемане и оценка при максимално запазване на автентичността им“ [4].

Необходимо е да се търси баланс между опазване, реконструкция и интеграция на тези имоти с останалите компоненти при развитието на града и на градската среда.

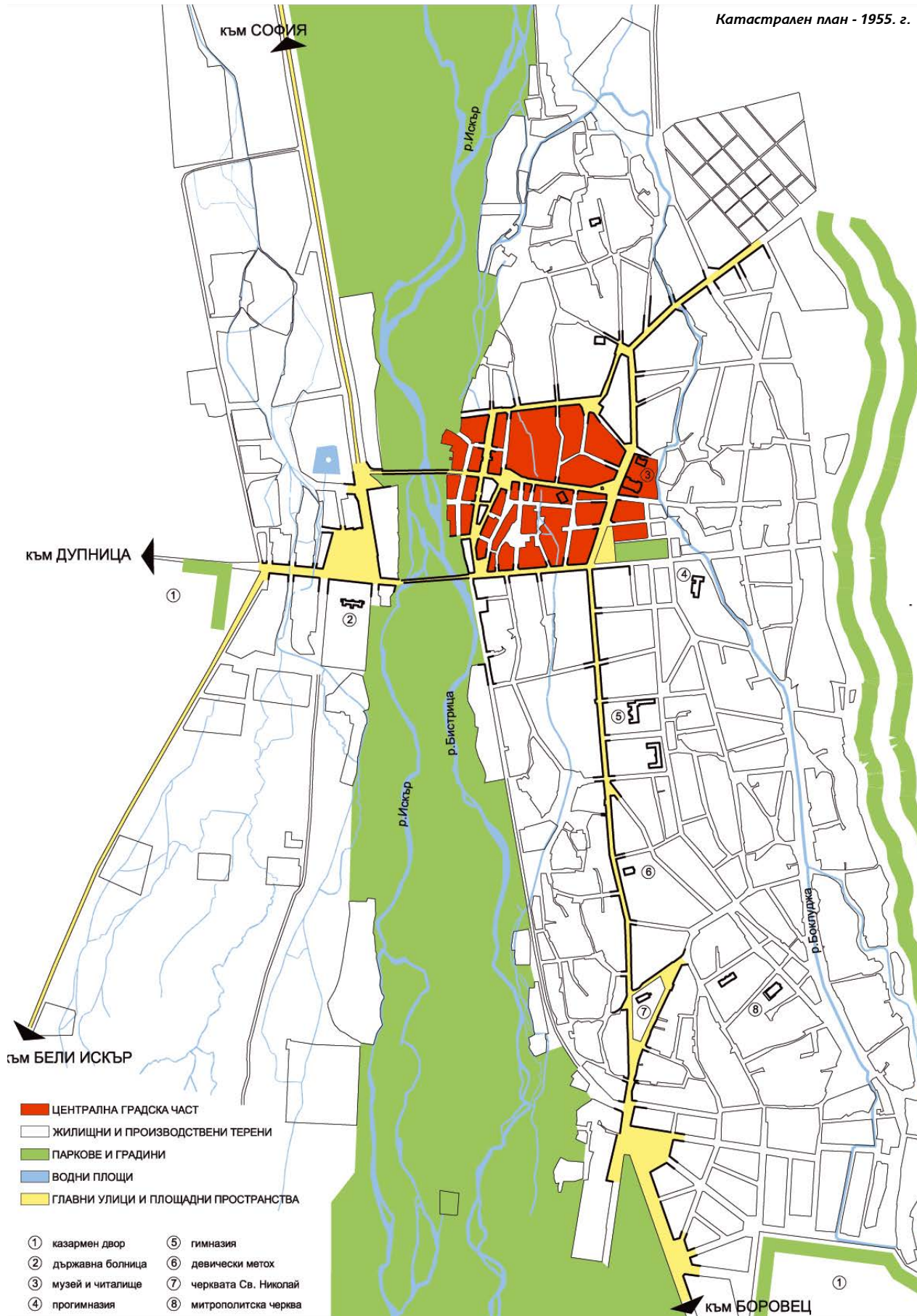
Използване на културните и природни дадености на средата чрез развитие на културния туризъм може да се съхрани и социализира НКН, както и да се

План за регулация - 1916 г.

Общ. устройствен план на гр. Самоков и Крайградската територия
 Схема на недвижимо културно наследство

съхрани колективната памет на обществото.

Изследването на културно-историческия ресурс за специфични правила и норми е възможно да се разглежда в няколко варианта и в рамките на УК:

- като критерии за устойчиво пространствено и социално – икономическо развитие;
- като водещ фактор в устройственото планиране и инвестиционното проектиране;
- като стимулатор на туризма, отсидха, общественото оживление, обслужване и др.
- При разработване на предложения за опазване на недвижимото културното наследство (идеи, статут, териториални особености, концептуални подходи) в УП чрез методите на УК и дефинирането на специфични правила и норми се определят:
- Територии със статут на недвижимото културното наследство, видове опазване на ценностите: резерват, охранителни зони, статут на единични и групови недвижими културни ценности, културни пейзажи и ландшафти – разработват се задължителни устройствени режими и задължителни правила и норми;
- Територии без статут, но с потенциал за опазване на недвижимото културно наследство - разработват се препоръчителни устройствени режими;
- Културно-познавателни и тематични зони и маршрути. /в т.ч. макроструктурни маршрути, маршрути в обхвата на УП, градско-интериорни маршрути и др./;

Специфичните правила и норми за приложение на УП с цел опазване на недвижимото културно наследство се разглеждат като ограничителни и пояснителни правила и норми относно бъдещо устройствено планиране и инвестиционно проектиране:

- а) Правила и нормативи за специфични устройствени параметри на застрояване;
- б) Правила и нормативи за форма, големина и специфични особености на композицията и структурата на поземлените имоти и на кварталите.
- в) Правила и нормативи относно образа на градската среда:

- Видове правила и норми за специфични покриви, покривни покрития, наклони, материали, членение, цвят и т. н.

- Височини на архитектурните обекти, градски силует, специфичен ритъм, специфични акценти и специфични доминанти; гр. Вернингероде, Сградата на Кметството има важна роля за дефиниране на специфичните правила и норми относно характерните улични силуети в града. Показателно за Германия е наличието на достатъчен брой нормативни и планови регламенти и инструменти, с които да се обезпечат и гарантират специфичните правила за опазване на НКН. При тези обстоятелства инвестиционното проектиране в защитена територия е възможно да се извършва по нормативна целесъобразност, спазвайки норми и специфичните изисквания за съответната зона или за съответния обект. Снимка: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/3/3e/Rathaus_in_Wernigerode.jpg/675px-Rathaus_in_Wernigerode.jpg

Видове характерни линии на застрояване, графични особености на градската структура и специфична архитектурна композиция;

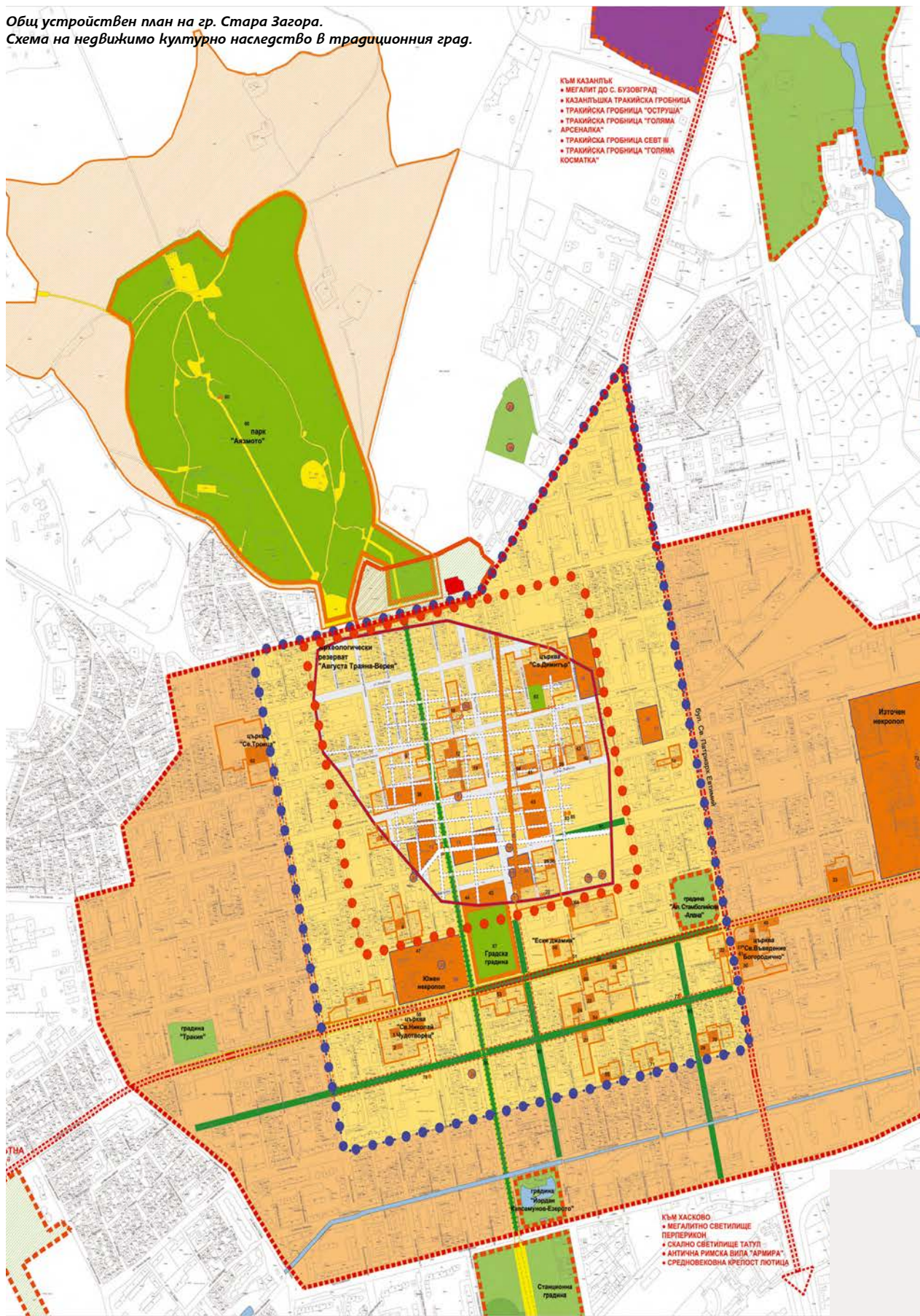
- Цветови характеристики на архитектурно – градоустройственото оформление;

Катедралната църква „Успение на св. Богородица“

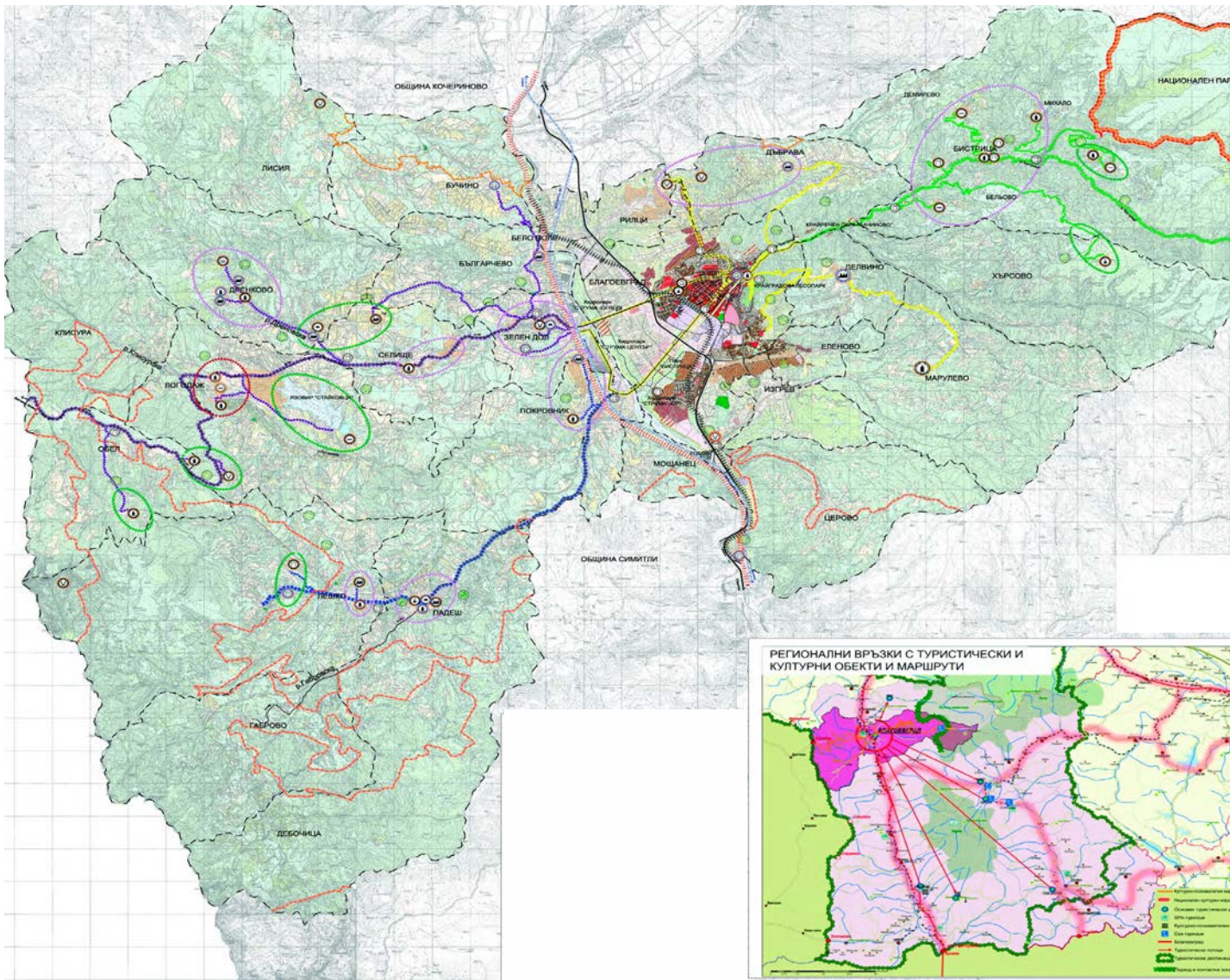
<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/99/>

Общ устройствен план на гр. Стара Загора.
 Схема на недвижимо културно наследство в традиционния град.

Church-Koprivshtitsa-4.JPG?download Етнографски музей „Ослекова къща“

Снимка: Mariyana Mirandzheva, Google Earth, <https://bg.wikipedia.org/wiki>

Етнографски музей „Ослекова къща“ – недвижима културна ценност, която носи особеностите за дефиниране на специфични правила и норми на УП. Къщата е построена в специфичен бароков стил в близост до центъра на Копревщица. Разположена е в специфичен ограден двор с живописен цветен партер. Специфичната фасада на къщата е покрита с растителни и геометрични мотиви, а между прозорците и над аркадата на входната порта, на отделни пана, с пейзажи. Колоритът е уникален – Синя стая, Червена стая, Жълта стая.

- Текстура, материал и членение на фасадните плоскости и отворите в тях;

- Текстура, материал и специфичен рисунък при оформяне на пешеходните площи и откритите обществени пространства.

- Специфично озеленяване и водни площи. Специфичен ландшафт.

- Специфичен релеф и оформяне на вертикалната планировка.

- Специфично градско обзавеждане.

- Специфична монументална украса

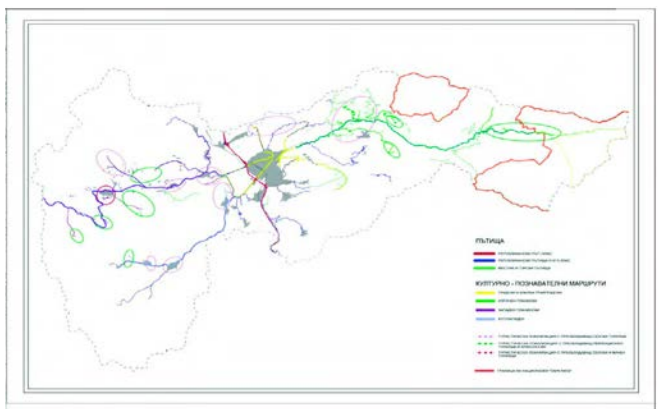
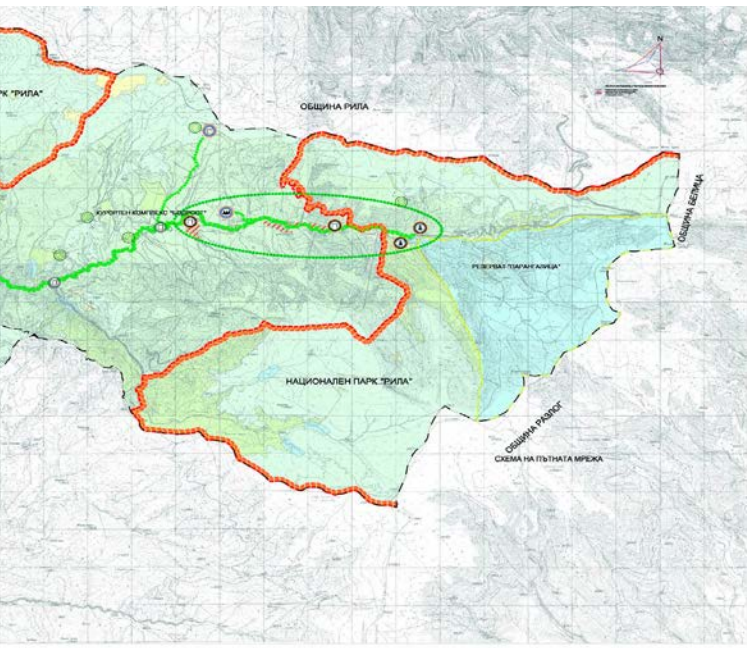
2) Специфични правила и норми за процедиране на устройственото планиране, включително относно експертизирането, професионалното и общественото им обсъждане

Схема на недвижимото културно наследство – гр. Стара Загора колектив с ръководител проф. д.а.н. арх. Б. Борисов

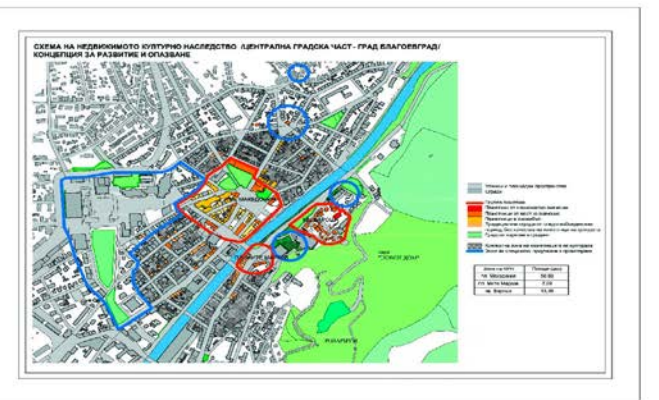
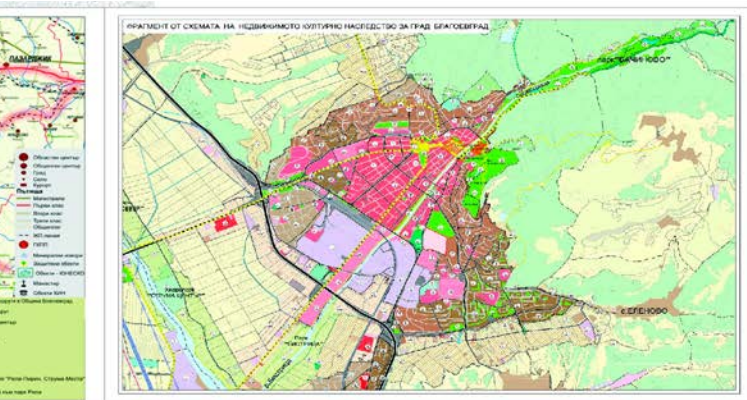
Схема на недвижимото културно наследство – община Благоевград, колектив с ръководител проф. д.а.н. арх. Б. Борисов

В схемите на НКН към ОУП е необходимо да се изследва възможността за формиране на културни маршрути, при които специфичните правила и норми намират приложение – „съвкупност от истори-

- ОБЕКТИ НА НЕДВИЖИМОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО**
- 1. Паметник на културното наследство
  - 2. Паметник на културното наследство
  - 3. Паметник на културното наследство
  - 4. Паметник на културното наследство
  - 5. Паметник на културното наследство
  - 6. Паметник на културното наследство
  - 7. Паметник на културното наследство
  - 8. Паметник на културното наследство
  - 9. Паметник на културното наследство
  - 10. Паметник на културното наследство
  - 11. Паметник на културното наследство
  - 12. Паметник на културното наследство
  - 13. Паметник на културното наследство
  - 14. Паметник на културното наследство
  - 15. Паметник на културното наследство
  - 16. Паметник на културното наследство
  - 17. Паметник на културното наследство
  - 18. Паметник на културното наследство
  - 19. Паметник на културното наследство
  - 20. Паметник на културното наследство
- КАТЕГОРИИ НА НЕДВИЖИМОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО**
- 1. Паметник на културното наследство
  - 2. Паметник на културното наследство
  - 3. Паметник на културното наследство
  - 4. Паметник на културното наследство
  - 5. Паметник на културното наследство
  - 6. Паметник на културното наследство
  - 7. Паметник на културното наследство
  - 8. Паметник на културното наследство
  - 9. Паметник на културното наследство
  - 10. Паметник на културното наследство
  - 11. Паметник на културното наследство
  - 12. Паметник на културното наследство
  - 13. Паметник на културното наследство
  - 14. Паметник на културното наследство
  - 15. Паметник на културното наследство
  - 16. Паметник на културното наследство
  - 17. Паметник на културното наследство
  - 18. Паметник на културното наследство
  - 19. Паметник на културното наследство
  - 20. Паметник на културното наследство
- КУЛТУРНО - ПОЗНАВАТЕЛНИ МАРШРУТИ**
- 1. Паметник на културното наследство
  - 2. Паметник на културното наследство
  - 3. Паметник на културното наследство
  - 4. Паметник на културното наследство
  - 5. Паметник на културното наследство
  - 6. Паметник на културното наследство
  - 7. Паметник на културното наследство
  - 8. Паметник на културното наследство
  - 9. Паметник на културното наследство
  - 10. Паметник на културното наследство
  - 11. Паметник на културното наследство
  - 12. Паметник на културното наследство
  - 13. Паметник на културното наследство
  - 14. Паметник на културното наследство
  - 15. Паметник на културното наследство
  - 16. Паметник на културното наследство
  - 17. Паметник на културното наследство
  - 18. Паметник на културното наследство
  - 19. Паметник на културното наследство
  - 20. Паметник на културното наследство

Община Благоевград общ устройствен план.
Схема на недвижимо културно-историческо наследство

ческо трасе на традиционен път с включените към него обекти на недвижимо културно наследство и ландшафти“ [4]. Културните маршрути би следвало да са обвързани със специфичен за територията ландшафт, туристически отракции, да са обвързани с възможностите за развитие на фестивален, културно-познавателен и друг вид туризъм. Предвидените в УК на ОУП или ПУП локални културни маршрути трябва да са интегрирани в регионалната и националната мрежа на културното наследство, както и в европейските културни коридори.

Настоящият материал е изготвен в изпълнение на проект по договор с ФНИ /КП – 06 – 435/8/ и с убеждението, че подобряването на методологията за разработването на устройствена концепция на недвижимо културно наследство със специфични правила и норми в рамките на устройствените планове ще създаде по-добри условия за опазване и социализиране на културното наследство и ще допринесе за усъвършенстване на професионалния подход към културните ценности.

Литература

[1] ОУП на град Самоков и крайградската територия, к-в с р-л арх. Б. Борисов
 [2] ОУП на град Стара Загора, колектив с ръководител арх. Б. Борисов
 [3] ОУП на община Благоевград, колектив с ръководител арх. Б. Борисов
 [4] Закон за недвижимо културно наследство
 [5] Борисов. Б. Методически насоки и принципи при разработване на градоустройствена концепция за опазване и използване на недвижимо културно наследство в рамките на общите устройствени планове на градовете в България. Доклад в XII Международна научна конференция /Proceedings-international scientific conference/ Висше строително училище "Любен Каравелов". София. м. юни 2012 г. 144 – 149 с. ISSN 1314-071X.

МОНИТОРИНГЪТ В ОПАЗВАНЕТО НА АРХИТЕКТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

арх. Ирина Дакова

Завършила: 2007 г. – УАСГ – Архитектура към катедра „Градоустройство“

2015 г. – ВСУ „Любен Каравелов“ – Специализирана магистърска програма „Опазване на архитектурното наследство“

Получила първа награда в конкурса на ДАН и САБ за дипломен проект в сферата на „Опазването на архитектурното наследство“ с проект за площад „Централен“ – гр. Пловдив

Докторант към ВСУ „Любен Каравелов“, специалност „Опазване, реставрация и адаптация на паметници на архитектурата“.

Проектант във „Филмар инженеринг“ ООД – работеща предимно за територията на Украйна.

Интереси в сферата на градоустройството и архитектурното наследство.

С приемането на Венецианската харта от 1964 г. е свързан обрат в световните практики по опазване на архитектурното наследство. Определянето на оригиналната субстанция за основен носител на културно-историческа стойност и отричането на своеволните възстановки и реконструкции като похват довеждат до еволюиране на методиката по опазване. В съвременната практика постепенно се избистря идеята за превантивната консервация, при която съвременни намеси в паметника и/или неговата среда неутрализират влиянието на разрушителните фактори и прекъсват деструктивните процеси, преди да се е стигнало до мащабни и необратими загуби на оригинална субстанция. Това предотвратява нуждата от сложни и скъпо струващи реставрационни дейности. Нещо повече – ако говорим за устойчиво опазване на архитектурното наследство, то това надхвърля простото осигуряване на дълговечност на структурите. По дефиниция се изисква не само съхраняване на потенциала (стойността) на обектите при тяхната експлоатация, но и повишаване на тази стойност – чрез провеждане на адекватна адаптация, социализация и експонирание. Тази задача е сложна и комплексна и за решаването ѝ е необходимо дълбоко познаване и разбиране на паметника, на обкръжаващата го среда и на протичащите в тях процеси и взаимовръзки. За постигане на такава компетентност се явява необходимостта от мониторинг на архитектурното наследство.

Мониторингът на архитектурното наследство е нова и изключително актуална тематика в световен

мащаб, като дори при водещите в опазването страни няма ясно дефинирана методология за работа с различните типове обекти. Ако изходим от превода на думата, то тя означава „внимателно наблюдение“, но мониторингът на архитектурното е много по комплексен като обхват и цели. Процесът е съставен от: периодично замерване на промените в състоянието, броя или наличността на ключови характеристики. Това включва повтарящи се във времето събирания на данни, последвани от анализ на получените резултати с цел да се открият настъпващи промени. Наблюдателите се както паметникът, така и обкръжаващата го среда, за да се установят причинно-следствените връзки, водещи до изменения, да се прогнозира бъдещото поведение на системата паметник – среда и чрез умела намеса да се моделира така системата, че да е в най-добър интерес на паметника и неговата дълговечност във времето.

По този начин, от една страна, се отстраняват причините, водещи до дегенерация на материалите, а от друга страна, се осъществява контрол над управлението и стопанисването на обекта.

Обобщено казано, мониторингът включва в себе си: идентифициране на проблемите (включително потенциални такива); извършване на замервания и наблюдения; анализ на получените данни; препоръки за намеса в паметника и/или средата; и накрая наблюдение на ефикасността от предприетите мерки. Пълният мониторингов цикъл може да се проследи на фиг. 1.

В голяма част от случаите сериозни щети са причи-

нени първоначално от неголеми повреди, но ситуирани на труднодостъпни за оглед места (като уламите по покривите например). Товава продължителното действие на увреждащите фактори (в случая – влага) остава незабелязано дълго време и прониква надълбоко в структурите, като ги компрометира, докато най-накрая проблемите станат видими, а щетите сериозни. Мониторингът, който отделя специално внимание на такива потенциално слаби зони, може да стопира развитието на дегенеративния процес още в начален етап.

При други случаи причините за наблюдаваната дегенерация не са толкова очевидни и е нужен системен мониторинг от интердисциплинарен екип за изясняване на причинно-следствените взаимовръзки в системата, за изграждане на прогнозни модели на поведението и определяне на най-адекватните методи на намеса. След провеждане на мерките по реконструкция и укрепване отново само мониторингът е в състояние да установи доколко поставените пред реставрацията цели са постигнати и дали дегенеративните процеси са овладени трайно. Резултатът е важен както за съдбата на конкретния обект, така и за самата наука по опазване при третиране на други паметници с подобна проблематика.

Не на последно място, мониторингът е и процес на контрол, който следи както за неправомерни намеси, така и за непровеждането на предписаните укрепващи и реставрационни мероприятия. Това е толкова по-важно за страни като България, където липсата на контрол и прозрачност е една от основните причини, довели до трагичното състояние на архитектурното ни наследство.

С други думи можем да разделим мониторинга условно на превантивен и контролиращ, а основните и допълнителните цели, които той постига са систематизирани във фиг. 2.

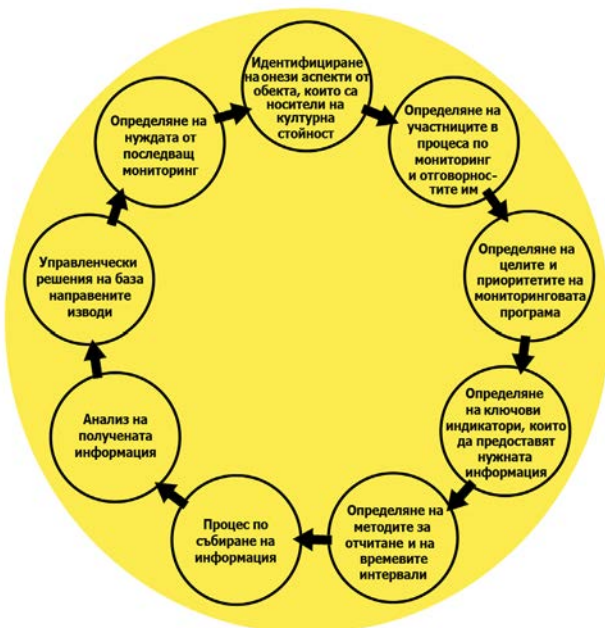
Мониторингът на обектите на недвижимо архитектурно наследство е изключително важен за пра-

вилното им стопанисване. Той е съществен за правилното разбиране на паметника и на процесите, които протичат в него и в неговата среда. Инвестицията в мониторинг е дългосрочна и трудоемка, но позволява вземането на рационални, ефективни и в дългосрочен план най-икономични решения за поддръжка и управление. Международният опит е доказал, че макар резултатите да не се забелязват веднага, в дългосрочен план мониторингът е икономически оправдан поради избягването на мащабни и скъпо струващи консервационно-реставрационни дейности. Косвено мониторингът повишава и приходите от туризъм, съхранявайки културно-историческата стойност на обектите на архитектурното наследство и устойчиво експонирайки пълния им потенциал. Ползите за местното население от обитаването на една поддържана, естетична и хармонична историческа градска среда остават неизмерими.

Въпреки множеството проблеми, пред които е изправено архитектурното наследство в България, въпреки критичното състояние на голяма част от обектите, изискващо незабавна и категорична намеса, въвеждането на практика по системен мониторинг е не само желателно, но и наложително. Огромното значение на мониторинга в практиката по опазване може да се проследи от фиг. 3 и 4. В дългосрочен план мониторингът ще подобри и гарантира състоянието на обектите в страната ни. Същевременно ще намали разходите по стопанисването им и ще улесни управлението им, ще окаже положително въздействие и върху общественото съзнание, и не на последно място - би бил финансово оправдан както поради избягването на крупни инвестиции за мащабни реконструкции, така и чрез директни приходи от културен туризъм.

И ще можем да се гордеем с устойчива политика по опазване, която да отговаря на най-съвременните изисквания в областта и да съхрани и предаде културното ни наследство в пълния му блясък за тези след нас.

Последователност на стъпките при мониторинга на архитектурното наследство.

Основни и допълнителни цели на мониторинга на архитектурното наследство.

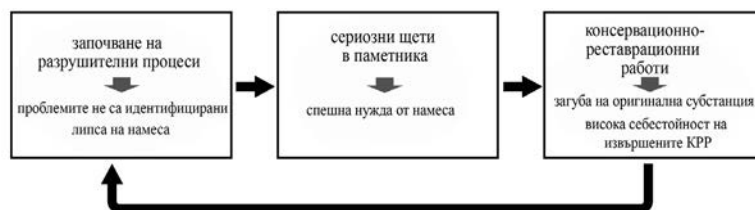

Схема на процеса на опазване без активен мониторинг

Схема на процеса на опазване с включен активен мониторинг

ЛИТЕРАТУРА:

[1] Борисов, Б. Архитектурно-градоустройствени аспекти за обновяване на софийските площи, Международна научна конференция ВСУ „Любен Каравелов“ 2013, 364 – 369;
 [2] Борисов, Б. От площада до площада пред парламента – или за метаморфозите в градоустройственото развитие на източната ос на софийския център. Многообразие в единството. Брой 2014. София „135 години столица на България“, Съюз на учените в България. София, 2014 г. 75 – 83. ISSN: 1314 – 0825.
 [3] Borisov, B. The eastern axis of Sofia city center. Proceedings International Scientific Conference BASA'2016. Bulgarian Academy of Science and Arts. 23-25 november 2016. 31-37. ISBN 978-954-8931-50-2
 [4] Борисов, Б. Хуманизиране на западната ос на Софийския център. XVII МНК ВСУ 2017, в-к "Строител", 17.11 2017г.
 [5] Борисов, Б. Предизвикателствата в градското планиране на София. Автомобилният транзит през градския център. Akademie für Raumforschung und Landesplanung, 2017.
 [6] Борисов, Б. Площад "Независимост" и градоустройствените проблеми на Софийския център. Доклад в IX международна научна конференция по архитектура и строителство ArciVE 31.05-02.06. 2019 г., ВСУ „Черноризец Храбър“, Варна. ISSN 2535-0781
 [7] Борисов, Б. Градоустройствени проблеми на софийския център. XIX Международна научна конференция по строителство и архитектура ВСУ 2019. София, 17-19.10.2019 ISSN 1314-071X.
 [8] Борисов, Б. За центъра на София. Сп. „Архитектура“, бр. 1-2. 2020 г., 44-52. ISSN 0324-1254

[9] Борисов, Б. Градоустройството на Благоевград. София, Авангард Прима, 2015, ISBN 978-619-160-457-9, 148 с.
 [10] Борисов, Б. Градоустройството на Стара Загора, София, Авангард Прима, 2015, ISBN 978-619-160-460-9, 164 с.
 [11] Борисов, Б. 2015. Градоустройството на Самоков, София, Авангард Прима, 2015, ISBN 978-619-160-462-3, 139 с.
 [12] Борисов, Б. 2015. Опорните главовете в устройството на територията, ISBN 978-954-331-062-3. 60 стр. ВСУ „Любен Каравелов“. Ел. учебник.
 [13] Върбанова, В. „Когато всички говорят за паметниците на културата“. Сп. „Архитектура“, бр. 1/2007
 [14] Върбанова, В. Опазване на недвижимото архитектурно наследство. Учебник. С 2013.
 [15] ДЕРЕВЯННОЕ ЗОДЧЕСТВО: ПРОБЛЕМЫ, РЕСТАВРАЦИЯ, ИССЛЕДОВАНИЯ. Сборник Методическое сопровождение мониторинга недвижимых памятников Вологодской области; Вологда 2005
 [16] Экология. Основы реставрации. В. П. Князева М., 2005
 [17] Методические рекомендации по экологическому мониторингу недвижимых объектов культурного наследия – Институт наследия; М., 2001.
 [18] Conservation ethics today – are our conservation-restoration theories and practice ready for the 21st century?, ICOMOS, 2019.
 [19] Doehne, E., Price, Cl., Stone Conservation – An Overview of Current Research, 2010.
 [20] Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, UNESCO, 12 July 2017.
 [21] Vileikis, O., Serruys, E., Dumont, B., Van Balen, K., Santana Quintero, M., De Maeyer, P., Tigny, V., Information Management Systems for Monitoring and Documenting World Heritage – the Silk Road Chris, 2012

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВОТО СЪЖИВЯВАНЕ – МИНАЛО В НАСТОЯЩЕТО И НАСТОЯЩЕ В МИНАЛОТО

д-р арх. Мария Диамандиева

Практикуващ архитект с многогодишна практика, доктор по архитектурна история и теория, гл.асистент в Института за изследване на изкуствата, БАН (2012-2015). Гост – изследовател в Свободен Университет Брюксел, лаборатория ВАТir, Ecole Polytechnique de Bruxelles (2016). Хоноруван преподавател в УАСГ, НБУ и НХА с лекционен курс „Модерна и съвременна архитектура“, „Архитектурна критика“, „Медии и архитектура“, „Архитектура – общ курс“ (2014 – 2018). Специализации в Institute of Environmental Studies, Хернинг, Дания и университета „St. Joseph“, Филаделфия, САЩ в областта на енергийната ефективност и проектиране на търговски сгради. Автор на научни публикации, статии и книги – „Архитектурата като комуникация“, 2014, „Съвременният авангарден хотел“ – 2016, „Architectural Dimensions of the 21st century“, Amazon.

Изследователски интереси: архитектурна теория, архитектурата като култура и комуникация, медии и архитектура, съвременни процеси на трансформации на изкуството в контекста на дигиталността.

В дисциплинарното пространство на архитектурата основното безпокойство около темите за боравенето със запазилото се в хода на историята материално /сградно наследство (по смисъла му на носител на културен капитал) се корени в едно базисно препятствие – фактора УТИЛИТАРНОСТ. Архитектурното изкуство, което като свой завършващ етап на социализация, резултира в използваем продукт, се изправя пред отговорността да институционализира формулата – КАКВО СЛЕДВА ДА ОЧАКВАТ НАСТОЯЩИТЕ ПОКОЛЕНИЯ ОТ УНАСЛЕДЕНИТЕ ОТ ПРЕДЦИТЕ ИМ ОБИТАЕМИ ПРОСТРАНСТВА? И КАК ДА СЕ ДЪРЖАТ С ТЯХ? Могат ли и трябва ли да ги насищат с ново съдържание и въобще как се формулират и обосновават основните ЗА и ПРОТИВ.

Динамиката на горния казус обаче е изразено надархитектурна. Комплексите от сюжети, които с времето са се наложили в ценностния конспект на обществата като необходима референтна памет, материализирани в

този случай в запазени през годините сгради – неслучайно наричани ПАМЕТНИЦИ, са синтезирани върху нестабилен фундамент от променливи. Много често политически обосновани. В различните идеологически контексти един мавзолей от сакрално произведение на изкуството и кулминация на национален култ са срива до демонизиран остатък от фалирал предходен режим. Който безапелационно трябва да се разруши като своеобразен вуду ритуал за заличаване на колективна вина, витаеща като горчица утайка от някаква обществено споделяна илюзия. Архитектурните съображения тук са без значение. Доскорошният фаворит не само е изчерпан, той пречи, така че се захвърля със замах на бунцето от грешки, непоносимост, агресия, невежество или чиста глупост. Големите архитектурни символи на проспериращите човешки цивилизации най-често са унищожавани от следващите победители, поради посланието им на минала мощ, натоварени с исторически негативи,

които се превръщат в тяхна присъда. Това се случва по правило със сградите – знаци – лишават ги от съществуване буквално или символно като вредни носители на значение за победените. Примерите са безброй – от древността до днес – като църквата „Христос Спасител“ в Москва, двореца на пруските крале в Берлин или паметника „1300 години България“ в София. Бившите икони са отречени и с провеждането на този наказателен акт в цивилизационната ДНК се пропукват цезури, които понякога се самозалепват, понякога не. Но това не е всичко. Сградите-знаци са мощни символи, концентрация на обществени емоции и памет, които ярко осветяват културното поле, но те са единици. Основна като обем е масата от невинни останки, извън идеологическия фокус, оцелели въпреки превратностите на историята до днес и които сме наследили повече или по-малко запазени. Като например къщи от XIX век в Стара планина, които не са задължително листвани като недвижимо културно наследство и не разчитат на приоритетен статут на опазване.

Това е богато изследвана територия в архитектурната теория и история. Научни разработки атакуват проблематиката от множество посоки, обектите като правило се документират, класифицират и нормативно опазват в максимално автентичен вид. Натрупан е значителен опит и знания в тези практики, подходът на опазване на наследеното се поощрява както законово, така и образователно – общото мнение е, че този тип обитаема среда трябва да се съхранява. Защото всички сме виждали умиращи къщи и

тяхната публична агония е в противоречие с всичко, на което са ни научили като архитекти и въобще като култивирани хора.

Какво обаче се случва извън този принципно теоретичен консенсус? Притежателите на такива възрожденски останки, доколкото до днес ги има в сравнително автентичния им вид, в общия случай обяснимо не намират в тях битовите стандарти на съвременните хора и в големия процент от случаите или ги изоставят, или директно ги събарят. Разрушаването им в определени периоди дори е било въпрос на мода. За да построят на мястото им нови – много по-евтино е от всеки друг поход. Хората от новите поколения живеят в собствения си исторически момент, според своите актуални нужди и представи. И едва ли е укоримо, че за тях единствено родовата памет не е достатъчно основание, което да компенсират всички неудобства на обитаването отпреди 150 години. Построени в друг цивилизационен момент, тези сгради-ветерани, визуално привлекателни с чара на носталгичната си аура на нещо безвъзвратно отминало, не осигуряват установените стандарти, които вмени развитието на модерните жилища архитектура и дизайн. Съвременните хора обитават, постепенно приучени към удобства и улеснения като безусловен битов минимум, какъвто предходните поколения не са могли да си представят.

И ето го основното предизвикателство – всяко друго унаследено произведение на изкуството, което бихме запазили, с времето само ще повишава стойността си. И с времето освен вероятните разходи за реставрационна поддръжка, ще става все по-уникално и

Съществуващото първоначално състояние на къщата

Съществуващото първоначално състояние на къщата

безценно. То не е комплексно функциониращ инструмент, не служи, освен в качеството си на културен символен капитал. Но една къща – една „машина за живеене“? „Какво да правим с нея“ е казус с ограничен брой решения.

Възможно е да я реставрираме – да поправим, възстановим и опазим всичко заварено в чист вид. Да я мумифицираме – защото в качеството си на музей тя ще функционира в най-добрия случай като експозиция, лишена от функцията си на пълноценен дом днес. Изборът на подобен вариант е малко вероятен – в общия случай съвременните обитатели няма да приемат ролята на експонати. Те най-често биха съборили къщата, която не отговаря на нуждите им – за тях тя е поредният отживял „барутарник“ – така ги наричат в Еленско, в стойността на която историята е пренебрежим актив. Новопостроеното много често все пак се стреми към спорна визуална имитация на унищоженото със съвременни материали (например употреба на метални конструктивни елементи вместо наличните дъбови греди) – принципно шаблонният стереотип за визия на жилищната сграда на българите не е еволюирал съществено. Най-често резултатът е нова сграда, която банално се преструва на старата, в блед опит да се възползва от достоинства на духа на оригинала.

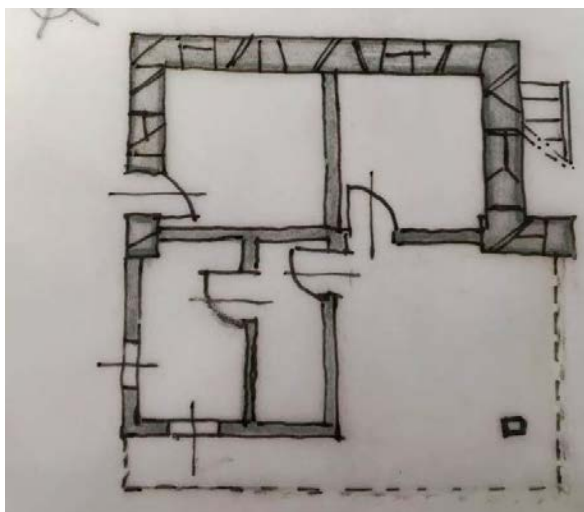
В известна част от случаите старите къщи се преработват и адаптират към съвременните битови стандарти до степен на пълното обезличаване на конструктивната и естетическа логика на изходния образец – такива примери са в изобилие. Илюстрирането им е извън фокуса на настоящия текст. Този

текст е по-скоро репортаж на личния ми практически опит в търсенето на решение на едно противоречие – да се продължи животът на нещо изоставено и загубило смисъла си в битов план, като в хода на усилията на подобно начинание се дисектира ИДЕЯ ЗА АВТЕНТИЧНОСТ. В съчетаването на старо/ново в работеща структура.

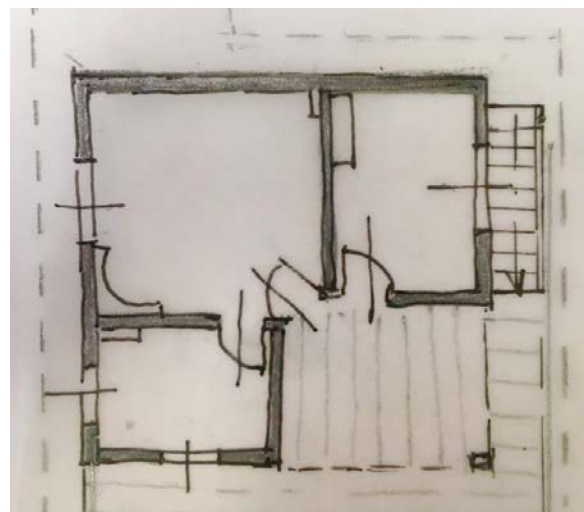
Това беше основната интрига, която ме привлече в моето все още продължаващо „сражение-експеримент“ с Попската къща в Разпоповци, днес квартал на град Елена – обичайна талпена къща, разглобена, пренесена и отново сглобена през 1865 година (според мълвата) на настоящото си месторазположение. Цел на проекта – връщането ѝ в групата на функциониращите жилища.

Това, което видях при първата ми среща с нея преди половин година, беше сравнително запазена без прекалено много намеси в годините дървена къща – с изключение на козметични намеси като зазидана с тухли част от чардака, или сменена през 50-те години врата. Къщата беше необитаема от дълго време, с прилично здрав покрив, който практически я спасява от основния унищожител в тези случаи – течове в уязвимите зони около комините. Като планова структура – нищо изненадващо – квадрат 7,50 м на 7,50 м кръстообразно разделен на 4 пространства – преходна стая „къщи“ със соба, втора самостоятелна стая и чардак на етажа. Достъпът до жилищния етаж – по външна стълба през чардака. Приземието – със същата планова схема – самостоятелен дам за животни, мазе и покои на свещеника-собственик. Видимите носещи елементи и

План приземие

План етаж

Дървена фасада

Съклен екран от запад, заменил изгнила стена от плет

Фасада от юг, каменен приземен етаж - запазила конструктивната логика на къщата

Детайл преди третиране и обработка на дървената конструкция

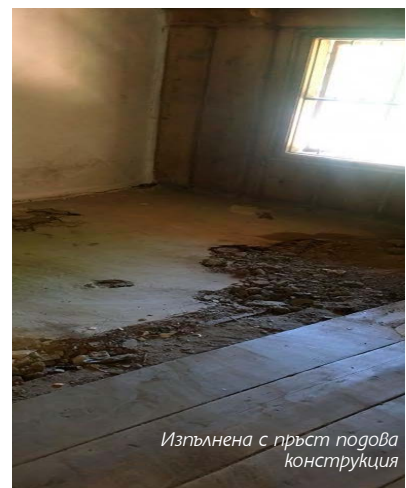
Детайл след третиране и обработка на дървената конструкция

Съществуващо огнище, оформено с кал и дървена дъга

Дървени куки на стената за окачване на ведре с мляко

Изпълнена с пръст подова конструкция

биндерите, които основават по периферия основния етаж – все още са в непоклатима цялост – дъбови греди от горун, твърди като стомана. „Плетените“ стени от измазан с кал и слама плет на приземния етаж – двете от север и изток обаче бяха загубили надеждността на носещите ги спонци, загнили в основата си след век и половина стъпване директно на терена. По отношение на детайли или изисканост на изпълнението – не става дума за шедровър на занаятчийското изкуство, на които можем да се насладим в някои от прочутите чорбаджийски къщи – тук единственият декоративен акцент е капителът – т.н. „гурзулица“ на колоната на чардака, изсечен в манастирска шарка, вероятно във връзка с професията на собственика. Явно става дума за къща без особени претенции на неготам заможни обитатели.

От изток една от стените на етажа беше започнала също да се руши, и въобще вероятно много скоро къщата щеше да тръгне по пътя на безчетните загинали ветерани, от които остават само парчета дърво и обрасли с растителност основи.

Първият импулс, разбира се, беше – да се запази всичко с минимална намеса. Да се улови и опази чарът на намереното, визуалното и пространственото настроение на кривата къщурка, в която няма нито един прав ъгъл, с провиснали линии на стрехите. Всяко поправяне и изправяне на кривините директно заплашва да развали магията, която патината на времето добавя към стойността ѝ в списъка с основанията да остане. И подлага на съмнение обичайната претенция за автентичност.

Темата за автентичността е мацабен интелектуален казус и в своята пълнота надхвърля епистоларната ми цел. Но все пак – какво прави архитектурните артефакти автентични – какво значи това? Автентично ли е нещо, на което са подменени всички части с нови, но е запазена механиката на подреждането им? Може би автентичността се крие единствено в съотношенията.

Струва ми се съвсем логично да търсим отговорите в конкретните интерпретации на практически заетите с намесите и процесите по съживяването на сградите агенти – в най-добрия случай архитекти, които като преки притежатели на опита имат право на най-смислен коментар. В експеримента предизвикателствата добиват съвсем конкретни измерения, грешките и постиженията се материализират в директни реални илюстрации.

Тези опити за изстрелване на „мост във времето“ са генератори на нескончаеми казуси. В конкретния пример те просто

извират. Стената, измазана с кал и слама – единствената възможна за времето си изолация, е полуразрушена, но кое е основанието през XXI век отново да я измажа с кал и слама? Или изолационния слой от 40-50 см пръст, който покрива дъските на етажа, следва ли да го запазя, когато при наличието му светлата височина в помещенията е абсурдна по съвременния стандарт – от порядъка на 160 см. Както и протеклият и отново пълен с пръст и незнайно още какво каратаван. Изгнилите букови ребра, които носят турските керемиди на покрива са отсечени в гората дървесни стъбла, някои направо с кората, криви и разядените задължително трябва да се подменят. Огнището в т. н. „къщи“ е измазан с кал върху дървена дъга обем, с прав директен отвор в комина без клапа, спукан и директно стъпил на пръстта на пода. При първия допир с него се срива частично и се налага да се премахне. Не само защото вече няма кой да вари ведра с мляко на огъня, и за ведрата ще останат да напомнят само куките на дървената стена.

При сблъсъка си с времето къщата ще се лиши от част от присъщите си битови атрибути, които по произход са я осмисляли в култовото единство – форма/съдържание. Всички добавени днес системи – като разводки на инсталациите, течаща вода и пр. инфраструктурни подробности концептуално атакуват духа на наследеното, те са чужди на философията му. Но дебелите дъбови греди и филоли – те са все така нужни и безопасационно продължават да присъстват, готови да работят в тази сплетена конструктивна кошница от дървени елементи на сглобки днес и вероятно още дълго в бъдещето. Както и каменните стени, които гравитацията превръща в основни устои. Професионалният критерий в изборите кое остава и кое не е безвъпросен в случая, защото има силата на присъда.

Всеки пункт, всеки сантиметър от подобен обект е отделен казус – конструктивен, естетически, функционален – подходът в ревитализирането е донякъде археологически – под пластове кал и слама по стените се откриват дървени талпи, които връщат правото на къщата да се превърне в дървена къща, каквато е.

Вече не е нужно да се изолират с кал, както е направил строителят някога, почти 200 години по-късно има разнообразни решения и материали. Старите изгнили дограми – по-късно във времето добавени чамови рамки с единични стъкла, също изгубват смисъл за сметка на новите стъклопакети с

уплътняващи профили и механизми. Визуалното доближаване до стила на традиционните отвори не е безусловно правило – партерът е открит в стъклен екран към градината, чисто рамкиран като огледало на околното – радикално новото би следвало открито да се заяви като такова. Съвременните намеси във визията, максимално прости и анонимни, не са прикрити или замаскирани. Контрастът обаче не е извън конструктивно-композиционната философия на тази къща, тя е разчетена и непроменена – запазена е П-образната твърда каменна партерна конфигурация от север/изток и частично юг, а паянтовата от запад и юг е заменена от стъкло. Днес технологично можем да си позволим екрана 300 см на 150 см вместо измазан с кал плет.

Съчетаването на старо и ново е пленителна игра. Контраст или имитация, „континуитет или разцепване“, ако можем да се възползваме от философския ракурс на Джеймисън по отношение предаността на настоящето към миналото. Не е лесно да се укаже еднозначно как да се отнасяме с миналото, по-точно, не е възможно. Джеймисън все пак, позовавайки се на Шелинг, „изолира уникалния момент, в който миналото се създава чрез рязкото му отделяне от настоящето с един могъщ акт на разкъсване; и чрез този акт настоящето се затваря за миналото, прогонва го и го отхвърля; това е акт, без който нито миналото нито настоящето могат да съществуват истински“

За примиряването на този сблъсък са изказани безброй съображения, но за критериите за неговата ефективност (в архитектурен прочит) мога да приема единствено универсалните принципи на хармонията и архитектуроничната логика на първичния обект. И осъзнатия диференциран преход от минало към настояще. Противното, както счита Джеймисън, един от най-задълбочените изследователи и апологети на Модерността, „бавно се превръща в съзнание за радикален разрыв“. И миналото, с неговите ценности и проекти, се откъсва безвъзвратно от „нашето настояще“.

И тогава стигаме до смисъла на оригинала.

Тоу все повече се свежда до една абстракция – в архитектурен вариант от него остава единствено непреходното, това, което може да СЛУЖИ УНИВЕРСАЛНО, ако настояваме на функционалния, а не чисто скулптуралния ефект на обекта. Придържането към ефекта на консервираната черупка би зачеркнало комплексния архитектурен смисъл. В случая къщата се променя, губи част от атрибутите си, но престава да бъде умиращата Попска къща и продължава във времето като Новата Попска къща – разпробита от неприсъщи тръби, системи, материали, които видимо и невидимо проникват през вековното ѝ тяло. Това е цената, за да продължи да присъства в пространството и времето. И да служи като нещото, което винаги е била – убежище. Предизвикателството на адаптацията на изоставен дом в съвременен функциониращ, при целия респект към достолепната му възраст, се свежда до баланса, до дозата на съчетанията МИНАЛО – НАСТОЯЩЕ. Защото миналото се прочита като смислено ЕДИНСТВЕНО В ОТНОШЕНИЕТО МУ КЪМ НАСТОЯЩЕТО, само тогава може да бъде екстрахирана полезността на опита в оцеляло културно качество, което се активира като част от настоящето ни себеразбиране и съдържание. И което се проектира по цялата времева ос до бъдещето, с неговите евентуални оценки за постижения, отговорности или вина. Преди време бях написала, че историческото наследство не е само инструментариум на паметта, а НАЧИН НА РАЗВИТИЕ. Днес бих добавила – една къща от миналото не само е машина за живеене, тя е машина за мислене. В това си качество наследеното, осъзнато като автономна окончателно отминала реалност, губи нова виталност, „което е живият момент в континуума“. То само обогатява с нови възможности съзнанието ни за настоящето – при това условие има значение и в този смисъл историята няма край.

Ние съществуваме успоредно с всичко, което сме наследили – но го третираме адекватно на собствената си обществена и интелектуална зрялост. Това важи за всичко – обитаваме средата такава, каквато сме си я заслужили.

И експериментите продължават – в тях е смисълът.

АРХЕОЛОГИЯ НА ЗАБРАВАТА – ЕКСПЕРИМЕНТАЛНИ ПРАКТИКИ ПО ОПАЗВАНЕ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО НА ДЕВЕТАШКОТО ПЛАТО

д-р арх. Милена Металкова-Маркова

Милена Металкова-Маркова е завършила архитектура в УАСГ и е специализирала и преподавала в Япония. Интересите ѝ са в областта на опазването на традиционната архитектура от сърво в Япония и България и съвременни архитектурни тенденции в Япония. Заедно със студенти и колеги от различни страни е спечелила множество награди на архитектурни конкурси в различни страни.

Седем години летни практики по опазване на културното наследство в с. Кърпачево на Деветашкото плато, Ловешко

Въведение

Тази статия представя някои образователни аспекти на летните практики по опазване на архитектурното наследство, организирани в партньорство между Архитектурния факултет на УАСГ, Грейт Ярмут Презервейшън Тръст, Великобритания и сдружение „Деветашко плато“ в периода 2014-2019 г.

Проектът бе иницириран от сдружение „Деветашко плато“, което бе поканило група британски експерти по опазване на архитектурното наследство да посетят региона и подпомогнат процеса на възстановяване на културното му наследство. Деветашкото плато е типичен пример за ерозия на културни ценности поради силно обезлюдяване, довело до икономически срив

и изоставено културно наследство, характерни за множество райони в България. Разположените десет села на платото, някога процъфтяващи, сега са силно обезлюдени и поради топографските си характеристики са останали встрани от главните туристически пътникопотоци в България. Това обаче е запазило голяма част от архитектурното наследство в автентичен и непокътнат вид, което предлага чудесни възможности за проучване и възстановяване с традиционните за региона материали и строителни техники.

Експерт от Грейт Ярмут Презервейшън Тръст стартира летните практики, започнали с документиране на жилищни и църковни сгради в селата Кърпачево, Агато̀во и Малък Вършец. АФ на УАСГ се включи като партньор и през последните 7 години десетки студенти по архитектура, изкуство и опазване на културното наследство от България, Великобритания, Тайван и други страни се включиха в работата. Преподаватели от АФ

и СФ на УАСГ заедно с преподаватели и експерти от Великобритания и Тайван бяха ръководители на разнообразни проекти, свързани с културното наследство на региона.

През 2018 проектът бе удостоен с Ангелска награда за обучение на „Историческа Англия“ (една от основните британски организации за опазване на културното наследство) под егидата на сър Ендрю Лойд Уебър.

Типичната лятна практика продължава десетина дни с участието на двадесетина студенти от различни националности и специалности – архитектура, изящни изкуства, история на изкуството и опазване на архитектурното или културно наследство. Всички участници обитават къщи за гости в с. Кърпачево и приготвят сами храната си. Основната цел на практиките е да използват местната традиционна архитектура като отправна точка за межкултурен обмен и изследване на взаимовръзките между архитектура, изкуство и опазване на културното наследство.

Духът на Кърпачево – в търсене на Гениус Локи

Село Кърпачево се намира на Деветашкото плато, Ловешко и принадлежи към община Летница на съвсем кратко разстояние от с. Крушуна и Крушунските водопади.

Това е един от най-бедните региони според статистиката веднага от най-бързо застаряващите и обезлюдяващи се страни от Европейския съюз. През 2012 г. има 1130 села в България с население под 49 души, а през 2015 г. 164 села в България са изгубили изцяло своите жители.

Някога жизненото и процъфтяващо село Надежда (днес Кърпачево) е запазило силно въздействащата си традиционна архитектура от каменни сухи зидарии, кирпичени непечени тухли и тук-там останали покриви от каменни плочи – тикли. Построено в края на XIX век от турски скотовъдци, село Юруклери (Юруците) е основано на това изолирано плато като убежище от многобройните военни конфликти след разпадането на Османската империя. Някога градовете на Балканския полуостров по време на Османската империя били пълстра смесица от етнически групи и българи, турци, гърци, евреи, арменци, руснаци и много други съжителствали на едно място, разделени по махали. В началото на XX век с борбите за независимост големи групи от българи, гърци и турци емигрирали към своите страни и поселищата на Балканите загубили богатството на разнообразните културни традиции, когато всеки град е бил изградил свой собствен привкус от мултикултурна идентичност.

В Кърпачево например се знае мястото, където някога е имало джамия, а съседното село Горско Слиново има действаща джамия поради частично запазеното мюсюлманско население, а така също и красива, но неизползвана християнска църква.

Интересно е да се отбележи и това, че специфичните характеристики на местната традиционна архитектура са различни в Кърпачево и Горско Слиново, макар и разстоянието между

двете села да е няколко километра.

Името Кърпачево е заменило предишното Надежда в памет на поета партизанин Христо Кърпачев, чиято родна къща е една от четирите недвижими културни ценности от местно значение в селото. Това бе и една от първите къщи, които документирахме чрез архитектурно заснемане и е от малкото останали примери с тиклен покрив. Социалистическа България изгради централизирана идеологическа митология и по тази причина почти няма селище, което да няма улица или училище на името на поета-партизанин, включително и в София.

Кърпачево притежава заинтригуващо разнообразие от културни традиции, които са на ръба на загубата. Благодарение на ентузиазма на неговите жители успяхме да проучим интересни примери, свързани със строителството с традиционни материали, готвенето, брането на билки, мотиви от традиционни носии и шевици, килими и черги от чеиз, отглеждане на плодни дръвчета и използване на земята в рамките на селото.

Една вековна черница ни бе показана от една възрастна жена в селото, в чиито клони се таи паметта на всички метаморфози през вековете в начина на живот на селото и неговите обитатели. Сегашните жители са в голямата си част пенсионери, но не се уморяват да ни подкрепят във всичките ни начинания. През 2019 г. само три деца от селото ходеха на училище в Летница, а селското училище отдавна живее нов живот като хотел с басейн и конна езда. Сдружение Деветашко плато организира множество културни прояви за възраждане на региона като ежегоден джаз фестивал, международни обмени и др.

Всяка година сме били посрещнати топло и канени на гости от местни хора, за да усетим частица от пословичното някога българско гостоприемство.

Практически проекти – в търсене на изгубения рай на възрожденските традиции

Общата цел на летните практики е да се изследва потенциалът на традиционната архитектура като вид квазипредмет (метапредмет), свързващ практически обучения от тип учене чрез правене в сферите на изкуството, архитектурата и опазването на културното наследство. Изоста-вените традиционни къщи и църкви се възприемат като междинни пространства, чрез които можем да вникнем в явления отвъд дихотомиите субект/обект, човек/предмет и природа/култура според „модернистичната“ дуалистична класификация (по Бруно Латур). Подобни квазипредмети или мета-обекти играят роля на действащи лица, тъй като притежават вид мистериозна склонност да насочват в определена, непредвидима обаче, посока нашите намерения (подобно на животните). В този смисъл те са участници, а не предмети на нашите действия. Метапредметите влияят непрекъснато върху нашите действия и съучастват пълноправно в живота ни.

Традиционната архитектура е подобен активен съучастник в процеса на колективно творчество

или колективен творчески дух *genius societa-tis* в основата на всяка местна строителна традиция. Според Хајдегер строителството е начин на живот и мислене, така че колективното строителство в общност би трябвало да е неотменима част от виталността на една пълноценна жизнена среда.

Опазването на архитектурното наследство е процес на разширяване на културния хоризонт, започнал с опазването на отделни сгради, улични ансамбли и зони, докато се стигне до опазване на градски квартали, исторически градове и културни ландшафти и маршрути. В Япония се определят личности като живи културни ценности, които са носители на културни традиции или практикуват определени занаяти, наследявани от векове в рамките на определена фамилия. Опазването на архитектурното и културно наследство е постоянен процес на търсене и опит за улавяне на нови уязвими фрагменти от реалност в хармония с вечно променящия се и търсещ човешки дух на времето и колективното осъзнаване.

Различни дейности, които извършваме с изоставените сгради, определяме като жестове на опазване с експериментален характер, посветени на следните ключови теми:

- производството на отпадъци в консуматорското общество и опазването на околната среда в условия на глобална екологична криза

- политика на опазване – кой решава да се опазва и какво искаме да опазим

- връзки между архитектура, изкуство и опазване
- може ли да изразим характера на времево-пространствения континуум МА – японската концепция за пространство, МОНО-НО-АУАРЕ-емпатия към квазипредмети.

Метапредметите са интересни провокатори на неочаквани контакти и взаимодействия между хората и подобно на стволони клетки могат да поемат разнообразие от функции. Те владеят междинно пространство между човешкото измерение и предметното. Те са медиатори между човека и неговото жизнено пространство и са тясно свързани и с двете.

Те формират атмосферата и идентичността на мястото в духа на архитектурната феноменология. Ако една сграда можеше да говори, с какъв глас и какви истории щеше да ни разкаже като ням свидетел на цялата палитра от човешки емоции и преживявания, побрани в клетките ѝ?

При опазване на архитектурното наследство за мен е важно запазването на връзката между сградата и предметите в нея. Предметите са силно, въпреки че невидимо, свързани с човешко присъствие и обитаване и са неотделима част от автентичността на нейната аура или дух.

Есенцията на автентичното опазване на архитектурното наследство като културен феномен се крие според мен в опазването на общностния дух на колективно творчество и споделени преживявания на мястото, които са в основата на създаването на всяка местна архитектурна среда в традиционните селища по света. Точно това целим да възродим в тези летни

практики в село Кърпачево. Искаме да създадем общ дух на опазване на местните традиции *genius societatis*, който в комбинация с изследователски дух на проучване на *genius loci* ще ориентира посоката на опазване не като носталгично завръщане към миналото или туристическа подсладена утопия, а като интерпретация на знания и умения, с оглед устойчива визия за едно общо мултикултурно и местно оцветено заедно замислено бъдеще.

Теми на летните практически работилници

Накратко искам да представя основните дейности, с които се занимавахме в международен екип от студенти, преподаватели и ученици от България, Великобритания, Тайван и Естония.

1. Документиране, изследователска дейност и реставрационни дейности на архитектурното наследство

Осем традиционни къщи и три църкви бяха заснети в планове, разреза и фасади. През 2017 г. Грейт Ярмут Презервейшън Тръст закупи традиционна къща и плевня от местен жител и разнообразни реставрационни дейности бяха извършени по двете сгради с идея да се превърне в обучителен център за строителство с традиционни естествени строителни материали.

През 2019 г. се извърши реконструкция на покрив на традиционна мелница в с. Кърпачево, преместена от близкото с. Крушуна, където е била воденица.

През 2020 се изгради развлекателен кът в парково пространство в центъра на с. Кърпачево, като експериментален проект за строителство с глина в сътрудничество между докторант от СФ на УАСГ и студенти от АФ на УАСГ, подпомогани от преподаватели от двата факултета.

2. Адаптация на сгради

Студенти по архитектура разработиха проекти за адаптация на съществуваща изоставена сграда в с. Агато̀во и жителите на селото избраха един от проектите за реализация.

3. Рисуване на стена и Фестивал на плашилата.

Някои от практиките бяха с артистични задачи като изрисване на стената на кметството в с. Кърпачево и направа на плашилата като метафора на обезлюдяването, придружаващи ежегодния гджаз фестивал в селото.

4. Експериментално опазване

Инсталации в изоставени сгради изследват традиционната архитектура като археология на забравата.

5. Изложба Археология на забравата в САМСИ Софийски арсенал – Музей за съвременно изкуство, част от Националната художествена галерия в София (1 август – 23 септември 2019).

Заклучение

Практиките показаха силния потенциал на традиционната архитектура като ландшафт за устойчиво обучение и знания в следните аспекти: практически опит и разбиране на възможностите на строителството с естествени традиционни материали, ценността на междукултурния диалог в опазването и съпричастност към колективен творчески процес в екип.

Автори: Дарин Баревс, арх. Металкова
и студенти по архитектура

АРХЕОЛОГИЯ НА ЗАБРАВАТА

Обезлюдяването на селата и силно застаряващото ни население води до остра загуба на културни традиции и идентичност. Селата са препълнени със забравени къщи, църкви, предмети от бита, съхранили духа на общностите, създали нашата културна идентичност.

01.08 – 21.09.2019

Откриване: 1 август, четвъртък, 18:30 часа
САМСИ, бул. „Черни връх“ 2

Изложбата поставя на фокус забравеното културно наследство и усилията на шела ентузиасты без граници да изровят и съживят молекули от Възрожденския дух на България.

ARCHEOLOGY OF MEMORY

The depopulation of the villages and the strongly aging population leads to a sharp loss of cultural traditions and identity. The villages are overcrowded with forgotten houses, churches, household objects, preserved the spirit of the communities, who have built our cultural identity.

01.08 – 21.09.2019

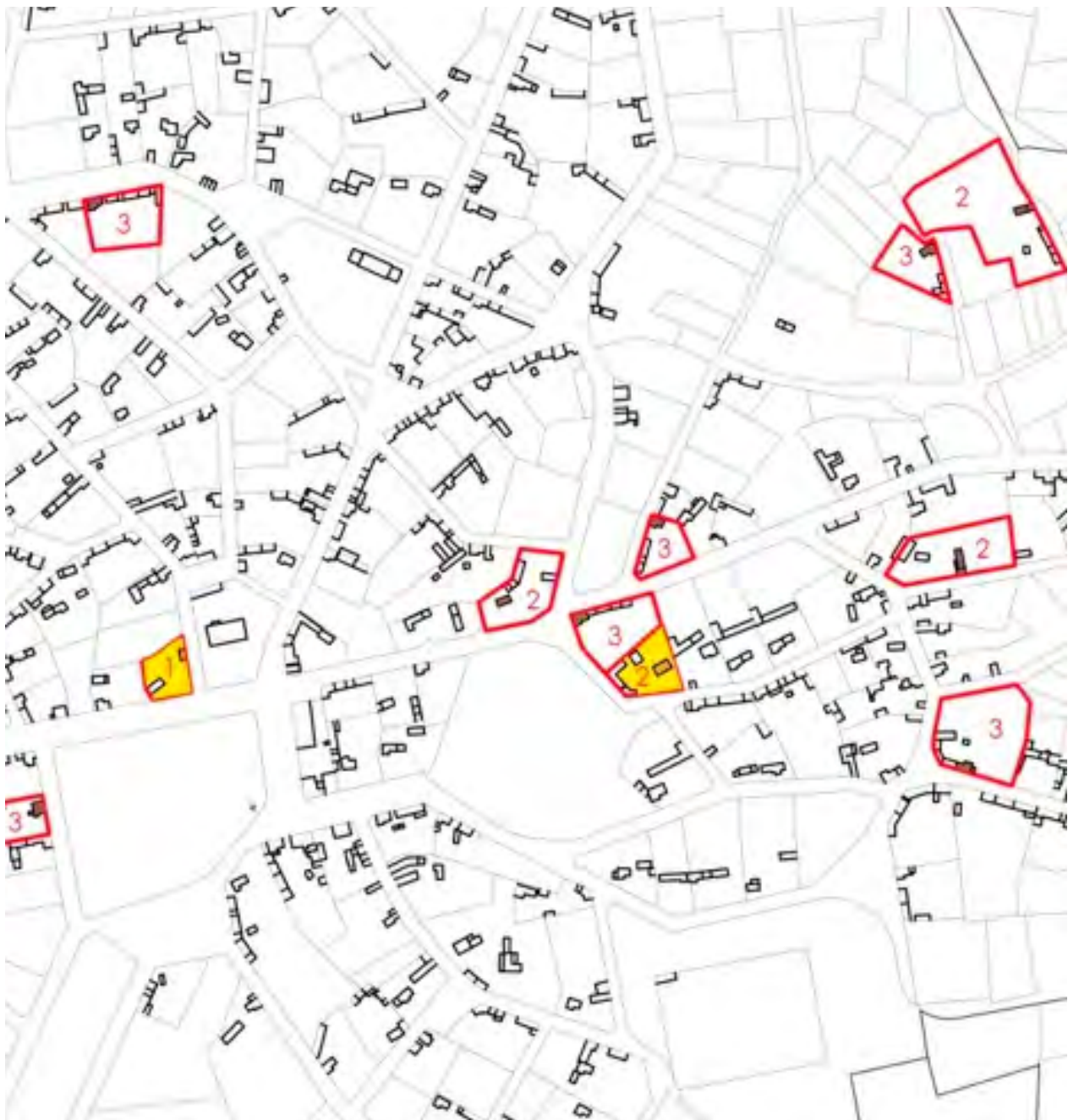
Opening: 1 August, Thursday, 6.30 pm
SAMCA, 2, Cherni Vryh Blvd. Sofia

The exhibition focuses on the forgotten cultural heritage and the efforts of a handful of borderless enthusiasts to dig up and revive molecules from the Bulgarian Revival spirit.

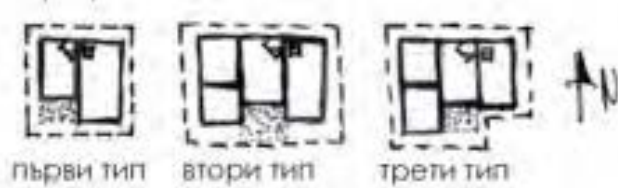
НАЦИОНАЛНА
ГАЛЕРИЯ
СОФИЙСКИ АРСЕНАЛ –
МУЗЕЙ ЗА СЪВРЕМЕННО
ИЗКУСТВО

Плакат за изложбата „Археология на забравата“ в САМСИ Софийски арсенал – Музей за съвременно изкуство, част от Националната художествена галерия в София (август 2019, автор – арх. Мартин Кунчев)

- проучен имот
  - жилищна сграда на проучен имот
  - паметник от списъците на НИКН
  - имот на паметник
- * с червена цифра е обозначен типа на жилищната сграда от проучен имот

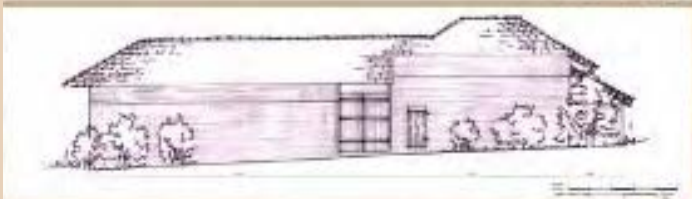

План на село Кърпачево с означени заснетите сгради и типология на най-често срещаните плановете (екип от студенти и докторанти от АФ на УАСГ)

Плевнята на Богдан Богданов

се намира в североизточния край на село Кърпачево. Строена е от дядото на Богдан Богданов в края на 19-ти век и е представител на сградите от тип 2 според архитектурната типология за селото. Първият етаж е изграден от камерна зидария, а вторият – от кирпичени тухли, обмазани с вар. Таваните са наковани с дъски, върху които е насипана злинеста пръст за изолация. Етажът включва четири стаи и чардак, а приземието още две стаи и стая с озлище. Къщата е била обитавана от голямото семейство на бащата на Богдан – Христо, и неговите четирима братя – Димитър, Георги, Васил и Мило.

Къща и плевня на Богдан Богданов – обучителен център за усвояване на умения за строителство с традиционни естествени материали (дизайн на изложбени плакати – арх. Полина Късева)

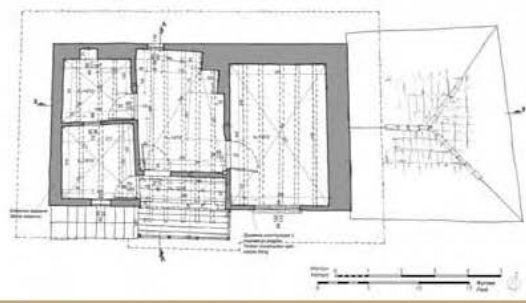

Къщата на Боздан Бозданов

се намира в североизточния край на село Кърлачево. Строена е от дядото на Боздан Бозданов в края на 19-ти век и е представител на сградите от тип 2 според архитектурната типология за селото. Първият етаж е изграден от камерна зидария, а вторият - от кирпичени тухли, обмазани с вар. Таваните са наковани с дъски, върху които е насипана глинеста пръст за изолация. Етажът включва четири стаи и чардак, а приземието още две стаи и стая с ознище. Къщата е била обитавана от зоялото семейство на бащата на Боздан - Христо, и неговите четирима братя - Димитър, Георги, Васил и Матю.

В хода на студентската практика по къщата на Боздан Бозданов бяха извършени редица реставрационни намеси като ремонт на пробит участък от покрива, отстраняване на неавтентично остъкляване от чардака и възстановяване на чардачния паранет по автентични образци от съседни къщи.

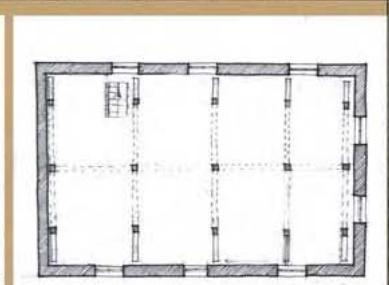
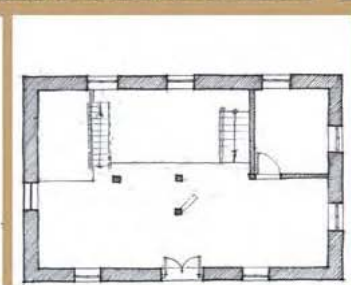
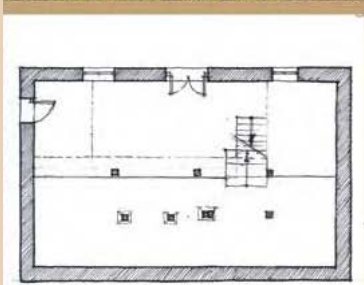

Къща и глевня на Боздан Бозданов – обучителен център за усвояване на умения за строителство с традиционни естествени материали (дизайн на изложбени плакати – арх. Полина Къосева)

Дачевската воденица

известна още като мелницата, се намира в село Кърпачево. Строена е преди 1926 година в местност Маатрата до с. Крушуна. По протежение на същата река е имало още 6 мелници, които днес са разрушени. Мелницата е мелела храна за добитъка. Животни са внасяли зърното от терена в междинното ниво, смеленото зърно се е товарило на животните от приземието. В интериора са запазени и някои елементи от оригиналното оборудване. Озраждащите стени са от бизор – местен за с. Крушуна и единствената сграда в Кърпачево с такъв камък. Вътрешността и покривната конструкция са дървени.

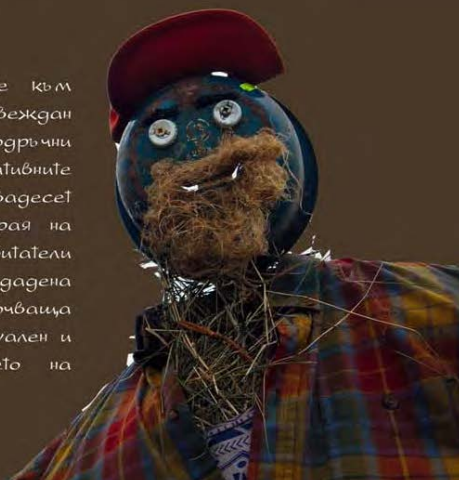

Мелницата в с. Кърпачево, преместена от с. Крушуна през 50-те години на XX век. Идеята е да стане туристически и информационен център за посетителите на Деветашкото плато (дизайн на изложбени плакати – арх. Полина Къосева)

Фестивалът на плашилата

Беше нашето атрактивно допълнение към Гизодимския джаз фестивал, провеждан ежегодно в Кърпачево. С малко подръчни материали и много въображение креативните студенти от УАСГ създадоха над двадесет оригинални плашила, които след края на фестивала останаха като постоянни обитатели на самотния пейзаж. Така беше създадена своеобразна инсталация, насочваща общественото внимание към един актуален и плашещ проблем – обезлюдяването на българските села и забравата...

Плашилата като зрители на ежегодния джаз фестивал като метафора на обезлюдяването и загуба на ценности (дизайн на изложбени плакати – арх. Полина Кьосева)

Едно ново пространство

Беше проектирано и изградено от студентите на мястото на разрушената късна пристройка до къщата на Боздан Бозданов. В дизайна беше интерпретиран характерният дървен капител, срецан в много от автентичните стари къщи из Кърпачево (напр. в къщата на Илия Кърпачев и в плевнята на Бозданови). Студентите приложиха на практика знанията си от университета за дървените конструкции и така ги трансформираха в умения. Студентите от Тайван също оставиха своя принос като зравираха върху две от колоните благопожелания за успешни строителни дейности в духа на сътрудничество на родния си език.

Серия пространствени инсталации и нова пергола с калиграфски пожелания от тайванските участници (дизайн на изложбени плакати – арх. Полина Кьосева)

Време за изкуство

също не липсваше. Работата в старите къщи
породи много впечатления и въпроси, които
участниците от практиката претвориха в
различни инсталации. В „Нижките на живота“
предметите, намерени в една изоставена стая
бяха извадени от забравата и окачени
свободно в пространството, което някога е било
мълчалив свидетел на един живот – писма,
снимки, покани за сватба, некролози маркират
застинали въ в времето фразмени.
Инсталацията „Канал за феи“ тества границата
между въображение и реалност, физическото
и възприеманото пространство, а „Поток на
времето“ експериментира с идеята за
дирижирано унищожение.
Друг експеримент целеше създаване на
междина обвивка между дъра и сграда.

Серия пространствени инсталации и нова пергола с калиграфски пожелания от тайванските участници (дизайн на изложбени плакати – арх. Полина Къосева)

Пчелички с местни фолклорни мотиви и слънчогледи на стената на кметството в с. Кърпачево като резултат от практика с английски ученици и български студенти от АФ на УАСГ

Посетители на изложбата „Археология на забравата“ в САМСИ Софийски арсенал – Музей за съвременно изкуство оценява инсталацията на Дарън Баркър, показваща как животът ни се превръща в отпадък в рамките на няколко поколения.

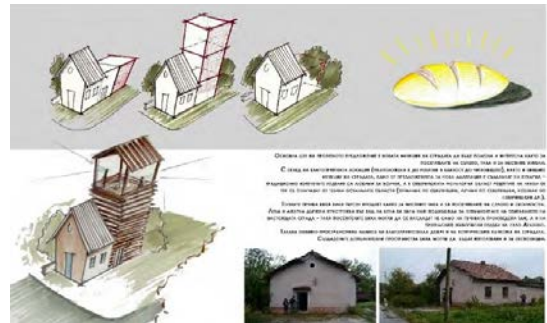

Детски работилници поеха темата за загубата на традиции и ценности в съвременния живот

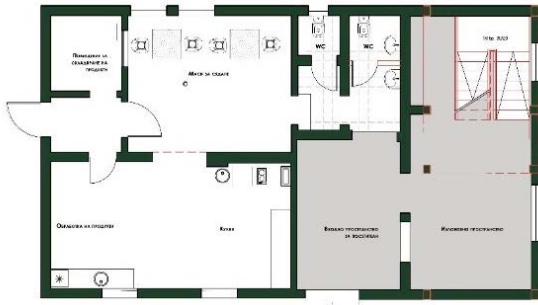

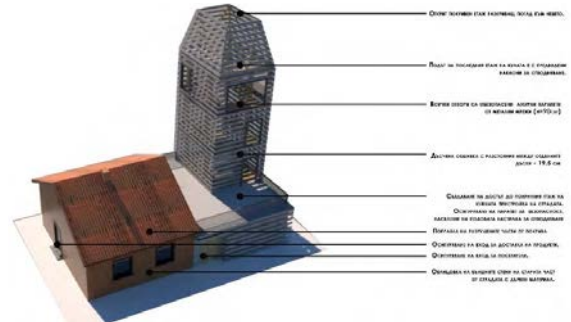
„Северняшка Кулопекарна“. Ситуация

„Северняшка Кулопекарна“. Идеи

„Северняшка Кулопекарна“. Ситуация

„Северняшка Кулопекарна“. Идеи

„Северняшка Кулопекарна“

ЕВРОПЕЙСКИ ПОЛИТИКИ КЪМ КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО. БЪЛГАРСКИТЕ ПРОПУСНАТИ ШАНСОВЕ И НОВИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА

доц. урб. арх. Светлана Христова

Светлана Христова е изследовател-урбанист, доцент по социология на културата и културна антропология във Факултета по изкуство в ЮЗУ „Н. Рилски“. Ръководител на национални и международни изследвания в областта на градската култура, публичните пространства, културното наследство и идентичността, член на Управителния съвет на COST Action IS1007 Investigating Cultural Sustainability (2011-15); инициатор и председател на тематичната област по „Градски мениджмънт и политики за града“ към ENCATC (2008); изнасяла лекции в Полша, Германия, Финландия и Франция, както и в различни български университети. Автор на две монографии и десетки статии, преведени на френски, английски, полски и финландски; съставител, редактор и съавтор на сборници, последните от които са Culture and Sustainability in European Cities: Imagining Europolis, съвместно с Milena Dragisevic-Sesic и Nancy Duxbury (2015, Routledge: London and New York) и Public Space: Between Reimagination and Occupation, съвместно с Mariusz Czepczinski (2018, Routledge: London and New York).

В момент, когато Европа се бори с новата глобална пандемия и със страховете от нея, докато все още преживява пост-Брекзитната си криза, въпросите за устойчивото развитие и европейската идентичност се оказват отново драматично преплетени. Това за пореден път поставя на дневен ред проблема за културните наследства на Европа като извор на идентичност и ресурс в новата екосяобразна икономика. Тази тенденция намира конкретен прагматичен израз в Новия зелен пакт на ЕС, където сред поредицата мерки за борба с глобалното затопляне като преход към кръгова декарбонизирана икономика, мултимодален транспорт за устойчива и интелигентна мобилност, справедлив енергиен преход, осигуряване на здравословна продоволствена система и т.н., специално място е отделено и на Баухаус – „екологичния, икономически и културен проект на Европа“, който обещава да „придаде живот на Европейския зелен пакт и да развие естетиката на зелената

трансформация“. Няма съмнение, че тези процеси рефлектират почти симултанно в България, затова ще разгледаме най-общите тенденции в европейските политики за културно наследство, за да диагностицираме пропуснатите шансове, но и онези предизвикателства, които обещават и нови възможности.

Европейският модел за културно наследство
Специалното място, което културното наследство заема в политическия дневен ред на ЕС, се определя от главната задача, предоставена на културата, да превърне политическия съюз в сплотена общност, обединена под общия знаменател на споделените ценности като основа за европейска идентичност. Това е крехък процес на трансформация на европейската символна система, процес на отваряне на националните политически и идентичностни граници, при запазване на ядрото от национални идентификации, процес, придружен от нови

несигурности пред икономическите, социални и миграционни предизвикателства, водещ до непрекъснато преговаряне на принципите на сътрудничество, икономически политики и взаимен контрол на страните – членки в ЕС. Възникващият в този процес европейски модел на политика за културно наследство се характеризира с няколко особености:

- (1) европеизация на културното наследство;
- (2) херитизация на европейската култура;
- (3) развитие на европейски „урбактивизъм“ – артистични и културни проекти със социална насоченост, финансирани от програми УРБАН, УРБАКТ и др.);
- (4) поява на нови транснационални мрежи и организации;
- (5) възникване на нови форми на управление на участието – партисипативно управление на наследството;
- (6) популяризиране и поддържане на културното наследство в Европа чрез специалната цифрова библиотека Europeana (Hristova 2017). Тук ще разгледаме първите две особености, които са и най-проблематични.

„Европеизацията“ на културното наследство

е донякъде абсурден неологизъм, тъй като самата поява на идеята за културно наследство корелира със създаването на национални държави и кристализацията на националните култури и поради тази причина концепцията е негелима от националната рамка (Lghdesmgki, 2014: 1). Това определя и затрудненията, пред които са изправени онези обекти, когато например кандидатстват за Европейския знак за наследство. Защото как да „европеизираме“ вече съществуващите наследства, с дълбоката им вграденост в националната икономическа, фиксирана спрямо националните географски и исторически референтни точки? Отговорът на европейските институции е: чрез повторна концептуализация с акцент върху „общото наследство на Европа“ като „споделян източник на възпоменание, разбиране, идентичност, сплотеност и творчество“ (член 3 на Фаро конвенцията). Това може да се случи чрез поставяне на нов фокус върху общите корени и изваждане на преден план на всички исторически факти, които илюстрират кооперативния дух в Европа (от технологии и търговски обмен до религиозни, философски и артистични движения), включително и нов наратив за всичко, което някога е разделяло европейците: войните, съперничествата и прекрояването на границите могат да бъдат разказани като дългия и труден път към съвременна Европа – на свободното движение на хора, стоки, идеи. Разбира се, това е процес на интензивно преосмисляне/превъобразяване на времето и пространството, ако се възползваме от термина на Бенедикт Андерсън. Според чл. 1 на Европейската културна конвенция на Съвета на Европа (1954 г.), който първ започва да развива инициативи в полза на европейското наследство, „Всяка договаряща се страна предприема подходящи мерки за защита

и насърчаване на развитието на нейния национален принос към общото културно наследство на Европа“, като тези идеи са допълнени в чл. 5: „Всяка договаряща се страна разделя обектите с европейска културна стойност, поставени под нейния контрол като неразделни части от общото културно наследство на Европа, като полага подходящи мерки за тяхното опазване и осигуряване на разумен достъп до тях“. Европеизацията на наследството минава през дълъг процес, който включва последователните инициативи на Съвета на Европа (вж. таблица 1), подкрепени от поредица политически решения и програми на Европейския парламент и Европейската комисия.

„Херитизацията“ на европейската култура

е друг неологизъм, въведен от Робърт Хюисън през 1987 г., обозначаващ процеса на превръщане на все повече обекти в исторически места и паметници (Saleznik 2016: 316). Кевин Уолш, другият предполагаем „баща“ на понятието, твърди, че то разкрива тенденцията да се редуцира миналото до няколко приемливи национални теми, а истинските места – до туристически пространства (Walsh 1992: 4). Херитизацията на европейското минало обаче води до увеличаване, а не редуциране на темите, местата и обектите, които репрезентират Европа. Програмата „Европейски знак за наследство“ например е насочена към осветляването на исторически и културни паметници, свързани с „ключови моменти в създаването на днешна Европа. От зората на цивилизацията до Европа, която виждаме днес, тези обекти символизират европейските идеали, ценности, история и интеграция“. В мрежата на носителите на Европейския знак за наследство са включени към момента 48 културно-исторически и археологически обекта и паметници, както и писмени документи и литературни произведения, като през февруари 2021 предстои набиране на нови кандидатури.

България: пропуснати шансове и нови предизвикателства

Възможностите на България в областта на културното наследство са свързани както с различни финансови механизми на ЕС, така и с различни програми, които може не винаги да водят до непосредствено финансиране, но до по-добро позициониране на едно наследство върху европейската сцена като Европейски знак за наследство, Европейска столица на културата, Назрадата на ЕС за съвременна архитектура, Дните на европейското наследство, Назрадата на ЕС за културно наследство, реализирана съвместно с международната организация Europa Nostra, Програма Europaeum Heritage. След преживяното бедствие от бутафорни възстановки на исторически паметници с пластмаса и тухли итонг, следите от което не могат да бъдат лесно заличени, през 2018 г. представители

Карта на обектите, носители на Европейски знак за наследство

Основни законови инициативи на Съвета на Европа в областта на културното наследство

Наименование на инициативата	Дата и място	Основен принос
Европейска конвенция за защита на археологическото наследство	6 май 1969, Лондон	Повдига въпроса за оторизирането и контрола на разкопките; повишава обществената информираност за историческата и културна стойност на археологическото наследство и необходимостта от запазването му.
Европейска харта на архитектурното наследство	21-25 октомври 1975, Амстердам	Подчертава културните, социални и икономически стойности на историческите паметници, групи сгради и места.
Европейска конвенция за нарушенията, свързани с културната собственост	23 юни 1985, Делфи	Полага основата на международна законова рамка за защита на културната собственост (включително културното наследство) и криминализирането на актовете на нарушаване на собствеността
Конвенция за защита на архитектурното наследство в Европа	3 октомври 1985, Гранада	Въвежда принципите на интегрираната консервация; нов еталон в общата европейска политика за консервиране и опазване на архитектурното наследство
Европейска конвенция за защита на археологическото наследство	16 януари 1992, Валетаон	Повишава обществената информираност за необходимостта от защита на археологическото наследство като източник на европейска колективна памет и ресурс за исторически и културни изследвания.
Европейска конвенция за ландшафта/пейзажа	20 октомври 2000, Флоренция	Въвежда концепцията за културния пейзаж като културно наследство, отразяващо европейската идентичност и разнообразие; насърчава защитата, управлението и планирането на европейските ландшафти и стимулира европейското сътрудничество по тези въпроси..
Рамкова конвенция за стойността на културното наследство за обществото	13 октомври 2005, Фаро	Въвежда нова концепция за културното наследство и „общността на наследството“ отваряйки перспектива пред европеизацията и интернационализацията на наследството.

на Министерството на културата обещаха това да не се случва повече, визирайки настоящата програма „Региони в растеж“. За съжаление, продължават смуцаващите примери на недомислени проекти, които въпреки гражданските протести и критики от страна на професионалните гилдии са реализирали необосновано едностранчиви идеи, губейки както автентичността на културно-историческия обект, така и духа на мястото, заедно с ценния потенциал на местните ресурси. Притеснително е също, че в проектопрограмата за развитие на регионите 2021-2027 не са предвидени дейности за консервация и реставрация на обекти на културно-историческото наследство, въпреки приоритетите за „Насърчаване на интегрираното социално, икономическо и екологично развитие, културното наследство и сигурността в градските и различни от градските райони“.

Определени възможности за регенериране на наследството се съдържат и в други програми, в които то се явява елемент, например Европейска столица на културата, Пловдив 2019, от която остана горчивината от всички обещания, събудили надежда за „нормализиране“ на българската културна сцена, но впоследствие провалени: Тютюневите складове, о-в Адама, кино „Космос“, което въпреки добре би се вписало днес и в новата програма за зелената Баухаус култура. Младите архитекти-активисти, погели инициативата да спасят култовата сграда на българския модернизъм, проектирана през 60-те години на миналия век от архитектите Любомир Бонев и Любомир Шинков, така и не получи необходимата финансова подкрепа от Фондация „Пловдив 2019“ и община Пловдив, въпреки че допринесоха с доброто си представяне за избора на града. Това със сигурност е един пропуснат шанс за града и за страната ни. Пропуснатите шансове и новите предизвикателства вървят винаги ръка за ръка. На картата на носителите на „Европейския знак

„Кино Космос“ колектив на среща с европейската оценяваща комисия, 2013 г.

за наследство“ мястото на България остава все още празно, въпреки че страната ни е на трето място в Европа по богатото си наследство: като започнем от Карановската култура като част от неолитната Дунавска цивилизация, „Люлката“ на Европа; най-старото обработено злато в света от Варненския халколитен некропол; българските книжовни центрове като част от европейското движение за прогрес чрез просвета; и стигнем до нашата прочута толерантност, спасила българските евреи, която може да бъде проследена чрез документи и исторически сгради, както и най-голямата синагога на Балканите. По-малко известна е например фигурата на българския общественик и инженер Никола Димков, чиято книга „Звездата на съгласието“, публикувана през 1916 г. на френски, немски, турски и гръцки развива идеята за световна организация за мир чрез културно и научно сътрудничество. Много могат да бъдат българските носители на титлата „Европейски знак за наследство“ – въпрос на предварителна организация, добро познаване на правилата на програмата и сила на въображението.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Hristova, Svetlana (2017) *The European model of cultural heritage policy. Zarządzanie w Kulturze, 2017, 18, z. 1, s. 1–16.*

Lghdesmgki, Tuuli (2014) *The EU'S Explicit and Implicit Heritage Politics, European Societies, 16 (3), 401-421.*

Salemnik, Oscar (2016) *Described, Inscribed, Written Off: Heritagisation as (Dis)connection. In: Taylor, Philip (ed.) Connected and Disconnected in Viet Nam: Remaking Social Relations in a Post-socialist Nation, ANU Press, The Australian National University: Canberra.*

Smith, Laurajane (2006) *Uses of Heritage. London & New York: Routledge.*

Walsh, Kevin 1992, *The Representation of the Past: Museums and Heritage in the Postmodern World, Routledge, London.*

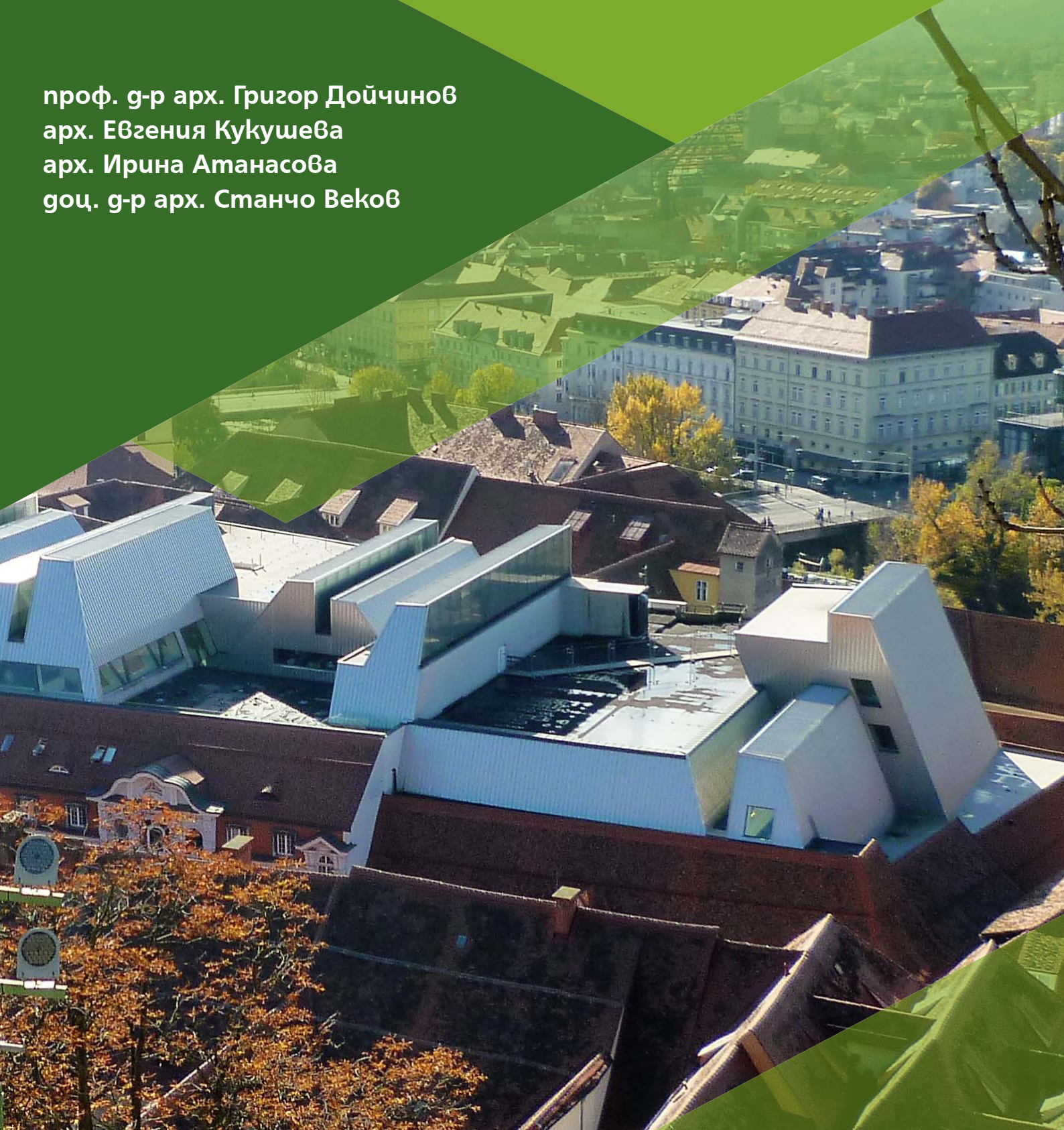
Тютюневият склад 2014: днес още едно опожарено наследство

КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО ГРАДОУСТРОЙСТВО

проф. г-р арх. Григор Дойчинов
арх. Евгения Кукушева
арх. Ирина Атанасова
доц. г-р арх. Станчо Веков

ИНТЕГРИТЕТЪТ НА ГРАДА

проф. д-р арх. Григор Дойчинов

Понятието „интегритет“ се заражда като една етична повеля на философския хуманизъм за възможно най-тясно хармонизиране между идеалите и ценностните представи на индивида и реалните житейски практики на обществото. В този смисъл се свързва с качества като честност, отговорност, благонадеждност, респект, скромност и т.н. Понятието намира постепенно своето място в най-различни сфери на културата, обществените науки и политиката, вкл. и в градоустройството. В сферата на опазването на културното наследство понятието се свързва с единството на защитения обект и неговата среда или целостта на един ансамбъл¹.

В градоустройството под понятието се разбира „териториалният интегритет“ и „етика при планирането“. Териториалният интегритет се отъждествява с цялостност, ненакърнимост, съгласуваност или всичко това, което разбираме под кохезия на физическата среда и третира формообразуването и образа на града, т.е. морфологията. Етиката при планирането недвусмислено е адресирана и към социалните компоненти на градската среда – традицията на житейски практики, културни трансформации и пр. Като отчита неограничените възможности за използване на понятието и предвид на съвържанието на настоящия брой на списанието, авторът ще се ограничи върху интегритета на градските части, носители на исторически ценности, независимо от степента на стойност и на статута на тяхното опазване.

В рамките на едно проучване за определяне на обхвата на старите градски части на София и възможните подходи към тяхното обновяване², възложено от Столичната община, стигнахме до извода, че градските части, носители на исторически ценности са свързани в съзнанието на обитателите преди всичко с исторически събития, устойчиви традиции на градски начин на живот, характерни пространствени и архитектурно-художествени характеристики. Това определение недвусмислено равнопоставя морфологията на града с нематериалните фактори и предлага едно по-широко третиране на понятието „исторически градски части“ като социално-психологическа категория, т.е. като среда, в която години наред са се наслагвали антропогенни елементи – житейски традиции и физически структури, които в по-голяма или по-малка степен са оставили своя отпечатък. По същество това разбиране лансира философия за интегриране на опазването на материалните и нематериалните аспекти на наследството.

¹ Венецианска харта, 1964, член 14.

² Дойчинов, Г., Ганчев, Х.: Старите градски части на София и подходът към тях. НИПК София 1989.

Професор в Техническия университет в Грац. Практическа и научна експертиза в областта на урбанизма и опазването на КИН. Член на Комисията за Стария град на Грац и на Журито за наградата на ЕС за културно наследство.

Наслагването на традиции и структури е процес на основополагане, адаптиране и подмяна на антропогенни елементи под въздействието на иманентни и външни фактори. Тези елементи, които поради своята устойчивост съществуват продължителен период от време и определят специфичните характеристики на средата, са опорните елементи в развитието на градските части и се приемат като исторически ценности. Това ще рече, че не само сгради с архитектурно-художествени качества, но и характерни обществени пространства и функциите, които се развиват в тях, са наследени ценности. Често едно дълготрайно функционално ползване създава устойчиви традиции, които не са свързани непременно с определена архитектурна рамка, какъвто е често случаят с пазарите. Устойчивостта на ценностите се определя до голяма степен от това как адаптираме и изпълваме със съвържание наследените ценности и ги завеждаме в една осъвременена форма на следващите поколения и по този начин осъществяваме трансфера на традициите. В тази връзка стоят и легитимните желания на обществото или на отделни групи за възстановяване на материални и свързани с тях нематериални ценности, загубени в резултат на природни бедствия и разрушения по време на

стълкновения, политически доктрини и групи.

Опазването и възстановяването на ценностите е тясно свързано с критерия за „автентичност“, който е залегнал в редица международни документи, отнасящи се до опазването на наследството. Документът от Нара³ определя автентичността като основен фактор при подхода за оценката на стойността на културното наследство, респ. за избора на пътищата за неговото опазване или възстановяване. При материалното наследство подходът към опазване и възстановяване е тясно свързан с правдоподобността и достоверността на източниците на информация. ЮНЕСКО внася допълнителна яснота за прилагането на конвенцията за наследството⁴, като определя духа на мястото, отъждествяван с традиционните специфики, културните практики и интересите на местните общности, като неделим атрибут на автентичността. Тази насока е в тясна връзка с интегритета, т.е. целостта на физическа субстанция и съдържание, което придава стойност на наследството и го прави познаваемо. Редица други документи^{5,6} тематизират също духовната стойност на мястото, подчертавайки значението на интегритета на материалните и нематериалните компоненти за идентичността на общностите.

Авторът е имал възможността да проследи изместването на фокуса на опазването към нематериалните компоненти на наследството като дългогодишен член на Експертната комисия за Историческия център на Грац⁷. Центърът, номиниран за Световното наследство през 1999 г., оназледява по един оригинален начин изложените дотук разбирания за интегритета на града в смисъла на опазването на единството на материалните и духовните ценности. В становището на ЮНЕСКО е отбелязано, че той отразява разнородни художествени и архитектурни течения, идващи от културите на немскоезичния свят, Средиземноморието и Балканите, които се преплитат тук. Тези култури са създали един брилянтен синтез на стилове от различни течения и епохи, при устойчивост на плановете и пространствената структура на града и на неговия дух. Днес градът разказва достоверно историята на своето историческо и културно развитие, независимо от осъвременяването и растежа. В становището се подчертава стойността на наследството в контекста на неговото приемствено развитие, като се толерират приетите принципи на рефлектиране на автентичността в съвремението. Центърът е не само културно-историческа ценност, но и един растящ и пулсиращ град, който се развива с далекосрочни визии и чувствителност към наследената обемно-пространствена структура, което включва и ново строителство.

В самия генезис на системата за опазването на историческия център на Грац⁸ се долавя отказ от модернистичното приемане на историята като

³ Документът от Нара за автентичността, 1994, т. 10 и 11.

⁴ Оперативни насоки за прилагането на Конвенцията за световното наследство. ЮНЕСКО, 1972, 2005.

⁵ Декларация от Квебек за опазване на духа на мястото, 2008.

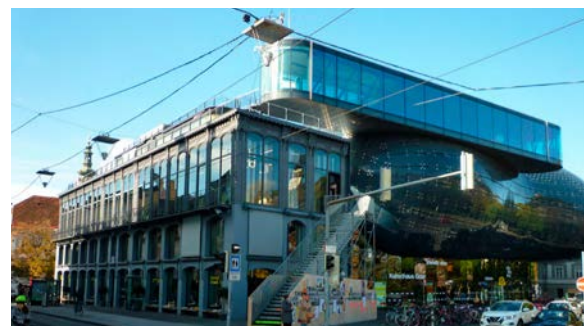
⁶ Препоръка от Варшава за реконструкция и възстановяване на културното наследство, 2018.

⁷ Grazer Altstadtsachverständigenkommission, 1999-2009.

⁸ Закон за опазването на историческия център на Грац (Grazer Altstadtschutzgesetz), 1974/1980/2008.

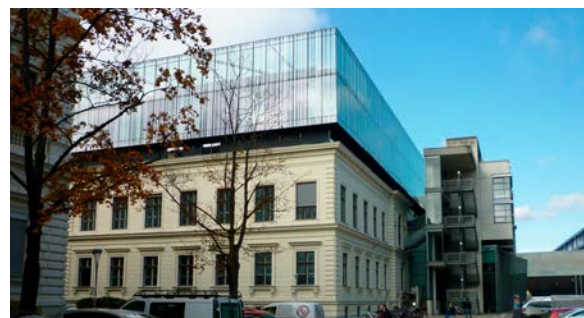
Музей за модерно изкуство „Кунстхаус“, Грац

Интегрирана сграда във възстановен исторически квартал, Грац

Разширение на Институт по ботаника, Грац

Надстройка на Библиотеката към Университета в Грац.

Разширение на Библиотеката към Университета в Грац

Надстройкаване на сгради-паметници за жилищни нужди

Надстройкаване на сгради-паметници за жилищни нужди

Възстановен покрив на Универсален магазин „Кастнер и Олер“

Подземно разширение на библиотеката на провинция Щирия

един завършен феномен, гледан от разстоянието на времето. Системата на опазването в Грац противопоставя на този възглед респекта пред наследената пространствена структура и жизнените функции, които я изпълват, но и създаването на една контекстуална съвременна архитектура, която е съотнесена към средата, без да прибъгва до репертоара от исторически форми. Неписано правило на локалната политика е априорното изключване на хипотетичната реконструкция, историзиращата интерпретация и псевдоисторическата мимикрия. Като повелява спазването на уважителна дистанция от автентичните елементи на историята, приемствеността стъпва на задълбочени проучвания на трансформационните процеси в структурата на града, съпътствани от творческа свобода при интерпретацията на източниците. Както пише Скарочиа: „Няма сериозна практика на опазването на паметниците на културата без сериозна архитектура, т.е. висока култура на архитектурата. Обаче сериозността винаги зависи от чувствителността, вниманието на съвременната архитектура в отношението ѝ към контекста на културното наследство“⁹.

Изложените разсъждения за интегритета на града дават основание да хвърлим поглед на центъра на София, който днес е обогатен с експонирани останки от Античността. Тези дейности, колкото и да са желани и необходими (строителството на метрополитена и инфраструктурни промени), сякаш negliжират основния проблем, породен от нарушения интегритет на градското ядро в годините след Втората световна война. Нека да си припомним, че несанкционирания план на Любен Тонев от 1945 г. предлага новоизграждането на разрушеното градско ядро чрез възстановяване на предвоенната улична структура и изграждане на съвременна за периода архитектурна рамка. Вероятно този подход не е бил аргументиран с понятието „интегритет“, но без съмнение би допринесъл за него. За съжаление, като колегия не намерихме време и не положихме интелектуални усилия да направим един критичен анализ на реализираното до днес и да изберем с консенсус подходите за възстановяването на интегритета на накарнената среда. Експонирането на археологията само за себе си не дава задоволителен отговор на този въпрос. Наред с този основен проблем редица паметници на културата в центъра продължават да съществуват като „сувенири“ в аморфната структура на неовладени зелени и площадни пространства, извадени от изградената система на сподчиненост на доминанта и среда, губейки по този начин социално знаковото си значение за интегритета на средата¹⁰. Авторът се надява с тази публикация да иницира дискусиата за формулиране на целите и възможностите за възстановяване на интегритета на столичния център, а и на други централни градски части с исторически ценности в страната.

⁹ Scarrocchia, Sandro / Schriften zur Denkmalpflege. Wien Koeln Weimar, 2012, 848.

¹⁰ Виж Ганчев, Х.: София – улици и площади. Планово и обемно-пространствено проучване. НИПК София, 1983, и Генчев, Х.: София мислена в пространството. АрхЛИБРИ, 2009.

ПРОБЛЕМИ НА НЕДВИЖИМОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО В СОФИЯ

арх. Евгения Кукушева

Завършила „Опазване на архитектурното наследство“, специалност „Архитектура“ в УАСГ.

Специализира „Реставрация, методи за намеса и социализация на сгради – паметници на архитектурата“ във Франция и Испания и „Алтернативни източници на енергия и използването им“ в Испания.

Работи като проектант в „Транспроект“ и „Арх и Арт“.

Експерт в Направление „Архитектура и градоустройство“ на Столична община в отдел Градски дизайн, реклама и публични пространства. Член на комисии и експертни съвети.

В „Билборг“ е проектант и координатор на проекти.

Сега е проектант на свободна практика.

Създател на дружество „Архитектурно наследство“ към САБ.

Прави разработки за „Културни маршрути на територията на Балканския полуостров“ към ИКОМОС, „Социологическо проучване за архитектурата на посткомунистическото общество“ към Института по социология на БАН, презентации по теми за архитектурното наследство. Пише статии за архитектурата и изкуството.

В дейността по опазване на наследството като цяло и в частност архитектурното наследство понятията „оригиналът“ в недвижимата културна ценност (паметника) и неговата околна среда и „историческият контекст“, в който те са създадени, са основни и водещи. Тези определения са заложили в световното и българското законодателство, третиращо темата. Създават се специфични правила, норми и режими, целящи да осигурят условия за закрилата им, устойчиво развитие на политиките за опазване и физически и интелектуален достъп на всеки при спазване на принципите за равнопоставеност между отделните видове ценности, публичност и прозрачност на решенията. На практика дългосрочна държавна и общинска политика у нас не се прилага. Нейното превратно разбиране, липсата на система за опазване води до постепенното унищожаване на знакови сгради и структури или до тяхната промяна до неузнаваемост и подмяна.

Списъкът от „специалисти“ към Министерството на културата, който постепенно се попълни с архитекти, само пребивавали някога в културни институти, сведе качествена проектантска

работа до дело на застаряващи единици. Колегията отказва да поема този вид задачи поради дългите процедури с неясен край. Завършилите програмите по реставрация и опазване в няколкото университета, в които се преподават, в реализацията си се насочват към други видове обекти.

Насажданото с десетилетия по време на социалистическия период на съзнанието за „общото“ създаде феномен. Огържавяването на имуществото на едрата буржоазия и интелектуален елит от предходния период го съсипе и унищожи в болшинството от случаите като интериор, но го запази както физически, така и като градоустройствена субстанция. Малкото средства у редовия човек, насочеността на правителствените усилия по това време към масовото строителство на жилищни и производствени комплекси и изтъкването единствено на „народната“ архитектура съхрани редица селищни ансамбли и здания от времето на модернизма, някои с променена функция. Изградените след войните в началото на миналия век цели улици и квартали от къщи на изселници, носещи характерните белези на родната им архитектурна традиция, бяха видими. Допринасяха за визуалното и

културно многообразие на полуса.

Масовото преселване към столицата след 90-те години на XX век, безразборната реституция, нарасналите инвестиционни възможности и строителни апетити към скъпи терени в историческия център разкъса градската структура с несъвместими с околния пейзаж помпозни сгради, строени сами за себе си (централа на Европейския съюз на ул. „Г. С. Раковски“; хотел „Sense“ на бул. „Цар Освободител“ и др.). С безлична остъклена фасада, в която се оглеждат околните постройките, със или без завършек, претендиращ за препратка към първоизточника, се сдобиха някои от сградите около Градската градина. Приемствеността се загуби в желанието за показност и съмнителна модерност. Центърът на София е със статут на „групов паметник“ (групова недвижима културна ценност). Прехвърлянето на отговорността между Министерството на културата и общината, дългите промави, несъобразени една с друга процедури отказват собствениците от възстановяване на завареното в първоначалния му вид. Редки са примерите на добра реставрационна работа, връщаща красотата на построеното за нов живот. Ежедневно ставаме свидетели на пристрояване, надстрояване, а някъде и на умишлени действия за унищожаване на сградите-паметници (къща Яблански, къща Фингов и др.). Силно амортизирани, неудовлетворяващи изискванията за комфорт на днешния ген те губят привлекателност. Издигането на потискащи с габаритите си и с чужди на вече съществуващото като архитектурен образ обеми променя историческия контекст, създава небалансирана отблъскваща реалност. Привнася чужди на средата стилови елементи. Приземните етажи, изтърбушвани и многократно променяни от десетилетия възпроизвеждат различен облик на уличното пространство „на нивото на очите“. Фасади и покриви са окичени със светещи реклами в самия исторически център, които тушират и

раздробяват визията. При санирането се заравняват релефните форми. Със съвременни изкуствени материали се подменят или имитират материали от миналото. Привнасят се несвойствени на цялото елементи на публично обзавеждане, което довежда до унификация, а не до индивидуалност на екстериора. Характерни за периода на създаването си, уникални като конструкция промишлени обекти като Захарна фабрика, някога в покрайнините, сега оказала се в централното ядро на града, след няколко конкурса и прехвърляне на собствеността е оставена да се саморазруши. Политиката на санкции и изчакване доведе до почти пълното ѝ срутване. Обещанията за преизграждане ще постигнат единствено нейната имитация, както вече беше направено при други обекти (Прошеково пиво).

По същия бюрократичен начин загубихме и емблематичната сладкарница „Фея“ на „Цариградско шосе“, която заради малката дистанция от време дори не получи статут и сега имотът е открит паркинг. Без гражданската активност комплексът „Яворов“ щеше да има подобна нередостна съдба. Пренасищането на историческите градини с функции и атракции ги промени от места за отгих в места за забавление. Множеството паметници и пластични форми от различни периоди, поставяни и допълвани безплатно, на парче, ги превръщат в паркове с друг характер.

Програмата „Културно наследство“ на Столична община, изтъквана като стъпка за решаване на проблема с рушащите се наследствени сгради, поради слабия експертен капацитет още в замисъла ѝ, доведе до пустеещ терен по бул. „Дондуков“. На Главния архитект бяха вменени функции да определя проектантите, да одобрява проектите и да осъществява строителен надзор при изпълнението им.

Разработките за реновация и оцветяване на фасадите на територията около „Женския пазар“

Площад „Св. Александър Невски“ – Въздушна снимка

бул. „Кн. Мария Луиза“

бул. „Патриарх Евтимий“

ул. „Св. Кирил“

ул. „Шуика“

ул. „Московска“

и по улиците около площад „Славейков“, заради несъобразяване на предложенията с историческия облик на средата и възможностите на живущите, срещнаха силна съпротива.

Конкурсът за пл. „Св. Неделя“ показва, че проекти, изработени и журирани от архитекти, непознаващи духа и спецификата на конкретното място, не могат да изявят основните предпоставки за неговото формиране, връзката и взаимодействието му с околните пространства, сгради и все още непроучени археологически останки. Премираните концепции заплашват да унищожат вече изграденото и неразкритото.

Проведеният наскоро конкурс за Централна минерална баня е още един пример за липса на адекватна на съвременните тенденции идея за социализацията на баните в града и околностите му. За София вече не се говори като за територия богата на минерални извори, а именно те са причина за възникване на поселение по тези земи. Борбата между функциониращ спа център и районен исторически музей не изявяват уникалността на споменатата сграда. Околностите ѝ са се превърнали в свърталище на маргинализирани групи. Археологическите възстановки възбудиха основателни дебати относно смисъла от изявата само на един културен пласт, хипотетичното надграждане с материали от днешния ден, ролята на социализацията и адаптацията на мястото и възвръщаемостта на вложените средства. Поставиха въпроса за техния интегритет. Бидейки на по-ниска кота, разкопките разкъсват съвременната урбанистична тъкан. Комуникацията им с всички околни пространства не винаги е намерена, което ги лишава от човешко присъствие или ги принизява до атрактивен декор.

Популяризирането на туристическия продукт в областта на наследството е откъслечно, на ниско ниво и недостатъчно информационно обезпечено. Няма стратегия, която да „грабне“ и упъти новодошлия още от първата му стъпка на летището, гарата или автогарата. Да покаже чрез различни взаимосвързани форми и методи единството и многообразието. Неговата транспортна достъпност до редица обекти също допринася за това (Буховски манастири „Св. Мария-Магдалина“ и „Св. Архангел Михаил“, Сеславски манастир „Св. Николай Мирликийски“ и др.).

София е древен град с много исторически пластове и намиращи се в непосредствена близост паметници от различни епохи и култури. Динамиката на развитието не предполага запазване на всичко. Възникват нови потребности и нови възможности. Уважението към миналото и правилното му осмисляне трябва да започне още в ранното детство. Познанието със средствата и възможностите на дигиталните технологии и виртуалната реалност е необходимо за бъдещето, защото то носи достоверна оценка и устойчивостяване, както и духовно съпреживяване. То ще провокира интерес и правилно отношение към опазването. Умелото вплитане и изява на оригиналната субстанция и строителна практика от различни периоди в цялото прави града устойчиво и хармонично място за живеене. Нашият град.

бул. „Витоша“

бул. „Витоша“, до НДК

ул. „Кн. Александър I“

бул. „Васил Левски“

пл. „Васил Левски“

ул. „Сан Стефано“

кафе „сладкарница Фел“

Захарна фабрика

Археологически парк „Западна порта на Сердика“

Историко-археологически резерват „Сердика – Средец“

ЦЕННОСТНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА БЪЛГАРСКОТО АРХИТЕКТУРНО НАСЛЕДСТВО НА ЖЕЛЕЗОПЪТНИЯ ТРАНСПОРТ

арх. Ирина Атанасова

Арх. Ирина Атанасова се дипломира в катедра „История и теория“, УАСГ. Завършва през 2010 г. курс на International Summer school in Conservation of Historical, Monumental and Archaeological Sites, University of Rome Tor Vergata, Рим. Зачислена е като редовен докторант към катедра „История и теория“, УАСГ през 2012 г. Темата на дисертационния ѝ труд е „Опазване на архитектурното наследство на железопътния транспорт в България“. Популяризира изследванията си чрез редица научни публикации.

Осъществявала е преподавателска дейност в УАСГ. Член е на САБ - Дружество „Архитектурно наследство“ и на КАБ (с ППП). Като част от проектантския екип на „Георгиев Дизайн Студио“ ЕООД, арх. Атанасова е работила върху обект на архитектурното наследство: Централна минерална баня „Банкя“.

Съвременен ценностен подход към историческите железопътни сгради и съоръжения

Опазването на архитектурните ценности в съвремието става все по-проблематично не само поради културно-цивилизационни промени, а вследствие на бързата динамика на тяхното настъпване. Свидетели сме на интензивно технологично развитие, на значителни трансформации на жизнената среда за относително кратък период – дори в рамките на едно поколение. Един архитектурен обект може много по-бързо (в сравнение с предходните времена) да „остарее“ спрямо стандартите на настоящето. Но също, при наличие на обществена значимост и културна стойност, е възможно да бъде осмислен и защитен като наследство.

Железопътните сгради и съоръжения са продукт на динамично развиващата се транспортна и комуникационна система. Железопътната инфраструктура постоянно се модернизира и обновява във времето, което води до натрупване на сграден фонд от неизползваеми или неефективни обекти. Предизвикателство за съвремието ни е нелекото решение за тяхното бъдеще. Необходимо е да се изясни: (1) дали представляват ценност и следва ли да бъдат опазвани; (2) в какво се състои тяхната ценност; (3) как да бъдат опазени.

Ситуация в страната

Запазени са сгради и съоръжения от всички периоди на над 150-годишната история на железопътния транспорт в България. Но до момента липсва систематично научно изследване относно тяхната архитектурна и културна стойност. В общия

случай най-забележителните железопътни приемни сгради са защитени като единични недвижими културни ценности¹. Но всички останали обекти са застрашени от редица фактори, включително и от предстоящата модернизация на националната железопътна инфраструктура.

В международната практика са налице множество примери за защита на групови ценности, свързани с железопътния транспорт, включително и на цели железопътни линии². Постигнатите резултати са следствие от съвременните разбирания за комплексното културно наследство като интегрално съчетание на различни елементи: нематериални и материални (движими и недвижими), културни и природни. Въпреки значителния принос на българските специалисти в идентификацията и защитата на този относително нов тип ценности³, подобен съвременен подход не е приложен по отношение на историческите

¹ Авторът е направил проучване на Националния документален архив на НИИКН за обекти на жп инфраструктура, които са със статут на недвижима културна ценност. В резултат е установено, че 17 обекта отговарят на условието (всички без един са приемни гарови сгради).

² Няколко жп линии са включени в списъка на UNESCO: Semmering Railway (през 1998 г.), Mountain Railways of India (през 1999 г., 2005 г. и 2008 г.), Rhaetian Railway in the Albula/Bernina Landscapes (през 2008 г.). Пример за историческа жп линия, защитена на национално ниво, е Settle – Carlisle във Великобритания (обявена през 1991 г. за conservation area).

³ Кръстев, Т. Историческите територии: интеграционно поле за култура и туризъм. – В: Културно наследство: образование - наука - опазване, интегрирани в туризма (Heritage: ESPRIT). Варна, LiterNet, 2009.

обекти на железопътната инфраструктура у нас. Те биват опазвани поединично, а не и като градивни елементи на групова ценност.

Същност на архитектурното наследство на железопътния транспорт

Архитектурното наследство на железопътния транспорт е вид индустриално наследство. Последното понятие включва свидетелствата за индустриалната култура, които са с историческа, технологична, социална, архитектурна или научна стойност⁴. Основополагаща е идеята за „индустриалната култура“ – включват се обекти, които имат съществен принос към процесите на навлизане на индустриалното производство, масовата култура и глобализацията (т.е. основно от времето на Модерната епоха). Съгласно този признак обекти, които са производствени (занаятчийско производство например), не се определят като индустриално наследство. А от друга страна, обекти на транспортната и комуникационна инфраструктура, на комуналните услуги и др. следва да се разглеждат като индустриално наследство – в случаите, когато се асоциират с „индустриалната култура“⁵.

Архитектурното наследство на железопътния транспорт включва всички материални недвижими културни ценности на железопътния транспорт – в т.ч. сгради, инженерни съоръжения и неподвижно технологично оборудване. Понятието обхваща не само обекти с архитектурна стойност, но и с друга културна стойност⁶. Специфично е, че един обект може да представлява ценност не само като

самостоятелна единица, но и в случаите, когато носи познание за функционирането на една по-обща индустриална система: транспортната.

Ценностни характеристики

Обектите на архитектурното наследство на железопътния транспорт имат смислово значение като елементи на структура от по-високо ниво (железопътната мрежа). В тази връзка те притежават специфична групова стойност.

Транспортната мрежа би могла да бъде представена като система от двупосочни вектори на влияние. Началната и крайната им точка се намира в различните дестинации, свързани от железопътните връзки. Съвременният прогрес обуславя вариациите на тези вектори във времето и пространството. В тази връзка обектите на архитектурното наследство на железопътния транспорт следва да се разглеждат като съставни части на система, която способства преноса на социокултурни влияния.

Разграничават се четири основни типа групови ценности, които включват в своята структура обекти на архитектурното наследство на железопътния транспорт:

(1) групова ценност функционален комплекс

– съставена е от обекти на архитектурното наследство на железопътния транспорт, които съвместно формират общ функционален комплекс. Има значимост като специфична индустриална структура. Обектите са в непосредствена близост един до друг – локализирани най-често в района на гарата;

(2) групова ценност, съставена от обект/и на архитектурното наследство на железопътния транспорт и прилежащата им среда

– отличителна особеност е, че изграждането на железопътната инфраструктура способства значителни промени както в природните дадености, така и в селищните структури. Този тип групова ценност се основава на пейзажния изглед, формиран от съчетанието на историческите железопътни сгради и съоръжения с антропогенна и/или природна среда;

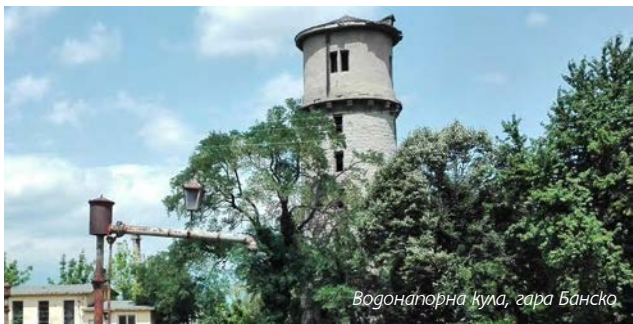
⁴ Дефиницията е на Хартата на ТИССИН от Нижни Тагил за индустриалното наследство, Москва, 2003 г.

⁵ По-подробно представяне на типовете индустриално наследство в: Атанасова, И. Основни насоки в опазването на индустриалното наследство в България. // Архитектура, 2019, бр. 3.

⁶ Буквално звучи противоречиво („архитектурно наследство“ без „архитектурна стойност“), но е в съответствие с принципите от Обяснителния доклад към Конвенцията за защита на архитектурното наследство на Европа, Гранада, 1985 г.

Виадукт „Лакатник“, сн. А. Деновски

Водонапорна кула, гара Банско

Локомотивен обръщател, гара Банско

Открита "шестица"

Гара Якоруда

Гара Цве

Гара Белица

Гара Разлог

Гара Аврамово

Отсечка Гулийна Баня - Разлог

Га

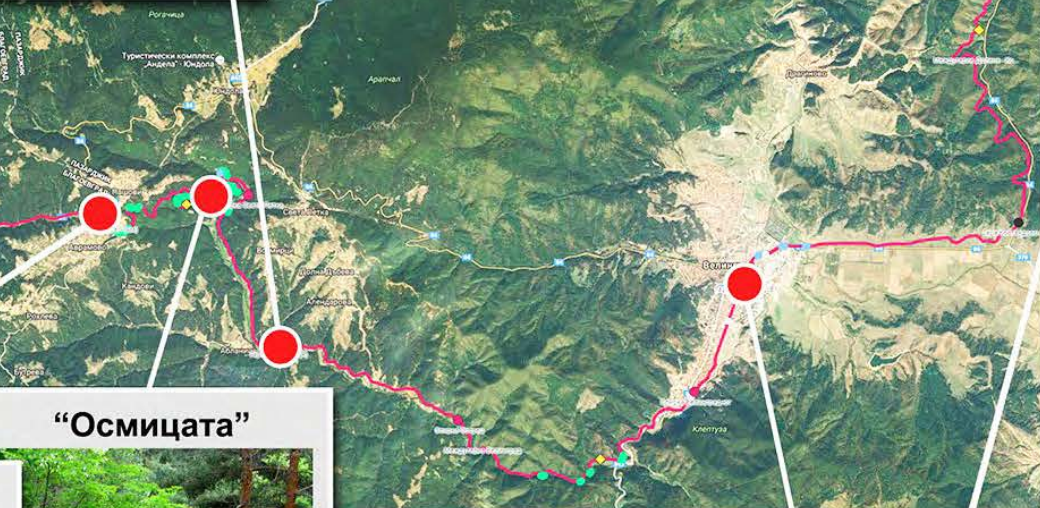
ТИНО

Завой при гара Долене

Гара Долене

Гара Варвара

“Осмицата”

Спирка Велинград - Юг

Спирка Цепина

ра Банско

Железопътна линия Септември – Добринище

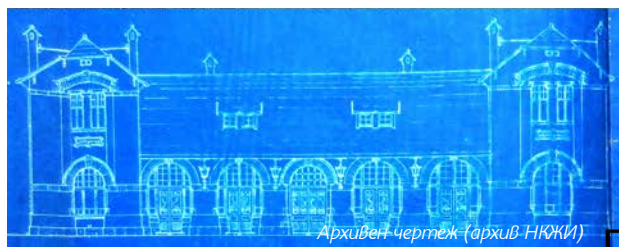
гара „Габрово“ А

гара „Добрич“ Б

гара „Берковица“ В

Архивен чертeж (архив НКЖИ) Г

Типови сгради на ЖП гари – 1906 г., арх. Пенчо Койчев – началник дирекция в ДПЖП

(3) **групова ценност от отдалечени обекти на архитектурното наследство на железопътния транспорт**

– съставена е от обекти на архитектурното наследство на железопътния транспорт, които са на относително голямо разстояние един от друг, но имат сходство в архитектурния образ и/или смислови взаимовръзки помежду си. В случаите, когато са локализирани по протежение на една линия, се формира характерна среда с разпознаваема визия на железопътните обекти. Могат да бъдат и дисперсно разпръснати;

(4) комплексна културна ценност – обектите на архитектурното наследство на железопътния транспорт често са резултат от комплексни културни взаимовръзки. Възможно е железопътното трасе да съвпада с направлението на път от по-ранен период. При наличие на „културен маршрут“, водещ до напастяване във времето и пространството на материални и нематериални ценности железопътните сгради и съоръжения могат да бъдат разгледани като пореден етап от историческото му развитие. В други случаи те могат да бъдат част от комплексна културна ценност, несвързана тематично с железницата – културен пейзаж, исторически град, гр.

Групова ценност историческа железопътна линия⁷

Специфичните случаи, когато обекти на архитектурното наследство на железопътния транспорт в комбинация с прилежащата среда съставляват групова културна ценност, обособена по историческо железопътно направление, се разглежда като групова ценност: историческа железопътна линия. Представлява комплексна интегрална система, състояща се от елементи (историческо жп трасе, обекти на архитектурното наследство на жп транспорт, ландшафти по направление на жп линията) и взаимовръзки между тях. При груповата ценност историческа железопътна линия се съчетават характеристиките на четирите разгледани по-горе групови ценности. Като аргументи в подкрепа на твърдението следва да послужат нейните ценностни белези:

(1) обединява сгради, съоръжения и неподвижно

технологично оборудване въз основа на функционални взаимовръзки;

(2) обединява отдалечени обекти на архитектурното наследство на железопътния транспорт въз основа на архитектурно-стилистични и смислови взаимовръзки;

(3) представлява интегрално съчетание на историческо жп трасе, обекти на архитектурното наследство на жп транспорт и ландшафти с наличие на природни и /или културни ценности;

(4) представлява свидетелство за социокултурния обмен по железопътното направление (груповата ценност историческа железопътна линия е вид комплексна културна ценност).

По авторово мнение български обект, който е необходимо да бъде изследван за установяване на качества на групова ценност историческа железопътна линия, е теснолинейката Септември – Добричице

Опазване

При един ценностен подход на опазване на архитектурното наследство на железопътния транспорт в България следва да бъде отчетена груповата културна стойност на неговите обекти. На нея се основават и възможностите за социализацията им като например:

– съвременна изява на исторически функционален комплекс от обекти на железопътната инфраструктура

– съвременна изява на пейзажния изглед към обектите на архитектурното наследство на железопътния транспорт и прилежащата им среда (с наличие на културно-исторически и/или природни ценности)

– съвременна изява на сходни стилово исторически железопътни сгради и съоръжения

– стратегическо управление и опазване на обектите на архитектурно наследство на железопътния транспорт като част от комплексна културна ценност

– популяризация и устойчиво използване на груповата ценност историческа железопътна линия като културно-туристически маршрут

За ефективното опазване на архитектурното наследство на железопътния транспорт е необходимо прилагането на глобален стратегически подход към множеството свързани помежду си обекти.

⁷ По-подробно представяне на груповата ценност историческа жп линия в: Атанасова, И. Методология за изследване и оценка на историческа железопътна линия. Годишник на УАСГ, 2018, том 51, бр. 8. [онлайн ресурс]

А СЕГА НАКЪДЕ?! ОТНОСНО БЪДЕЩОТО АРХИТЕКТУРНО РЕШЕНИЕ НА Т.НАР. „ДУПКА“, ВАРНА

доц. д-р арх. Станчо Веков

Доц. д-р арх. Станчо Веков е роден през 1949, дипломира се като архитект през 1973 (ВИСИ), сега УАСГ София. Зам.-кмет на Видин (1992–2001), проектант РПО Видин (1991–1973), на свободна практика от 1988. Живее и работи във Варна от 2000, Собственик/Управител на „Веков Дизайн“ ЕООД от 2007.

Преподавател във ВСУ „Черноризец Храбър“ (2014–2005) и Унион университет „Никола Тесла“ Белград (2012–2007). Водещ дисциплината „Реконструкция на сгради“ и гр. Защита докторска дисертация на тема „Новият живот на старите улици и квартали“, ВСУ „Черноризец Храбър“, 2011. Избран за доцент в същия университет, 2012. Автор и куратор на изложби в галерия „Дом на архитекта“ Варна, САБ София и ВСУ „Черноризец Храбър“ (2018–2001). Куратор на дългосрочен проект „Изчезващите къщи / Хубавите къщи“ в подкрепа на Националната кампания на САБ „Наследство в риск“ – 2007/2008/2009 с десет издания – Варна, София. Член на: Контролния съвет на САБ (2014–2007), УС на САБ Варна (2014–2000)

РК на КАБ Варна (2019–2004) и КС на КАБ (2019–2016). Лауреат на 13-то Световно триенале на архитектурата INTERARCH Sofia 2012, носител на специална награда на Финландското посолство, сребърен медал и почетна диплома за „Многофункционална спортна зала“ – Мездра.

Автор е на жилищни, обществени и др. обекти във Варна, София, Видин, Белозградчик и страната.

Използвам названието на едноименния филм на големия български режисьор Рангел Вълчанов, защото най-точно формулира въпроса, който всеки гражданин на Варна, вече 30 години си задава без успех, за сега:

Какво е бъдещето на незавършения строеж на варненския Търговски дом, оставил огромна язва в центъра на града, наред пешеходната зона на бул. Княз Борис I ?!

Кратка справка за историята на това място сочи, че булевардът възниква на основата на свободната и неправилна улична мрежа на стария град/Калето, която се реконструира основно, съгласно Генералния план от 1897 г. Регулират и се трасират двете главни улици- *Преславска* и *Цар Борис (днес Княз Борис I)*, настилат се с големи гранитни павета/бандърмски, внесени от Мала Азия. Започва благоустрояване и застрояване по основните улици през 90-те години на 19 в.

Разширява се ул. Сливница, за връзка на града с морето и се изграждат първите монументални обществени сгради.

Според плана *Всички сгради по главните улици, следва да бъдат с богата пластична декорация и свързани по височина.*

Това са най-често жилищно – търговски сгради на

заможни граждани, на два и повече етажа, с високи приземни етажи, за различни дейности: кантори, магазини, кафенета, гостилници, занаятчийски работилници и др. Появяват се съпритежателски и доходни здания, строят се първите жилищни кооперации.

Повечето от сградите по булеварда притежават забележителна фасадна архитектура в широк стилев диапазон: от късните неостилове, сецесион и еkleктика, до началото на модерното движение, в духа на функционализма и рационализма на *БАУХАУС* и са деклариран като Недвижима културна ценност от местно значение и/ или в ансамбъл.

Богатото архитектурно наследство е проучено и документирано от НИПК. През 1982 е изготвен списък на декларираните архитектурно-строителни паметници от епохата на Възраждането и първите години на 20 век.

Разработен е Директивен план за опазване на Недвижимото културно наследство на Централна градска част на Варна от архитектите К. Кръстева и Гр. Диамандиев/1985. Множеството архитектурни паметници по булевардите *Княз Борис I* и *Сливница* са обявени за групов паметник на културата през 2005 г.–система от ансамбли и конкретен режим на

Крепостна стена от Одесос/ 3- 4 в. пр. Хр.

Останки от римска крепостна стена на Одесос

Част от незавършената стоманобетонова структура на Търговския дом.

Временни търговски павилиони по бул. Княз Борис I

опазване.

За съжаление, през 1988 година част от югоизточния фронт на застрояката между улиците *Шипка* и *Воден* (от номера 12 до 20) е взривена за строителството на Варненски универсален магазин.

Обявен е Международен конкурс за Търговски дом през 1970, спечелен от екип с ръководител проф. дан арх. Иван Никифоров. Започва строителството, но фундирането на основите се натъква на запазени антични останки, което налага спиране на обекта.

Спешни археологически проучвания установяват, че крепостните стени са на древния Одесос, датирани към 3-4 в. пр. Хр. Разкрити са добре запазени стени, с височина около 3 м., вероятно на една от ъгловите кули. Изпълнени са от каменни квадрави блокове от варовик. Друга част на останките се отнасят до по-късен етап от изграждането на Одесос, датирани към 2-3 в. сл. Хр., или от нейния римски период.

Предприета е преработка на проекта с оглед запазване и експониране на разкритите крепостни стени в подземното ниво на строежа.

Редуциран е целият строителен обем, развит по застроителните линии на стария квартал, с три надземни, един терасовиден и един подземен етаж, така че да се впишат в съществуващата застрояка, без да превишават нейната средна етажност.

Изпълнени са част от фундаментите, и основите на сградата на кота – 5,00 м. Частично е изграден грубия строеж до кота ± 0,00, в т. ч. над разкритите трасета на крепостните стени, които лежат под

пешеходното ниво на бул. Княз Борис I. В югоизточните части на парцела са изградени, до етажна височина, две от стълбищните клетки на обекта, но по-голямата част от терена остава незастроен до днес и получава прозвището *Дупката*.

Междувременно е обновен този централен градски булевард, по проект на арх. Варужан Маноян/1975, който се превръща в пешеходен, от пл. Независимост (тогава 9-ти септември) и до ул. Воден. Освободеният терен от разрушените сгради е благоустроен с места за отгид и декоративна водна площ, по-късно заменени от временни търговски павилиони, които negliжират изгледа към празното място на незавършения строеж?!

Последната реконструкция на пешеходната зона, съгласно проведеня конкурс от 2013/ р-л арх. Б. Изнатов, заменя временните павилиони с рекламни пана/ паравани.

Ценната градска територия отново остава извън конкурсната програма и екипът се задоволява само да сигнализира подземното трасе на крепостните стени в новата пешеходна настилка, при това формално и с лошо качество. И макар, нерешеният спор за собствеността на имотите, да беше предлог за изключване на тази територия от конкурсното задание, то и малкото опити, тя да стане част от стратегическото развитие на центъра, не бяха взети под внимание.

Дълъг и комплициран е процесът по установяване на правата, собствениците и границите на тази

централна градска територия:

- 1994 се учредява акционерно дружество Търговски дом АД с 45% дялово участие на Община Варна;
- 2004 дялът на Общината намалява до 26% и Феста Холдинг става най-големия акционер в дружеството;
- 2006 ЦУМ АД на Георги Гергов изкупува всички дялове и се превръща в единствен мажоритарен собственик на имота;
- 2018 Община Варна си възстановява собствеността върху този терен от 2,9 дка, заключен между бул. Княз Борис I и улиците Княз Александър Батенберг, Воден и Архимандрит Филарет.

В очакване на окончателно архитектурно решение незастроеното място продължава да се ползва като паркинг, въпреки стърчащата арматура на комприметирания Търговския дом.

Един поглед назад в продължителното оспорване на собствеността върху ценния имот, би напомнил за първите опити да се разреши проблема с т. нар. Дупка, останала след спрения Търговски дом.

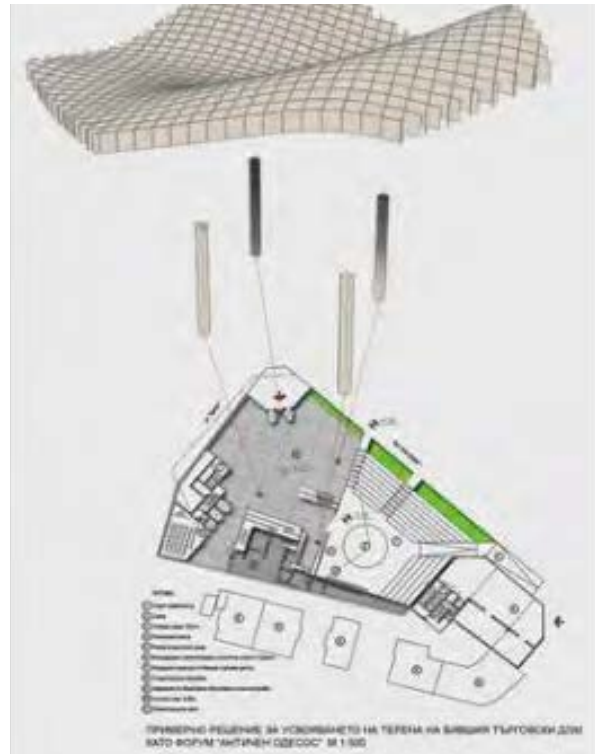
Променените социално – политически условия у нас след демократичния преход от 1989 година, реабилитирането на частната собственост със Закона за реституцията и навлизането на големи чужди и наши капитали, често с неясен произход, довеждат до окончателно осуетяване реализирането на варненския ЦУМ. В същото време, разпадането на директната комуникация със западния свят и култура, а развитието на информационните технологии ускоряват бързото възприемане на нови идеи и модели. В резултат на това и у нас се появява т. нар. МОЛ/Mall, този най-популярен тип американски търговски център, възникнал през 60-те години на миналия век. Налице е своеобразен бум в строителството на подобни обекти за последните 30 години и то не само в големите ни градове. И въпреки че само три, от петте, Варненски Мола, все още функционират, то тази търговска ниша отдавна е запълнена и би следвало да се изключи от функционалния профил на бъдещата застроявка на въпросната градска част.

Проблемът за съдбата на празното място на спрения Търговски дом остава, с различна сила, от тогава до днес.

Първи опит за фокусиране на общественото внимание върху темата за бъдещото архитектурно решение на Дупката е интердисциплинарния проект CITY INTENSIFIERS/Обликът на Варна – Древния Одесос през 21 век/2004, организиран като Workshop с участие на студенти и експерти от България (ВСУ Черноризец Храбър и УАСГ София), Австрия (TU и UAK Виена) и Германия/ Франкфурт/М. Целта на проекта е разработване на теми за интеграция на архитектура и археология, предизвикване на дискусия и сблъсък на идеи и визии на различните участници, за развитие на културното наследство на Варна. Освен за двата най-значими антични обекта – Големите и Малки римски терми, някои от проектите дават концептуални решения и за празното място/Дупката, в центъра на града.

Следват две проектни разработки на варненски архитекти, които предлагат високо и средно застрояване на целия квартал:

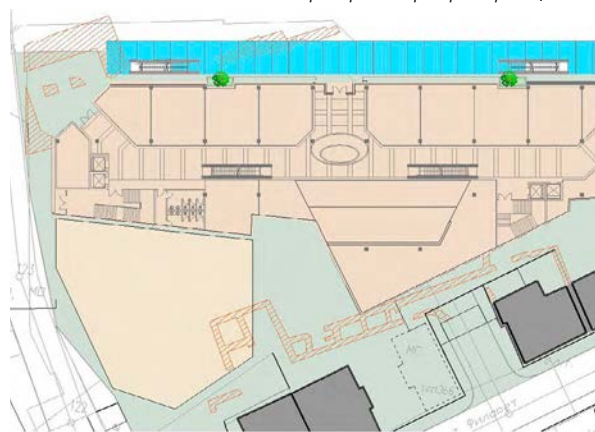
- Подробен устройствен план/План за регулация и застрояване и Работен устройствен план за двата обособени имота (УПИ IV-1514 и УПИ IX- 1876, МР 8, кв. 39) 2007, който предвижда застроявка по контурите на квартала с височина 27 м. и паркинг

Публичен форум/ Концепция за застроявка на Дупката доц. д-р арх. С. Веков, Конкурсен проект/ Главни пешеходни зони Варна, р-л проф. Ив. Никифоров, 2012

ПУП – ПРЗ и РУП (УПИ IV-1514 и УПИ IX- 1876, МР 8, кв. 39) арх. Бранимир Карагеоргиев, 2007

Основно/ пешеходно ниво/ Търговско-делови център, арх. Т. Даскалов/ 2010

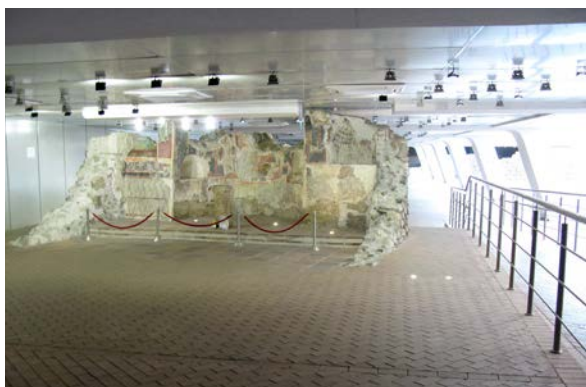

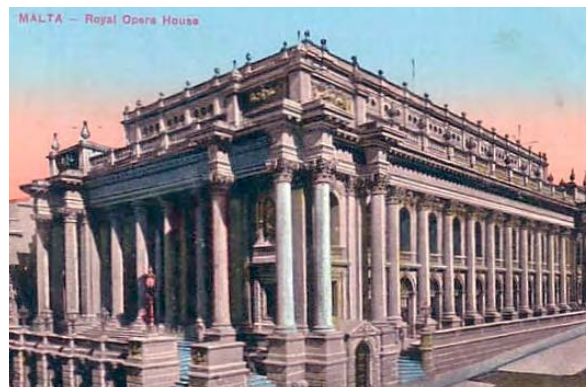
Античен стадион Пловдив/ 2 в. сл. Хр.
Р-л екип: проф. дан арх. Тодор Кръстев

George Pompidou Centre Paris, архитекти: Ренцо Пиано,
Ричард Роджърс, реализация 1971-1977

Историко-археологически резерват Сердика-Средец- София, р-л
арх. Станислав Константинов

Кралската операта на Ла Валета, арх. Eduard Middleton, 1863- 1873

В подземното ниво, което е спорно, предвид наличната археология и мащаба на съществуващата архитектурна среда с обекти на недвижимо културно наследство в ансамбъл. Поради възражения на засегнати собственици процедурата по одобряване на проекта е спряна и проектът остава без правни последици.

- Идеен проект за *Търговско – делови център* /2010/ арх. Тодор Даскалов – е съобразен, в по-голяма степен, с мащаба на средата, развит на четири надземни и един подземен етаж, в който се експонират откритите антични останки на дърен Одесос.

Остъклени локове са предвидени за възприемане на античните останки от пешеходното ниво на булеварда.

И този проект не получава развитие, поради промяна приоритетите на Възложителя и настъпилите промени в собствеността на имота.

В търсене на актуално архитектурно решение е уместно да се приведат примери от нашата и световната практика, в аналогична ситуация и близък контекст на градската среда, наситена с обекти на културното наследство.

От българските са избрани:

- Античния стадион в Пловдив и
- Историко – археологически комплекс Сердика/ Средец/ София,

От световните:

- Keller Fountain Portland, OR USA
- George Pompidou Centre Paris
- Open Air Theatre La Valletta
- Metropol Parasol Sevilla

И двата наши примера се отнасят до интегриране на антични римски останки в градската среда и превръщането им в културни центрове с широк

спектър от функции и форми на комуникация, а не само като туристическа атракция.

- Античният стадион на Филипопол/ пл. Джумаята, построен по времето на император Адриан/ 117- 138 г. сл. Хр., е разкрит през 80-те години на миналия век и след първоначална, спорна, реставрация е реконструиран наново.

Проектът е реализиран след прецизна реставрация и консервация на античните останки, които са адаптирани в мултифункционално, открито, публично пространство, обогатено с оригинален виртуален подземен музей и панорамно кафе – Историко – археологически резерват *Сердика – Средец – София* е разработен във връзка с разширението на Софийския метрополитен и обхваща пространството по бул. *Мария Луиза*, от ЦУМ до пл. *Св. Неделя* и *Ларгото*. Проведените проучвания доказват историческата приемственост в развитието.

Софийският център от античността до днес, дотолкова, че двете главни, перпендикулярни, оси/ *cardo maximus* и *decumanus maximus*, съвпадат с тези на днешните бул. *Мария Луиза* и *Ларгото*. Разкрити са археологически останки/ *in situ* от крепостни стени, обществени, култови и жилищни сгради с архитектурни и скулптурни фрагменти от три епохи- римска, византийска и средновековна, съответно 4 – 6 – 8 в.

Система от открити и покрити пространства са достъпни за посетителите, а част от находките са експонирани в специален подземен музей и в интериора на метростанция *Сердика*.

Голямата цел на проекта е да свържат в един маршрут, разкритите през 80-те години на миналия век, антични и средновековни паметници (крепостните кули на Сердика (в подзепа пред Народното събрание

Метропол Парасол Севиля/ арх. Ю. Майер Х., 2012

Подземен музей Антиквариум/ Метропол Парасол, Севиля

Keller Fountain, Portland/ OR USA, 1968

Реализираният Открит амфитеатър В Ла Валета/ арх. Ренцо Пиано, 2013

и двете църкви – Св. Георги/ двора на хотел Балкан и Св. Петка, с новооткритите находки, пог нивото на Ларгото.

Макар и експонирани на по-високо ниво, поради трасето на метрополитена, античните находки са част от атрактивно подземно пространство, осветено от сегментни куполи и е предназначено за различни публични, сценчни и медийни събития. А приключилите през 2019 г. два конкурса за пл. Св. Неделя /международен и алтернативен – на САБ и РК на КАБ София, разширяват обхвата на резервата в южна посока и предполагат нови археологически открития.

И двата проекта, за София и Пловдив са реализирани от съответните общински и областни администрации, финасирани по приоритетна ос 4 – *Опазване на европейското културно наследство* и с партньорското участие на много наши и чужди донори (*Асоциация за културен туризъм, Норвежкия директорат за културно наследство* и др.).

Чуждестранните примери са подбрани в по-широк контекст на средата, мястото и географията, за възможно по-богата перспектива на функционалната и пространствена визия за бъдещето и технологията за реализиране на това централно пространство на Варна.

Най-ранният пример е с българско участие – площадът в Портланд, щата Орегон в САЩ, по проект на арх. Ангела Данаджиева, която се дипломира в София и започва работа в Киноцентър Бояна. След специализация в Париж печели, заедно с арх. Иван Цветин/ неин съпруг, международния конкурс за *Civil plaza San Francisco* и се установява постоянно в САЩ.

Реализира множество ландшафтни проекти с

водни каскади, превръщайки скучните центрове на американските градове в зелени и водни оазиси, които ѝ носят световно признание и са нейна запазена марка. Коренно различен, като концепция и реализация е Центърът *Жорж Помпиду* в Париж, на архитектите Ренцо Пиано и Ричард Роджърс, също спечелен, в конкуренция с 681 проекта, на голям международен конкурс/1971 г. Дематериализирайки архитектурата, те постигат такава трансперентност на остъклената метална структура, която прави видимо функционирането на центъра, подобно на гигантска машина и го превръща в един от най-атрактивните нови туристически обекти на Париж, наричан още *Рафинерията*.

Огромният обем на центъра съдържа множество изложбени зали, Музей на модерното изкуство, кино и театрални зали, публични библиотеки (*Кандински*), различни заведения и ресторант. А откритото публично пространство, с лека денивелация към сградата, се превръща в импровизирана сцена за разнообразни артистични изяви, които оживяват, иначе семплия, парижки квартал Марс. Заслугата е на френския президент Жорж Помпиду, който отваря конкурса за широко участие, без обичайните ограничения за възраст, стаж и финансови възможности. Едва след селектиране на най-добрите, във втората фаза на конкурса, се поставят конкретни технически параметри. Следващият пример е от Малта, отново на италианския архитект Ренцо Пиано, превърнал руините на *Кралската опера в Ла Валета* в съвременен открит амфитеатър.

Построена по проект на английския архитект Едуард Мидълтън/ 1863-1873, сградата е възстановена след пожар/1877 г., но след разрушаване от бомбардировките през Втората световна война/1942

Актуалното състояние на Дупката / 2019

Форум ОДЕСОС/ ЗЕЛЕН ОСТРОВ с подземен музей / идеен ескиз, арх. С. Веков, 2019

г., остава в руини до 2010 г., ползвана за паркинг на леки автомобили.

Предвид ситуацията на операта, в самия център на града, в близост до новия Парламент на Малта (също по проект на Пиано), той печели международния конкурс и адаптира останките на операта за съвременни функции, с минимална намеса.

Запазените части от колонадата на главния вход на бившата опера, консервирани и реставрирани, са включени умело в новото пространствено решение на амфитеатъра и подчертават историческата приемственост на мястото.

Последният пример е *Метропол Парасол* в Севиля/ Испания, който в най-голяма степен се доближава до спецификата на нашата, Варненска ситуация.

Характерно градско пространство в Севиля/*Plaza de la Encarnación* е преמודелирано така, че откритите тук, антични, римски останки се запазват на място/in situ и интегрират в съвременна поливалентна структура. Мащабната дървена структура, защитава от жаркото андалузо слънце и едновременно с това приютява различни културни, търговски и др. функции, при максимално достъпна среда – ескалатори, асансьори и стълби. Основното, площадно ниво е предназначено за традиционния покрит пазар, а на следващото/5 м., над него – обширна открита платформа/амфитеатър за различни културни и артистични изяви. Археологически музей *Антиквариум* е изграден в подземното ниво на площада, в основите на структурата, където са експонирани останки от римската епоха, достъпни чрез остъклени пасарели.

Ресторант и кафенета са разположени, високо, в самата ажурна структура, а пешеходен пасаж преминава живописно по покрива, разкриващ атрактивен панорамен изглед към Севиля. Автор на проекта е немският архитект Юрген Майер Х., спечелил конкурса за реконструкция на този площад в Севиля/*Plaza de la Encarnación*.

Изборът на проекта е станал след няколкоетапно публично обсъждане на най-добрите проекти, а победителят е получилият максималната подкрепа на местната общност.

Така се стига до създаване на един уникален обект, инспириран от градската среда (историческа, архитектурна и растителна) и дефиниращ емоционалния дизайн на огромната дървена суперструктура/170 x 70 м. Предизвиква небивал медиен интерес и се превръща в новия символ на Севиля.

По мое предложение и покана от Община Варна, арх. Юрген Майер Х. гостува във Варна, по повод

100 години от създаването БАУХАУС, организирано от *Варна Дизайн Форум*. Програмата включи редица прояви, по проект, финансово подкрепен от Община Варна, в това число:

- откриване на специална изложба *Школата БАУХАУС и архитектурата на българското Черноморие*;

- едноименна монография (съставител проф. д-р арх. Росица Никифорова), посветена на българските примери от Варна, Балчик, Бургас и Созопол, в духа на модерното движение; – Кръгла маса по проблемите на градската среда, част от която е незастроеното място на бул. *Княз Борис I/т. нар. Дупка* и – Публична лекция на немския архитект, предизвикала изключителен интерес към опита му в сферата на градската среда и архитектурата, като пресечна точка между абстрактно и визуално, между дизайн и дигитални технологии. Общото становище на участниците (Зам. кмет и др. общински служители, архитекти, инженери, студенти и граждани), подкрепи намерението на Община Варна да обяви конкурс за архитектурно решение на тази най-ценна градска територия. А изтъкнатият гост сподели своя конкретен опит от реализацията на проекта в Севиля.

Не забърсват и конкретни стъпки, предприети за проучване на обществените нагласи и визии за това пустеещо място в центъра на града.

По инициатива на доброволци от младежкото сдружение *Таяна*, е проведена кампания под наслов *Идея за Варна/да излезем от дупката*.

Осъществена е анкета сред 134 експерти в областта на архитектурата, културата и туризма и 2859 граждани на Варна, над 15 години.

Отчетените резултати потвърждават предпочитанието на двете групи за многофункционален културен център, експониране на археология и обществено пространство – площад и/или парк.

Въз основа на наличните проучвания, приведените наши и световни примери, както и в резултат на анкетата, цитирана по-горе, могат да се направят следните изводи, относно стъпките, начините и условията, които Общината следва да предприеме, за решаването на проблема с т. нар. *Дупка* във Варна:

1. Обявяване на *Международен конкурс*, под егидата на Съюза на архитектите в България и Община Варна, с максимално широко участие на архитекти, без ограничение на националност, възраст, стаж, финансов ресурс и др;

2. Осигуряване на експертно задание с ясна функционална програма за *Културно – информационен*,

Ул. Княз Борис I в началото на 20 век.

Взривяване на застройката по бул. Княз Борис I в края на 1988 г.

музеен и туристически публичен център;

3. Предоставяне на изчерпателен подземен кадастър на археологията в квартала и археологическия резерват Стара Варна, ведно с актуалния градоустройствен контекст на района и прилежащите квартали;

4. Точен регламент и критерии за оценка на проектите и избор на независимо, компетентно международно жури;

5. Осигуряване на адекватен финансов ресурс за конкурса, гарантиращ високо професионално ниво на участниците ѝ, осигуряващ възнаграждение на всеки автор, чиито проект е допуснат.

И накрая, в заключение, бих искал да провокирам възможно решение на проблема с една авторска визия, която акцентира върху съхраняване не само на разкритата уникалната археологическа и градоустройствена среда, но също така и на високата растителност, избягала междуременно, през последните 30 години.

Една Еко концепция за вертикално и хоризонтално озеленяване и дизайн, която да оптимизира скромната архитектурна рамка на околната застройка/гръб на квартала от югоизток и поради това с глухи северни фасади. Комбинацията с открити, полупокрити и покрити публични пространства, с широко достъпна среда и модерна комуникация, да стане акцент на това централно градско пространство.

Разкритите и реставрирани на място/in situ, антични останки от крепостните стени на Одесос, заедно с най-новите находки от архитектурни и скулптурни фрагменти от археологическия резерват Стара Варна, да бъдат експонирани в специален подземен музей. Съвместяването с модерен, интерактивен, културно – информационен център, насочен предимно към детската и младежка аудитория, ще осигури постоянен интерес към ценното историческо наследство на Варна и ще стимулира дейности по неговото опазване и съхраняване.

От това място, своеобразна нулева точка/начало на Големия културен маршрут Древен Одесос, включващ освен античните паметници и всички значими обекти на средновековното и възрожденско културно наследство на Варна и до първите образци на модерното движение, в духа на БАУХАУС, от първата половина на миналия век и до наши дни.

Интеграцията на античната археология в съвременна полифункционална, широко отворена и достъпна структура с оригинален дизайн и визия, би

предоставил редкия шанс един подобен проект да се превърне в новия символ на града, затвърждавайки славата му на ЗЕЛЕН град, в духа, и като своеобразно продължение, на забележителната Морска градина на Варна.

И ако сравним актуалното състояние на свободното, незастроено място, т. нар. Дупка, ползвано, все още, за автомобилен паркинг, с предложеното, по-голу решение, веднага може да се оцени големия потенциал, който се съдържа в него.

В този смисъл, един възможен отговор на въпроса за бъдещето на тази най-ценна градска територия, би могъл да бъде формулиран и така:

ЗЕЛЕН ОСТРОВ в сърцето на града/ФОРУМ ОДЕСОС, който има шанса да реабилитира Варна като най-зелен град и Източната порта на Обединена Европа. Във всеки случай, Варна се нуждае от давна и още повече, заслужава, един оригинален културен център, нов модерен символ на града, който да го постави, трайно, на световната архитектурна карта.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Желева-Мартинс. Д. Фърков. Ю. История на българското градоустройство XIX- XX век/ Първа част, Изд. „Валентин Траянов“, 2009; стр.121;
2. Кираджиев. Светлин. Българските градове,, ИК „Гутенберг“, София, 2008; стр. 170;
3. Школата Баухаус и архитектурата на Българското Черноморие, Варна Дизайн форум, 2019, стр. 15-16;
4. Benjamin Jourdan & Dari Parvanov-RIES, RIES 05/ 2005, стр. 2 и 65;
5. J. Mayer H. and authors, Could should would J. Mayer H., Hatje Cantz Verlag, Ostfildern, 2015, стр. 94-95; 184-185

ИЛЮСТРАЦИИ:

Н. Савов, Ив. Никифоров, Бранимир Карагеоргиев, Тодор Даскалов, авторът и свободни електронни медии:

<https://www.portlandcondomania.com/info/displayCondo.php?mls=19608361>

<http://www.ivantotev.com/proekti/rimski-stadion-plovdiv>

<http://2011.ancient-stadium-plovdiv.eu/>

<https://www.google.bg/search?xsrf>

<https://beautifultown.weebly.com/105210911079107710801.html>

<https://alchetron.com/Royal-Opera-House,-Valletta>

<https://www.google.bg/search>

КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО АРХИТЕКТУРА

арх. Слава Савова
арх. Мая Шопова
г-р Иво Страхилов
арх. Чавдар Георгиев
арх. Любомир Петров
арх. Габриела Джамбазова
арх. Павел Иванов
арх. Стефан Добрев
арх. Станислав Константинов

МРЪСНА БАНЯ, ЧИСТ МУЗЕЙ?

ХИГИЕНА И НАСЛЕДСТВО В ЦЕНТРАЛНАТА МИНЕРАЛНА БАНЯ

арх. Слава Савова, арх. Мая Шопова, г-р Иво Страхилев

арх. Слава Савова е получила магистърска степен по музика от теоретичния факултет на Националната музикална академия и бакалавър по архитектура от Mackintosh School of Architecture. От 2013-та до 2018-та стажува и работи в офисите на ОМА в Ню Йорк, Ротердам и Хонконг. Понастоящем е базирана в София. Сред интересите ѝ са опазването на природното наследство в България и свързаната с него инфраструктура.

арх. Мая Шопова е архитект и съосновател на Collective Home Office, колаборативна практика, която стартира с магистърската ѝ дипломна работа в Масачузетския технологичен институт. Изследователската ѝ работа се фокусира върху жилищна архитектура и опазване на културно наследство. Мая е била гост-критик в RISD (Rhode Island School of Design), Columbia GSAPP и е водила гизайн студия в MIT School of Architecture and Planning.

г-р Иво Страхилев е доктор по културология от Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Бил е гост-изследовател в Университета на Илинойс в Урбана-Шампейн, Университета Париж Декарт, Салентинския университет и Университета на Гуадалахара. Научните му интереси са в областта на културното наследство и неговите употреби. Тримата са част от екипа на „Софийски терми“, изотвил предпроектно проучване за развитие на източното и северното крило на Централната минерална баня в София.

арх. Слава Савова

арх. Мая Шопова

г-р Иво Страхилев

Иван Антонов: А може ли да я напълня с вода?

Доцентът (ужасен): С Вода??? Защо?

Иван Антонов: Да се къпя. Щом имам в средата на хола си баня, какво друго да я правя.

Какво може да се направи с една нефункционираща баня в центъра на София? Да се превърне в музей? В концертни зали? В термален център? Подобно на разгорещения спор за бъдещето на банята от пиесата на Станислав Стратиев, тези въпроси стоят и пред Централната минерална баня. След затварянето ѝ в края на 80-те години на миналия век и частичното ѝ адаптиране за градски музей през 2015 г. Банята бива разделена от минералната вода. Така емблематичната сграда, категоризирана като недвижима културна ценност от национално значение, се оказва обект на поляризираны мнения, формиращи различни разбираня за наследството². С над стогодишното си съществуване в историческия център на столицата

тя съдържа напастявания от далечното и близкото минало, които надхвърлят стойността ѝ на образец на националния романтизъм в българската архитектура. Настоящият текст отчита сложната дисонантна същност на наследството, както и неговото активно производство в настоящето посредством избирателното утвърждаване на конкретни факти от миналото³. В опит да бъде изградена по-плътна представа за наследството и неговата ценност се насочваме към по-малко видимите аспекти от живота на Банята и избираме да отидем отвъд официалните репрезентации – в посока на „мръсното“, „обикновеното“, всекидневното и оспорваното. Позоваваме се на идеята за мръсотия като „нещо нечисто, което не е на мястото си“, като нарушаване на установения ред⁴. В тази връзка разглеждаме процесите по „хигиенизиране“ на наследството и своеобразното му очистване от нежелани, срамни

³ Smith, L. *Uses of Heritage*. London: Routledge, 2006. Tunbridge, J. E. and G. J. Ashworth. *Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*. London: Wiley, 1996.

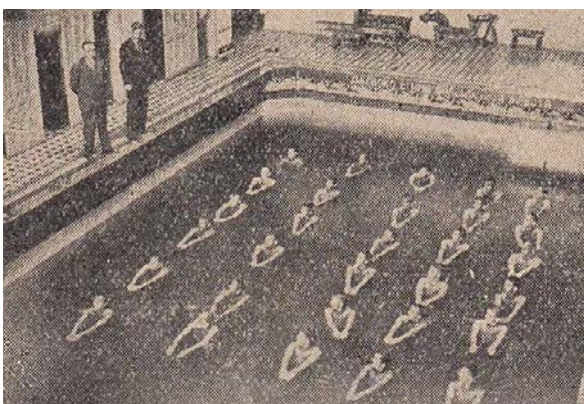
⁴ Дъглас, М. Чистота и опасност. Анализ на понятията за омърсяване и табу. София: ЛИК, 2005, с. 70–71.

¹ Стратиев, С. Римска баня. София: Български писател, 1977, с. 16
² Част от тези напрежения са проследени в Софийски терми. Концепцията за развитие на северното и източното крило на Централната минерална баня (етап 2), 2020.

Коминът на Банята, 1966 г. Източник: НИИИИ

Курс по плуване. Източник: Столичен общински вестник, бр. 15, 1933 г.

Плувният басейн в женското отделение, 1938 г. Източник: Архив на РИМ – София, IIIИИИ34а-29.

Граждани чакат ред за вода. Източник: Столичен общински вестник, бр. 6, 1933 г.

или непрестижни следи. Накрая поставяме въпроса за опазването като хетерогенна стратегия в търсене на отворено и диалогично бъдеще за Банята, съчетаващо неизвестните и противоречията на миналото⁵.

Хигиенизиране на настоящето

Напрежението между чисто и мръсно съпътства цялата история на Банята и придобива разнообразни измерения. Тъй като ползването на минералната вода е свързано с хигиената, но има също и множество културни, религиозни и терапевтични аспекти, то усилията за поддържане на социалния ред протичат в различни посоки в отделните исторически отрязъци. В този контекст например трябва да разгледаме съществуването на няколко бански постройки до Освобождението⁶ и тяхното разпределение – по „народности и по верска принадлежност“⁷, по пол или пък по социален статус. Централната минерална баня и прилежащият ѝ площад наследяват част от тези възгледи и произтичащите от тях практики, оформили се около вековната култура на къпане.

Старите османски бани влизат в ползването на Софийското градско общинско управление заради влошеното си състояние, но и заради необходимостта да се осигури тяхното функциониране, в т.ч. безплатен достъп за всички. След няколко неуспешни опита те да бъдат преустроени, специална комисия е изпратена в по-големите европейски градове, „за да се запознае с канализацията, осветлението и устройството и поддържането на бани в тия градове“⁸. Организиран е и конкурс за нова минерална баня, като до завършването на сградата минават близо 25 години, в които дебатът относно функцията не стихва. Предвижда се възможност за къпане, лечение и рекреация, но в общото съотношение превес взема хигиенната функция.

Паралелно с това – чрез своята подчертана монументалност – новата баня трябва да заяви и новата европейска принадлежност на вече независимата българска държава и нейната млада столица⁹. Това модернизиране на града пък е съпроводено от неговото „хигиенизиране“. С разрушаването на последния османски хамам, но и с изграждането на Халите като контрапункт на ориенталския пазар до Банябаш джамия¹⁰, се налага нов ред в предходния „безпорядък“. За устойчивостта на тези процеси, както и за поредното въвеждане на проблема за мръсотията, свидетелства следната констатация относно новопостроените Софийски минерални бани от 1932 г.: „[...] чистотата и хигиената в тях е изоставена, персоналът

⁵ Представените подходи за опазване са резултат от работата на „Софийски терми“ по задание на ОП „Софияплан“ за разработване на концепция за развитие на северното и източното крило на Централната минерална баня. В екипа на „Софийски терми“ участват Гейлийн Дейвис, Иван Генов, Калин Кирилов, Маике Исаак, Мария Каразлатева, Мiroслав Кръстанов, Миряна Апостолова, Стилиян Гребеничарски, Теодор Петров, както и тримата автори на настоящата статия.

⁶ Peychev, S. The nature of the Ottoman city: Water management and urban space in Sofia, 1380s-1910s (Unpublished dissertation), 2019, p. 149–164.

⁷ История на развитието на Софийските минерални бани от Освобождението на България до днес, 1929. ДА–София, ф. 1к, оп. 3, а.е. 1569, л. 3.

⁸ Протокол на Софийско градско общинско управление, 1889 г. ДА–София, ф. 1к, оп. 2, а.е. 2.

⁹ Kiossev, A. Legacy or legacies. Competitions and conflicts. In: Detrez, R. and B. Segaert (eds.) Europe and the Historical Legacies in the Balkans. Brussels: PIE Peter Lang, 2008, p. 49–67.

¹⁰ Станоева, Е. Халите в модерната топоология на София: симболи и социално-политически проекции, Социологически проблеми, бр. 3–4, 2004, с. 289–306.

дискредитиран, а водолечебното им отделение бе сведено до положението на един хамам за къпане¹¹. Публикациите от последвалите години подсказват, че въпросът за баланса между хигиенните и лечебните функции продължава да подхранва оживен обществен дебат. Докато в официалните издания се популяризират лечебните функции на Банята, включително в контекста на столицата като водолечебен курорт, то в кореспонденцията между институциите проличава незадоволство от преимуществото на хигиенната функция¹². Предлага се изграждането на повече хигиенни бани в столицата, което „да освободи минералната баня само за лечебни цели“¹³. Положението с Банята се оказва толкова неприемливо, че едва 25 години след построяването ѝ се обсъжда тя да бъде цялостно преустроена. Така недоволството от функциите се пренася върху архитектурата, която столичани разглеждат „като изваден зъб в равния ред на сградите“¹⁴.

Асоциациите, които сградата буди, остават разнородни до самото ѝ затваряне. През 70-те години на миналия век паралелно звучат различни разкази за Банята: официалните издания я описват като успешен водолечебен институт; кореспонденцията между отговорните институции подчертава окаяното ѝ състояние и периферните водолечебни функции; спомените от ученическите години свидетелстват за редовни уроци по плуване в големите басейни.

Банята престава да функционира през 1986 г., а заповед за официалното ѝ затваряне е издадена през 1988 г., като отново на преген план е изведен аргументът за влошеното ѝ състояние. Физическото и символното „омърсяване“ на Банята обаче продължава да се натрупва през следващите десетилетия, а през 90-те години тя е поставена зад специална ограда, която я разделя от останалата част на града. Дискусията за бъдещето на Банята се пренася върху вестникарските страници, които описват окаяното положение на сградата и настанките се в нея бездомници, като с детайлността си уплътняват „нечистия“ образ на мястото. След серия от инциденти е взето драстичното решение функцията ѝ да бъде променена, което отваря път за реставрационни дейности.

Хигиенизиране на миналото

Трябва да пазим историята от наследството. [...] Историята трябва да приюти предизвикателствата и противоречията, докато наследството изглажда конфликтите, така че да се получи хубав национален разказ¹⁵.

Случаят с Банята поставя и още един въпрос около темата за чистотата. Музеификацията на сградата и извеждането на минералната вода извън нея са пряко свързани с конструирането на културно наследство в днешна България. Тук се фокусираме върху своеобразното „измиване“ на историята и репрезентирането на определени – селектирани и „хигиенизирани“ – фрагменти от миналото под формата на безвъпросно наследство в една санирана музейна среда.

¹¹ Колектив, Хроника на едно забележително създание. София: Издателство за териториално устройство и строителство, 2014, с. 92.

¹² Отчет на Софийската минерална баня от месец април 1926 г. до 30 септември 1928 г. ДА–София, ф. 1к, оп. 3, а.е. 1568.

¹³ Атанасов, П. Столичните бани. В: Сергика, 1937, бр. 10, с. 35–36.

¹⁴ Балнеолечебен институт. В: Сергика, 1942, бр. 5–6, с. 10–11.

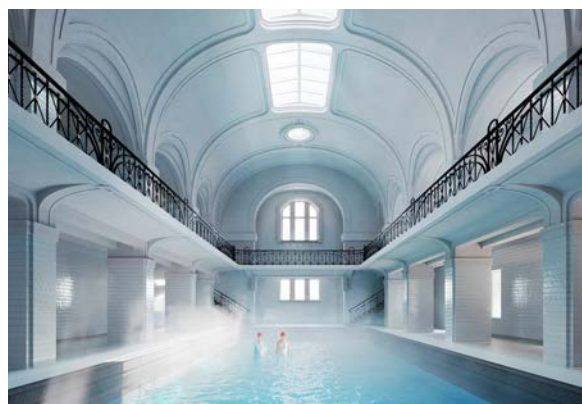
¹⁵ Hewison, R. GSAPP Conversations #18: Robert Hewison in Conversation with Jorge Otero-Pailos, 2017. <https://arch.columbia.edu/media-archive/podcasts/19-robert-hewison-in-conversation-with-jorge-otero-pailos>.

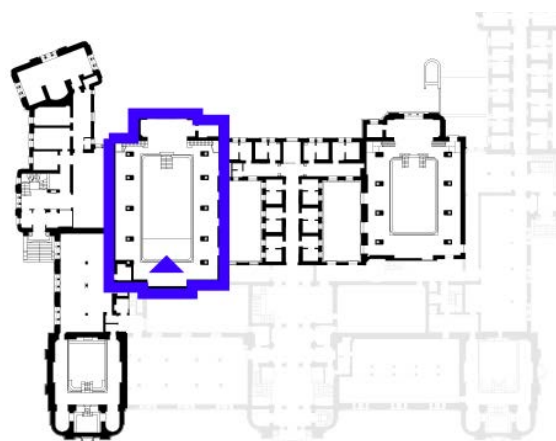
Баня в музей

Музей в баня

Извяна реставрация - плувен басейн в мъжкото отделение

План на плувния басейн в „женската“ къпалня

Плувен басейн в женското отделение

Регионалният исторически музей – София е създаден в сегашния си вид в контекста на по-мощни процеси, протичащи в сферата на социализацията на културното наследство в страната. През последното десетилетие то беше подчинено на икономическа логика, за да бъде превърнато в „туристическа атракция“, като се очакваше така да допринесе за местното развитие. Насочването на значителни финансови потоци към недвижимите културни ценности, главно по линия на оперативните програми и със средства от Европейския съюз, доведе до ускорено „възстановяване“ на десетки обекти. Част от аргументите за тези действия твърдят, че насърчаването на туризма изисква именно обновяването на крепките следи от миналото, което пък допринесе за появата на едно „чисто ново наследство“¹⁶. Новото строителство обаче засяга предимно обекти, които вече са вписани в съществуващия национален разказ, който бива, на свой ред, препотвърден и още по-категорично материализиран.

На пръв поглед превръщането на Банята в музей стои встрани от тази тенденция. Също така изграждането на музей не среща острата обществена реакция, която провокира например реконструкцията на руините от антична Сердика, случила се в съседство и подкрепена от същата финансираща програма. От друга страна обаче, новият музей отново дава израз на доминиращия исторически разказ за нацията и нейната столица. Този линеен и гонякъде романтизиращ разказ е „изчистен“ от „непрестижните“ и „срамни“ свидетелства на историята, които биха могли да „опетнят“ съвременния образ на София. Постоянната експозиция е една от последно създадените в България, но възпроизвежда традиционния ред и прилежащите му класификации, като продължава да стои на безопасна дистанция от сложните противоречия, за които напомня саморефлексивната и критическата музеология¹⁷.

Подобно на повечето български музеи, и тук османският пласт от историята например остава почти непредставен. Наред с това обаче отсъства и разказ за собствената история на сградата, както и предизвикателствата, през които тя преминава след 1989 г. При интериорната адаптация на южното и западното крило са изолирани също и свидетелствата за някогашната банска функция. С

¹⁶ Вълчев, Г. (съст.) Семинар_ BG, бр. 13, 2016: (Чисто) нови наследства. <https://seminar-bg.eu/spisание-seminar-bg/broy-13.html>.

¹⁷ Вж. Казаларска, С. За една „Нова музеология“. В: Казаларска, С. и Л. Петчева (съст.) Виж кой говори: комуникационни и интерпретационни модели в музея. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2014, с. 43–51.

Вътрешен двор

повече от лека хирургическа интервенция фрагменти от автентичното минало на сградата са отстранени с аргумент за липса на „особено значение във функционално и естетическо отношение“¹⁸. Споменът за функцията на терапевтичните басейни е грижливо прикрит с ламиниран паркет, утилитарните бели плочки от фабрика „Изида“ са заменени с гипскартон, а на мястото на ваните в женското отделение днес са поставени бюрата на музейните служители.

Успоредно с подреждането и санирването на миналото протича и друго предефиниране на наследството – разделянето на природа и култура. Тази дихотомия тук е ясно подчертана в противопоставянето на Музея срещу Банята, представяно често като цивилизационен избор. Ако Музеят се разглежда като храм на паметта и историята с несъмнена културна, обществена и образователна роля, то Банята се свежда до нейните хигиенни функции, чието време се смята за отминало. На нея обикновено ѝ се откъсват други достоинства, като се „премълчават“ вековни традиции и специфични културни практики. Извеждането на минералната вода извън сградата, както и изолирането на представите за телесно, интимно, всекидневно и мръсно в по-общ план, ограничават разбирането за култура и в този смисъл кореспондират с цялостното музейно представяне на „чистото“ и безопасно наследство.

Къпането като живо наследство

Връщането на минералната вода в Банята и нейното обживяване с активното присъствие на музейните експонати предоставят възможност за конструирането на едно по-нюансирано и отворено разбиране за наследство. В северното и източното крило, макар и в окаяно състояние, връзката с оригиналната функция на сградата все още не е прекъсната. С ясното съзнание, че всяка намеса действа „хигиенизиращо“ и че различните начини за деконструиране на наследството водят до различни перспективи за бъдещето, екипът на „Софийски терми“ разглежда три възможни подхода за опазване на тази част от Банята. Те признават многопластовата автентичност на сградата, състояща се от сбор от оригинални моменти, свързани с различни периоди от нейния живот.

Изявена реставрация

Предвид малкото съществуваща архивна информация за това как е изглеждал интериорът на сградата през 1913 г., въпросът за възстановяването спрямо един

¹⁸ Централна минерална баня в гр. София. Историческа справка. Стойностна характеристика и степен на допустима намеса, л. 9. Национален архивен фонд на недвижимите културни ценности, С-70-1.

Палимпсест

конкретен момент във времето е проблематичен. Макар и ограничени, наличните данни за сградата и нейният облик през годините биха могли да послужат за изяснена реставрация – подход, който запълва липсващата документация с интерпретация на архива. Подобен подход би бил подходящ в плувния басейн на мъжкото отделение, където редица промени и адаптации на пространството са оставили минимален брой автентични компоненти.

Минимална намеса

Това е подход, който разглежда автентичността от гледна точка на постепенното насладване на промени във времето. Той не цели да „санира“ миналото, а по-скоро вижда опознавателния му потенциал като свидетелство за историята на сградата и на града. Такъв подход ще запази части от интериора в сегашния им вид, но ще ги адаптира за съвременно ползване в възможно най-малко намеси.

Плувният басейн в женската къпалня в голяма степен е запазил слоевете от различните интервенции през годините. Откриваме запазените оригинални плочки на пода на балкона, декоративни артдеко мотиви по колоните, гипсови необарокови орнаменти с

осветителни тела, прикачени към капителите на колоните, и безброй други добавени и поправени елементи, които обогатяват историята на пространството.

Палимпсест

Изучавайки възможните зони за реконструкция и промяна, този подход предлага творческа намеса, допълваща сградата като модерен термален център, като същевременно търси по-добра връзка с музея в съседство.

Двата запазени вътрешни двора в източното крило са в зоната, която допуска намеса. Изборът на форма и материали може да се отличава, но също така и да се вписва в архитектурата на сградата. В случая първоначалната планова организация е запазена, като същевременно е използван архитектурният език на заобления ъгъл, характерен за Централната минерална баня. Напълно оголените стени на вътрешния двор разкриват множеството настъпили промени и паралелно с това изявяват конструкцията на сградата.

Заклучение

Предвид бурната история на Банята, поставила под въпрос автентичността на сградата, нито един от трите очертани подхода не предлага подходящ път за нейното опазване, тъй като нито един от тях не може да отрази сложния портрет на Централната минерална баня.

Възможен подход за опазване на северното и източното крило на Централната минерална баня може да се намери в комбинация от трите: 1) да се възстанови първоначалната ѝ функция като място за къпане и терапия, ползвайки материали, които припомнят миналото ѝ като баня; 2) същевременно чрез минимална намеса да се запазят някои части от интериора, които подчертават историята на сградата; 3) и накрая нова творческа интервенция да свърже по-добре термалния център с музея в непосредствена близост, придавайки на Банята обновено присъствие в града.

Архитект Петко Момчилов 1864 – 1923 г.

Архитект Петко Момчилов е авторът на проекта на Софийската минерална баня. Учи в Мюнхен, а през 1892 г. завършва в Прага специалност „Архитектура“. Още като студент е деен участник и призьор в различни международни конкурси. Той е изтъкнат представител на първото поколение дипломирани български архитекти в края на XIX и началото на XX век. Един от „бащите“ на т.нар. „национален романтизъм“. Заедно с арх. Йордан Миланов проектира църквата „Св. Седмочисленици“, „Синодалната палата“. Проектира също „Централния софийски затвор“, „Александровска болница“, „Майчин дом“ и много други сгради в столицата и страната, в които въвежда нови за времето си конструктивни и технически решения.

През 1893 г. става един от основателите на Българското инженерно-архитектурно движение /БИАД/, на което е заместник-председател и редактор на печатния орган.

ПРОЕКТИРАНЕ, КОНСЕРВАЦИЯ, РЕСТАВРАЦИЯ И СОЦИАЛИЗАЦИЯ НА ЦЕНТРАЛНА МИНЕРАЛНА БАНЯ „БАНКЯ“

арх. Чавдар Георгиев, арх. Ирина Атанасова

Арх. Чавдар Георгиев завършва Университета по Архитектура, строителство и геодезия през 2004 г. Специализира архитектура в Технологичен институт по архитектура и строителство в Атина, Гърция.

От 2008 до 2015 г. арх. Георгиев е изпълнителен директор на „ГБС Инженеринг“ ЕАД, където участва в проектирането, управлението и реализацията на знакови ваканционни комплекси, обществени, жилищни и промишлени сгради в страната и чужбина.

От 2015 г. е управител на „Георгиев Дизайн Студио“ ЕООД. То има реализации на жилищни, обществени и промишлени сгради и комплекси и проекти в областта на консервация, реставрация и експониране на паметници на културата.

Арх. Ирина Атанасова се дипломира в катедра „История и теория“, УАСГ. Завършва през 2010 г. курс на International Summer school in Conservation of Historical, Monumental and Archaeological Sites, University of Rome Tor Vergata, Рим. Редовен докторант е към катедра „История и теория“, УАСГ през 2012 г.

Осъществявала е преподавателска дейност в УАСГ. Член е на САБ - Дружество „Архитектурно наследство“ и на КАБ (с ППП). Като част от проектантския екип на „Георгиев Дизайн Студио“ ЕООД, арх. Атанасова е работила върху обект на архитектурното наследство: Централна минерална баня „Банкя“.

арх. Чавдар Георгиев

арх. Ирина Атанасова

Местоположение и история на сградата

Централна минерална баня „Банкя“ е основна забележителност на гр. Банкя, намира се в централната градска зона. Ситуирана е в парк „Кестените“. Последният е изграден в началото на XX в., понастоящем е недвижима културна ценност на градско-парковото изкуство. Неговото композиционно решение превръща сградата на банята в своеобразен акцент на прилежащата паркова среда.

В периода: 1907-1911 г. е построена Централна минерална баня „Банкя“. Проектирана е от мюнхенския проф. Карл Хохедер, а строителните работи са под ръководството на архитект Нено Нешев. Банята е открита във време, когато посемствено в Европа се наблюдава тенденция за подобряване санитарно-хигиенните условия на жизнената среда, в т. ч. строителство на обществени бани и купални. Баня „Банкя“ е била поредна балнеологична сграда, проектирана от арх. Хохедер. Негови творби са: градската баня на

Мюнхен, както и изградената по-късно по подобен проект минерална баня в гр. Сибиу, Румъния. (И двете сгради са съхранили до днес оригиналното си предназначение и архитектурен образ.) Но Централна минерална баня „Банкя“ е различна от другите бани, проектирани от Хохедер: с осово симетрично композиционно решение, което разделя сградата на две отделни крила за мъже и жени. При чуждестранните примери мъжкото отделение е по-голямо и с по-голям басейн от женското, а в българската баня двете отделения са симетрични и еднакви. Хохедер е бил преподавател в Техническия университет в Мюнхен, прилага своите теоретични принципи в архитектурата на сградата на баня „Банкя“. Интерпретира някои древноримски форми, използва класически архитектурни елементи – като полукръглата ниша с мида и др. (фиг. 1). В архитектурно-художественото решение на сградата се забелязват и характерните изразни средства на стила сецесион. Орнаменти с

форма на раковина са използвани повсеместно като елементи на пластичната екстериорна и интериорна декорация (фиг. 2), откриват се също и флорални мотиви.

За периода на своето създаване Централна минерална баня „Банкя“ е била най-модерната балнеолечебна сграда в България, съобразена с актуалните за времето технически изисквания. Една от забележителните бани в Европа, благодарение на високото качество на изпълнението, предлаганите процедури и удобства, естетико-художествените качества. През годините се превръща в символ на курорта. Посещавана е от цар Фердинанд, цар Борис, двете луксозни индивидуални помещения с вани са известни като „царски“.

Понастоящем Централна минерална баня „Банкя“ е декларирана като архитектурно-строителна недвижима културна ценност. Завареното положение беше следното: сградата беше извън експлоатация от повече от 15 г. и в лошо техническо състояние.

Архитектурно-композиционно решение и ценностни характеристики

Симетрична планова композиция, сградата е ориентирана надлъжно в посока север – юг. Двете крила се извиват и издават на изток, като фланкират главния вход. Портикът е с богата орнаментална украса, с колонада с йонийски капители. Сградата впечатлява с богатата си пластична фасадна декорация. Покривът е със сложна форма, освен основното покритие с керемиди, има и също два купола и шест декоративни капандури с ламаринено покритие. Входното фоайе е едно от най-представителните

интериорни пространства и е с двойна етажна височина. Пространствата около двата кръгли басейна са забележително архитектурно решение: в план представляват шестоъгълник с обособени ниши с душове и чешми. Покрити са с касетиран купол. На второ ниво е галерията с мраморен парапет с балюстри.

Всяко отделение (мъжко и женско) разполага с помещения, предназначени за индивидуални вани, като най-представителната във всяко крило е „царска вана“.

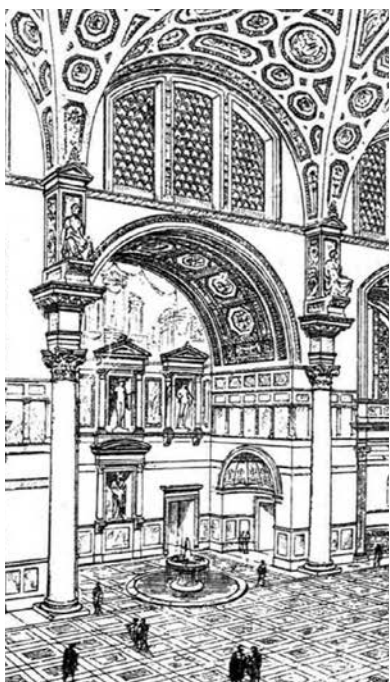
В отделни зони на първия етаж са запазени декоративни настилки и облицовки с висока художествена стойност. Използвани са дървени ламперии, декоративни дървени преградни елементи и др. – от славонски дъб с изявени ценностни характеристики. Таваните и част от стените във фоайето и залите с басейни са с богата пластична декорация.

Сутеренното ниво по оригиналното предназначение се е заемало основно от технически помещения и помещения за пералня и др. Неговото решение не се характеризира с архитектурно-художествени качества, което позволява по-голяма свобода на намеса. Също въз основа на чертеж на сградата (фиг. 3), включен в „Бански строежи“ (1942, Хр. Попов), се установи, че заварените стоманобетонни стълбища са по-късна намеса. Това обстоятелство позволи изграждането на асансьор и други помещения на тяхно място

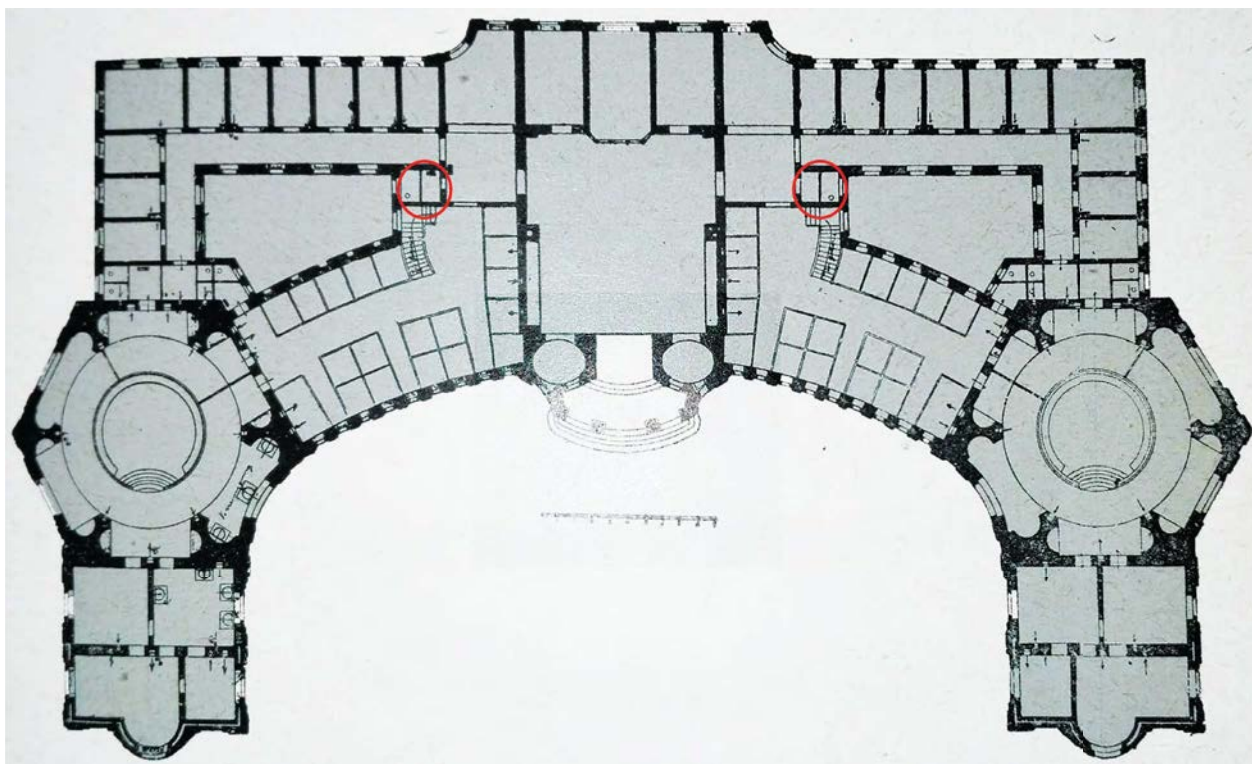
Проектно решение

Сградата - недвижима културна ценност се адаптира като Спа център при съхраняване на нейните ценностни характеристики, което

Вляво – Възстановка на баните на Каракала В лекции на К. Хохедер (източник: *Vaukunst und Bildwirkung*, К. Hocheder, 1903), по средата и вдясно – снимки от реставрираната Централна баня Банкя.

Разпределение на партерното ниво на минералната баня в Банкя

предполага изключителна комплексност на проектантската задача. Запазена е оригиналната функция – балнеолечебната, при удовлетворяване на съвременните изисквания за такъв тип обекти и подобряването на експлоатационните условия. Ще се предлагат разнообразни процедури и програми, включващи използването на минерална вода, чрез прилагане на методи на въздействие, целящи антистрес, релакс и психо-физическо възстановяване, както и насочени към красотата на човешкото тяло.

Проектното решение не нарушава обемно-пространствените характеристики на сградата. Конструктивното укрепване е решено с минимална намеса в оригиналната строителна субстанция и с респект към културно-историческата стойност на сградата. Основна цел на реставрационно-консервационните и строително-монтажните дейности е да бъде възстановена в максимална степен автентичната визия на сградата. Специфичен подход, отчитащ възможностите за минимална намеса в оригинала, е приложен при зоните с наличие на висока архитектурно-художествена стойност в интериора и екстериора. Богатата пластична украса, която беше силно повредена, е възстановена от специалисти реставратори. Обектът изобилства от множество детайли и сградни елементи, към които е походено с необходимото внимание и прецизност.

Основно предизвикателство беше необходимостта от нов начин на функциониране на историческата сграда от началото на XX в.

Според оригиналното решение потоците посетители са били разделяни в отделните крила за мъже/жени още при постъпването си в сградата. Но съвременето не предполага подобни ограничения, изисква се съвместно ползване на спа и балнеоложките услуги. Функционалното обединение на двете крила на банята е постигнато чрез обособяването на главното фоайе като разпределително пространство и разделянето му на приемна зона и свързваща зона, осигуряваща функционалната връзка между двете крила. В приемната зона посетителите ще бъдат разпределени – към Спа комплекса или към кафе-сладкарница, разположена в северното крило. В прилежащите на главното фоайе помещения се разполагат: лекарски кабинет, административни помещения, тематичен магазин, помещение за охрана.

Предвижда се запазване на оригиналните декоративни дървени преградни елементи на съблекалните в проектната зона със съблекални кабинета /южно крило/, както и частично им запазване и интегриране в интериора на кафе-сладкарницата.

Също от съвременна гледна точка не е обосновано наличието на голям брой бански помещения, предназначени единствено за хигиенни нужди. Проектното решение запазва оригиналната функция в помещенията с високи ценностни характеристики: залите с кръгли басейни и душовите ниши към тях, прилежащото помещение с каменни курни. С автентичното си интериорно обзавеждане са възстановени

и четири индивидуални помещения с вани, две от които са т. нар. „царски“. На мястото на останалите индивидуални вани се обособяват: процедурни кабинети за профилактика и лечение чрез вода и процедурни масажни кабинети.

Вертикалната комуникация се осъществява посредством асансьор в южното и две монолитни евакуационни стълбища в двете крила. Оригиначните дървени стълбища ще бъдат също реставрирани.

Сутеренното ниво, което в миналото е било отредено основно за технически помещения и пералня, ще бъде адаптирано като зона със съвременна спа функция. На това ниво се обособяват: 3 бр. парни бани, солна стая, лакониум, сауна, 3 хидромасажни басейна. Двата вътрешни двора са осмислени като зони за релакс, като едната ще бъде трансформирана в интериорно пространство чрез изграждането на покривно отстъкляване.

Предна фасада, фрагмент

Входно фоайе

На втория етаж на сградата се оформят зони, достъпни не само за гости на балнеокомплекса, но и за външни посетители. Музейна експозиционна зала се разполага в галерията над главното фоайе с възможност за постоянна изложба с архивни материали за историята на сградата на Минерална баня Баня и за нейния автор – арх. Хохедер. На това ниво се обособяват също: съблекални, салони фитнес – 2 бр., салон аеробика. Централна минерална баня „Баня“ безспорно е един архитектурен шедевър от началото на XX в., който имахме уникалната възможност да опознаем – да се преклоним пред строителното майсторство на предишните поколения. Надяваме се, че сме успели в стремежа си да съхраним качествата на оригинала, като едновременно подобрим съвременната функционалност на обекта и го направим привлекателен за съвременниците.

Залата с басейна

Индивидуална вана

Снимки: „Етбг - и - те“ на София

РЕСТАВРАЦИЯ И АДАПТАЦИЯ НА ЦЕНТРАЛНА ЖЕЛЕЗОПЪТНА ГАРА ПЛОВДИВ

арх. Любомир Петров

Арх. Любомир Асенов Петров е роден в София, завършил 133 ЕСПУ в София и ВИАС – София.

Работи в Регионален исторически музей София като началник отдел КИН.

Някои реализирани проекти в областта на недвижимо-то културно наследство:

- Черногорски манастир „Св.св. Козма и Дамян“ село Гугинци. Проект за пълна реставрация на манастирския комплекс (без новоизградените сгради)

- Сградата на Народен театър „Иван Вазов“ – главен проектант на реставрацията на централна западна фасада и западни кули с лъвови колесници. Възложител UNDP (United Na-tion's Development Programme), as authorized by the Ministry of Labour and Social Policy

- Реставрация на фасадите на сградата на ДАМТН, по лицевите фасади (ул. „Генерал Гурко“ и ул. „Шести септември“)

- Консервационно-реставрационните работи по Паметника на „Цар Освободител“ – проектант и главен координатор.

- Изработване на част КИН в ОУП на общини Ситово, Сухиндол и Севлиево.

Проектанти:

Архитектура: арх. Любомир Петров, арх. Спас Ангелов, арх. Цонко Памукчиев, арх. т-к Димитър Мартинов

Технология КРР: хим. Райна Петкова

Конструкции: инж. Димитър Димитров

Сградата на Централна гара Пловдив е проектирана от италианския архитект проф. Мариано Пернигони, построена е за три години /1905-08 г./. Проф. Пернигони /1857-1938 г./ идва в България от Флоренция. Той проектира няколко католически колежа в Пловдив, Варна и Русе, може да се предположи, че е поканен от Католическата църква. Извършва реконструкцията на Стар бейски конак /1903-07 г./ в колеж, там в момента се помещава Духовната семинария. Проектира също така Мъжки католически колеж „Св. Августин“, сега там се помещава част от Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Приемната сграда на гарата е проектирана по принципа на симетрията, с три ризалита и с барокова, богато орнаментирана фасада.

Конструкцията е носещи тухлени стени.

Подовите конструкции са „пруски свог“.

В периода 1936-39 г. /по непотвърдени данни/ към

сградата в западна посока е изградена пристройка със стоманобетонни носещи елементи.

Фасадите са решени с ризалити – обемно. Десет корниза оформят хоризонталното членение, а пиластри, преминаващи през етажите и част от партера, членят северната и южната фасада на 15 полета. До корниз II всички фасади са решени с мазилка тип „рустика“.

Основната сграда на приемното здание, проектирано от проф. Пернигони, е строго симетрична, с централна ос на симетрия.

Северна фасада – главна фасада към предгаровия площад.

Северната фасада на източния ризалит между оси 1 и 2 е наситена с пластична украса и също е с централна ос на симетрия. Трите отвора на партера са увенчани с корнизи, подгнени с конзоли – орнаментирани с акантови листа и с централно разположен картуш, също с акантово листо. Добавени са и гъбовидни фронтони, като средният е по-голям. Над корниза са добавяни арковидни оберлихти. Архиволтата на централния отвор е с по-голям радиус.

По оси 1, 1', 2, 2' са апликирани декоративни пиластри, главно от шукатура, започващи по партерния корниз III с конзоли /каменни/, украсени

с акантови листа. Пиластрите преминават през етаж и през атичния надзид над покривния корниз IV. На стари фотографии до 1928 год. /Чирпанското земетресение/ се виждат „колони“ като продължение на пиластрите с по-голяма височина от сега съществуващите със сложен профил и характерен завършек.

На нивото на завършващия корниз на атиката пиластрите са украсени с два вида картуши. Под покривния корниз и зъбореза преминава фриз през цялата фасада, като при ризалита е с мотив – акантови листа с два модула. Между осите на ризалита, на ниво атика, между корнизи VII и VIII са разположени три пана с геометрични орнаменти.

Фасадата между източен и централен ризалит е структурирана по същите принципи. Различията са в липсата на атичен надзид и орнаментите на основния фриз. Фигуралната украса на фриза е с волути и отново акантов лист. По оси 3' и 5 са апликирани пиластри, еднакви с тези от източния ризалит, но завършват в зъбореза на корниза.

Пиластрите оформят вертикалното членение на три почти еднакви полета. Всяко поле е с три отвора, като на всеки среден отвор на ниво партер е добавен гъбовиден фронтон. Корниз II е разчленен по хоризонтала, като по този начин също се акцентира върху входовете. Разположението на вратите към предгаровия площад се различава от оригиналната планировка. Цокълът на цялата сграда /до корниз I/ в по-голямата си част е с пана от шлайфана мозайка и е сложно профилиран. Вероятно са отливани в калъпи, може да се предположи, че са късна намеса с цел да се покрие амортизирания оригинален цокъл.

Централният ризалит е структуриран по същите принципи като страничните. Трите входа са еднакви и оформени като тези между оси 1' – 2' и 11' – 12' при крайните ризалити. Надпартерният корниз е с по-голяма конзола и височина - визуално въздейства като еркер. Вторият етаж на ризалита е претърпял промени – на мястото на зазидания среден прозорец е монтиран часовник, а над него е добавен фронтон с формата на знака на БДЖ. Западният ризалит и фасада са огледални на източните.

Пристройката е декорирана с подобни пластични елементи, които са щукатурни, за разлика от тези на основната сграда, изработени от камък.

Пластичните декоративни елементи са разположени посредством механично пренасяне без изяснена концепция и архитектурата не кореспондира със строгата симетрия на ордера на основната сграда.

В северната фасада на пристройката е обособена галерия с колонада и тераса с балюстри.

Южната фасада към перона е всъщност повторение на северната, но с по-семпла украса. На първи етаж липсва фризът с волутите и

акантовите листа. Корнизът на партера на централния ризалит също е опростен с по-малка конзола. Ризалитите са със значително по-малка дълбочина.

Източната фасада е повторение на северната и южна фасада на източния ризалит.

Западната фасада е всъщност част от пристройката и не кореспондира с източната, освен с механично пренесените архитектурно-пластични елементи, които са щукатури. Структурата на фасадата не отговаря на ордерната постройка на основната сграда. Основните корнизи, картуши, фронтони, архиволти и зъборез са изработени от камък, но някои от елементите са щукатурни. Поправките по каменната пластика след 1928 г. са щукатурни.

Състояние в момента на започване на работа:

Сградата е на 119 г. и предполага множеството и пребоядисвания и ремонти. По фасадите на сградата имаше дебел пласт всевъзможни бои, както по мазилката, така и по пластичните елементи. Всичко е боядисвано многократно. Пластовете бои бяха над 10, фасадни, блажни, латексови. На места боите се гържаха здраво за основата, на места бяха подкожухени и се белеха в различна степен.

Мазилката беше със занижена якост, на места подкожухена, на места изронена.

На отделни места имаше разрушения и липси, както по мазилката, така и по пластичните елементи.

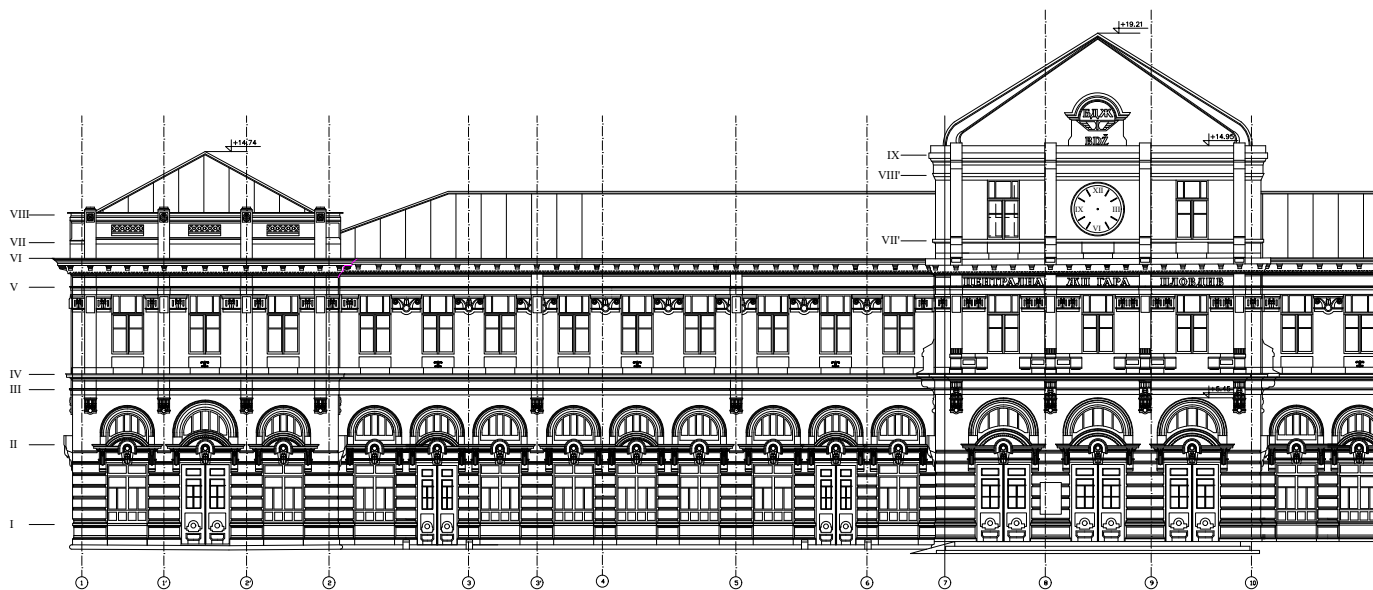
Основна цел при реставрацията на фасадите беше да се възстанови автентичният вид на сградата и нейното обемно-пространствено възприятие. Това изискваше всички вложени материали да бъдат на най-високо ниво, положени в ред и последователност, съгласно техниката и технологията на съвременната консервационно-реставрационна наука и практика. Използваха се фирмени материали, доказали своето качество и дълготрайност.

Максимално бе спазван принципът на съхранение на оригинала – пластични елементи от щукатура и камък.

Извърши се следното по фасадите:

- Почистване на фасадите от многобройни предишни покрития до оригинален материал
  - Почистване на мазилката до здрава основа от подкожухени и компрометиран участъци, както и от предишни намеси с неподходящи материали (напр. теракол)
  - Консолидация (укрепване) на структурата на оригиналния материал
  - Изпълнение на нова мазилка – с готов фирмен продукт
- Реставрация на пластични елементи и детайли
- Възстановки
    - По пластични елементи от камък

- о Малки разрушения – на място, с оформяне на леглата, грундиране и фирмени разтвор
- о Големи – с новоизработени елементи и детайли от фирмени материали
- о По щукатурните пластични елементи
- о Малки разрушения се реставрираха на място, с оформяне на леглата, грундиране и фирмени разтвори
- о Големи – с новоизработени елементи и детайли от фирмени разтвори

- Каменните пластични елементи останаха видими, били са покрити с боя след Чирпанското земетресение. Възвърнаха вида си от преди 1928г.
- Щукатурните пластични елементи са цветово оформени с боя с цвета на каменните пластични елементи.

Навес първи перон

Пред южната фасада на перона на първи коловоз е изграден навес, вероятно непосредствено след изграждането на приемното здание на гарата. Навесът е със съхранена оригинална носеща конструкция, но с поменено покривно покритие и беше закрит отдолу с окачен таван тип „Хънтър – Дъглас“.

Извършиха се следните СРР дейности за възвръщане първоначалния вид на навеса:

- Демонтира се окаченият таван
- Чугунените колони и носещите ферми се почистиха от напластяванията от бои и корозионни продукти
- Подмени се дървената обшивка по детайл
- Възстанови се горното осветление

ИНТЕРЕСНИ И МОДЕРНИ ЗА ВРЕМЕТО СИ СТРОИТЕЛНИ МАТЕРИАЛИ В СГРАДАТА НА ЦЕНТРАЛНА ГАРА ПЛОВДИВ

При демонтажа на поцинкованите листове ламарина се откриха азбестоциментови / етернитови/ шиндли. На бронзовите шайби, посредством които с бронзов гвоздей са заковани шиндлите, се разчита надпис **ETERNIT GESETZLICH GESCHÜTZT** - „ЕТЕРНИТ“ (чете се от вън навътре) ЗАПАЗЕН ОТ ЗАКОНА (от вътре навън), или със съвременен превод – ЗАПАЗЕНА МАРКА. Името „етернит“ е избрано от латинската дума

aeternus – вечен. В края на 19 век австрийският фабрикант Лудвиг Хатчек изобретил нова технология, при която циментът се укрепва с азбестови влакна.

Терминът „азбест“ се появява в Древна Гърция и означава „неразрушим“. Всъщност е хидросиликатен минерал, добивал се е в азбестови карieri. През 1894 г. Хатчек основава „Първа австро-унгарска азбестова фабрика“. Произвеждат се покривни материали, с които се заменят сламените покриви, доста разпространени по това време.

В 1902 г. Хатчек получава голяма поръчка за доставка на етернит за покриви на гары, депа и други сгради от дирекцията на железниците на Австрия. С оглед гореизложеното изглежда логично, че Централна гара в Пловдив е покрита с азбестоциментни шиндли. Младата българска държава тогава се стреми да ползва най-нови технологии.

През 1905 г. Алфонс Емсенс купува патента и построява завод в Харен. „Етернит“ е старото име на белгийския концерн „Етекс“.

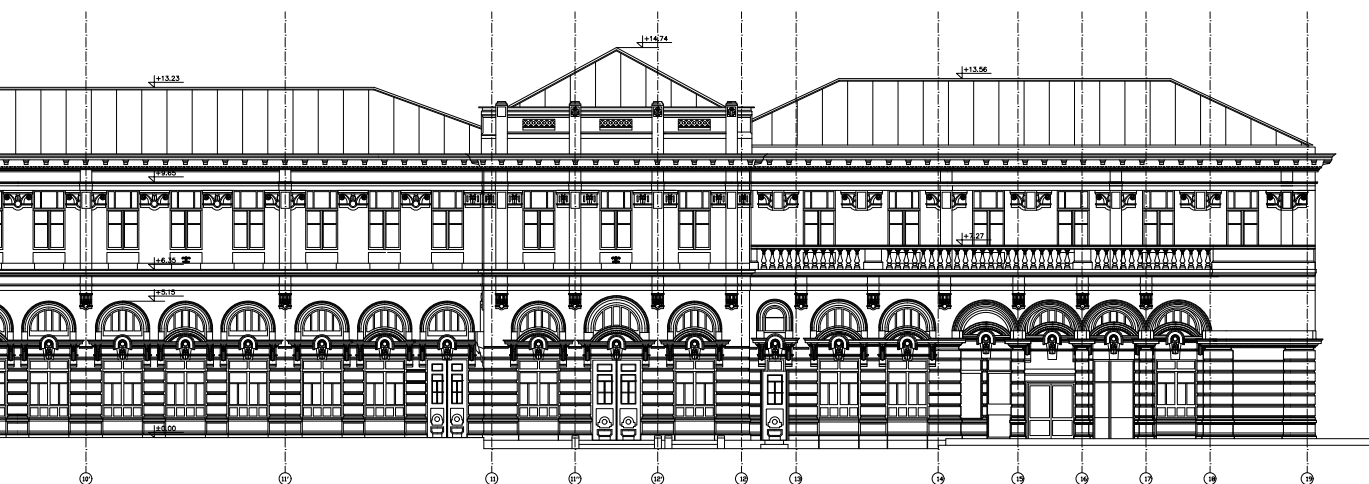
Когато през 1976 г. резултати от научни изследвания доказали, че най-малки частици от азбестов прах увреждат здравето, влакнестият цимент е изобретен наново, с използване на други видове влакна. Начинът на производство на азбестоциментовите плоскости, предложен от Хатчек, практически не е претърпял изменение от момента на патентоването до наши дни.

Във филма „Седемте самураи“ (1957) на Акира Курогава има реплика – „...има и бедни самураи...“.

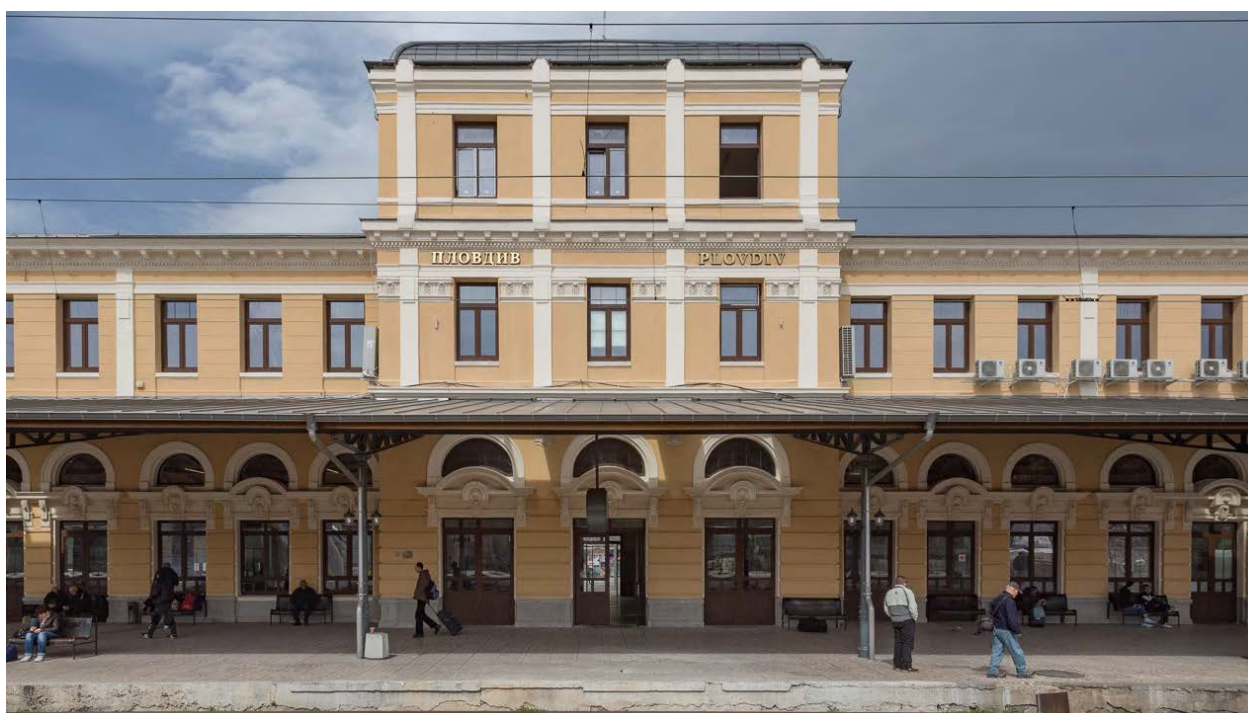
Оказа се, че има и съвестни концесионери.

Миролъб Столарски – концесионер на Централна гара Пловдив, реализира реставрацията по проекта с много малки компромиси. Фирма „Николай ОМ“ с техн. р-л Томас Зиковски и представител на инвеститора инж. Стоян Димитров реализираха реставрационната работа на висота. Като автор на проекта съм удовлетворен и се надявам жителите на Пловдив да са доволни.

Железниците би трябвало да бъдат основен приоритет за развитието и просперитета на нашата държава.

Северна фасада

Фасада към перона

арх. Мариано Пернигони 1857-1938 г.

Архитект Мариано Пернигони е авторът на проекта на Централната гара в Пловдив. Той идва в България след Освобождението по покана на Католическата църква най-вероятно за строителството на католическите колежи. Има изключително голям принос за архитектурното изграждане на град Пловдив. По негови проекти са мъжкия колеж „Св. Августин“ /сега ректорат на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ / сградата на „Духовната семинария“, хотел „Молме“ /

по-късно хотел „Република“/, камбанарията на катедралата „Св. Лувиз“, къщи на известни пловдивчани.

Има сгради по негови проекти от края на XIX и началото на XX век също в София - „Доходно здание“ на ул. „Ал. I Батенберг“ /сега Банка ДСК/, Френски колеж във Варна /сега Национално училище по изкуствата „Д. Христов“/, Френски девически колеж в Русе /сега Английска гимназия/.

ПИВОВАРНИЦА КАМЕНИЦА – АРХИТЕКТУРА С ВКУС НА БИРА

арх. Габриела Джамбазова, арх. Павел Иванов

Арх. Габриела Маринова Джамбазова

Управител на „Арт Ню Вижън“ и член на Камарата на архитектите в България (КАБ).

През 2005 г. заедно със съпруга си – арх. Павел Иванов, основава проектантската фирма. След като печелят няколко конкурса, организирани от строителни фирми и частни инвеститори, лавинообразно получават поръчки. Привличат и приятели – колеги, в чиито талант и професионализъм са убедени. Постигат много успехи.

Арх. Павел Руменов Иванов

Съдружник в „Арт Ню Вижън“ и член на Камарата на архитектите в България (КАБ).

Екип на проекта:

КОНСТРУКЦИЯ, ПБ, ПУСО, ПБЗ - инж. Анжел Стоянов

ВиК - инж. Албена Канева

ЕЛЕКТРО - инж. Румен Радулов

ОВК - инж. Маргарита Димитрова

ВП - инж. Емил Петков

ЕЕ, ГАЗОСНАБДЯВАНЕ - инж. Иванка Кралева

ОЗЕЛЕНЯВАНЕ, ПОЛИВНА С-МА - л. арх. Миглена Карамочева

ОРГАНИЗАЦИЯ НА ДВИЖЕНИЕТО - инж. Негка Джанева

ТЕХНОЛОГИЧНА - инж. Габриела Симеонова

арх. Габриела Джамбазова

арх. Павел Иванов

„Каменица“ АД преобрази своето присъствие в град Пловдив, като на част от територията на бившата пивоварна изгради уникален по рода си мултифункционален комплекс. Той носи името „Пивоварница Каменица“ и е посветен на 135-годишната история на първата бира на България. Комплексът включва микроривоварна за производство на крафт бира, посетителски център, ресторант – бирария, магазин, парково пространство и отворена амфитеатрална сцена за културни и социални събития.

Локация

Имотът е разположен в централната част на град Пловдив и е с площ 3,5 декара, като граничи на изток с бул. „Източен“, а на север с ул. „Марин Дринов“. Изграден е открит паркинг за 31 автомобила.

Основни аспекти в разработената концепция

Водеща идея при разработване на проекта е тази, че хората се събират и се наслаждават на времето, прекарано заедно на по чаша бира. Това е повод стари приятели да се видят, причина е за

нови запознанства. За тази цел пространството около сградата е разработено като паркова среда с амфитеатър, така че да бъде напълно достъпно за всички. Площта може да се ползва за арт изложби, представления, кинопрожекции, концерти и всякакви социални и културни дейности, които събират хората.

Тъй като желаем производството на бира да се вижда и отвън, сме разположили съдовете за варене и за ферментация на бирата зад големи стъклени витрини, видими през фасадата, минавайки по булеварда.

Както производството на бира стъпва на традицията от 1881 г., но постоянно се развива и използва най-съвременни технологии и материали, така и ние във визията на сградата сме се постарали да уловим традиционния дух на старата фабрика за производство на бира, но прочетен по модерен начин. Откроява се тухлата (основен градивен материал в миналото), използвани са арки, стъпили върху солидни колони. Емблематичният за пивоварната комин е запазен, като попада в новата сграда и се превръща в акцент, на който е подчинен целият интериор.

Фасада пивоварна „Каменица“

Тези архитектурни форми и материали от минала епоха са комбинирани с леки, ажурни стъклени фасади и актуални елементи в парковата среда така, че крайният резултат да е една ефектна и модерна структура. Искаме традиционното да върви ръка за ръка със съвременното.

Архитектурно решение

Мултифункционалният комплекс е със застроена площ около 770 кв. м и разгъната застроена площ 1690 кв. м. Амфитеатърът е с капацитет 17 реда с общо около 190 седящи места. При големи събития сцената на амфитеатъра може да увеличи своите размери. Фасадите са решени с тухлена облицовка от клинкерни плочи, облицовки от HPL и еталбонд, стъклени парапети и алуминиева окачена дограма. Комбинацията на подобрите материали е следствие на избраната концепция – сградата да има излъчване на стара фабрика с видима тухлена зидария, но също така да присъстват елементи от модерната архитектура - стъклени окачени фасади и еталбонд.

Функционално решение

На нивото на партера е разположена част от микропивоварната, ресторант, кухня, санитарни помещения и помещения за обслужващия персонал и охрана.

На първия етаж е разположен посетителският център със собствена рецепция и санитарни помещения, както и магазина за сувенири. От магазина за сувенири има директна връзка към амфитеатъра и грядината.

Интериорна визия

Ресторантът е проектиран в индустриален стил, както и самата сграда. Характерни за този стил са елементи като кованото желязо, тухлените облицовки и дървото, присъстващо навсякъде, преминаващо и в тавана като ребра с акустичен ефект.

Барът е разположен централно. Той е решен с тухлена облицовка, пред която е монтиран метален лист с изрязани светещи надписи. Пониженият таван над бара наподобява бъчва, за която са захванати държачите за чаши и други елементи от интериора.

Коминът, като основен акцент в архитектурата, около който се развива комплексът, присъства и в интериора. Той е облицован изцяло с бирени бутилки, които са осветени ефектно и допринасят за бирения привкус на ресторанта.

Подът е решен основно от гранитогрес, със състарен дървесен флагер, създавайки усещането за старинност.

Таванът е с оригинална оребрена конструкция от успоредно разположени ламели, които се ротират радиално около някои акценти, като така ги подчертават – около бара, комина, масата за приятели и кръглите барове. Оребряването по тавана има двойна функция – първо, прикрива всички инсталации по тавана, и второ, има акустичен ефект.

Осветлението е равномерно разпределено, като се акцентира основно над тематичните зони. Осветителните тела допринасят за търсеното усещане на индустриалния стил.

По стените, решени основно с тухлена облицовка, има приложения от ковано желязо и фрагменти от бъчви. Елементите от бъчви по стените ще ни разказват за основните съставки на бирата – а именно ечемичен малц, различни видове хмел, вода и мая.

В зоната към пивоварната има голяма стъклена витрина, през която се виждат инсталацията и съдовете за бира.

Около асансьора има декорация от ниши, върху които са разположени различни артефакти, разказващи историята на Пивоварна „Каменица“ – черно-бели фотографии, ретро предмети и др. Мястото е специално подбрано, тъй като то е и връзката с посетителския център на „Каменица“.

Сградни инсталации

Сградната ОВК система е разработена по начин, позволяващ постигане на комфорт и подходящ микроклимат във всички помещения.

Отопление – изградена е абонатна станция, отоплението е подово за ресторанта и посетителския център.

Климатизация – изградена както за обществените зони, така и за производствения процес. Тя подпомага

отоплението/охлаждането през преходните сезони. Решена е със съвременни енергоспестяващи инсталации от типа VRV – външно климатично тяло, управляващо много вътрешни тела.

Вентилация – предвижда се изграждането на отделни автоматизирани вентилационни инсталации за доставка на пресен въздух във всички подобекти. С цел енергийна ефективност са заложени системи с рекуператори. За микропивоарната са спазени специфичните изисквания за общообменни и аварийни вентилационни инсталации.

Сградата е водоснабдена за битово-питейни и противопожарни нужди. На площадката се предвижда изграждането на площадкова дъждовна канализация за условно чисти води от покрива на сградата, които се заустват в резервоар за поливни нужди.

Предвижда се захранване с газ в микропивоарната и кухнята, което ще намали средногодишните разходи за енергия. Сградата съответства на енергиен клас „В“.

Паркова среда

Озеленяването е разработено в актуалната тенденция на модерния градски пейзаж, следвайки стила на архитектурното решение. Търсена е абстрактна и геометрична стилистика на зелените площи, подчертана от растителните обеми. Подбрани са широколистни дървета с кълбовидни корони и декоративни храсти. Линиите се подчертават допълнително от засадените дървета с червена багра на листната маса. Това етажиране на растителността ще направи погледа отгоре (от амфитеатъра и етажа) многопластов и ефектен. Озеленяването, заедно с решението за настилки и бордюри, както и алейното осветление допълват цялостната визия. Изградена е автоматизирана поливна система.

Алеите около сградата са от два вида щампован бетон – сив и с цвят на тухла.

Осветлението около сградата е решено с ниски и високи алейни тела. Изпълнени са осветителни тела в настилката, в основата на сградата, които ефектно акцентират върху тухлената облицовка. Амфитеатърът е решен със скрито LED осветление в зоната на челата на стъпалата при сядането.

Интериор на ресторанта

Бар към ресторанта

ФРЕНСКИ КУЛТУРЕН ИНСТИТУТ – СОФИЯ

арх. Стефан Добрев

- 1961 г. – Стефан Добрев е роден в София.
  - 1980 г. – завършва Английската гимназия в София.
  - 1987 г. – завършва ВИАС, специалност „Архитектура“, с най-висок успех от випуска и с наградата на САБ за най-добър дипломен проект.
  - 1987–1988 г. – работи в ателието на именития български архитект Стефан Орозов, с когото печелят първа награда в конкурса на големия проект за Националния център по гимнастика в София.
  - 1988–1990 г. – завършва специализация по градоустройство във Висшето училище по архитектура „Белвил“ в Париж при проф. Серж Сантели, със специалност „Източни градове“.
  - 1993 г. – получава втората си диплома на архитект от специалната комисия „за извънредно стойностни архитектурни реализации“ във Франция и става член на Френския Ордер на архитектите.
  - 1993 г. – основава архитектурното си ателие в Париж и реализира многобройни архитектурни и градоустройствени проекти.
  - 2005 г. – основава „Стефан Добрев – Архитектура и Дизайн“ в София
- Студиото е печелило и осъществило много значими архитектурни проекти в България и чужбина.

През 2011 г. студио „Стефан Добрев – Архитектура и Дизайн“ печели конкурс, организиран от Министерството на външните работи на Франция за реконструкция на Френския културен институт в София. Сградата е официално открита на 18 януари 2014 г. като на тържеството, присъстват френският министър за европейските въпроси Тиери Репантен, министърът на културата Петър Стоянович, кметът на София Йорданка Фандъкова и посланикът на Франция в България Ксавие Лапердю Кабан. Преместването на Френския институт в България в някогашната сграда на Френския алианс потвърждава волята на български и френски институции да скрепят отношенията си и да работят заедно за културното сътрудничество между двете страни. Сградата на „Алианс Франсез“ е открита през 1925 г. През 1957 г. официално се превръща в Център за изучаване на чужди езици в София. А през 2013 г. тя е реставрирана с мащабни строителни работи и е напълно обновена и преустроена. В нея се помещават всички отдели на Френския институт в България за културно, научно, университетско и институционално сътрудничество, както и за дейност в областта

на средното образование и езиковите курсове. Двата първи етажа, достъпни за публиката, съдържат зони за информация, библиотека мултимедия, книжарница, кафе и полифункционална зала, която е предназначена за организиране на всякакви събития и мероприятия в духа на многогодишната културна политика на института. На трети, четвърти и пети етаж са разположени тринадесет класни стаи за обучение по френски език, докато на двата последни етажа се намира администрацията. Вътрешният дизайн отговаря на критериите за качество и трайност, като модерният стил е в хармония със съществуващата историческа сграда. По този начин центърът се превръща в една от най-представителните сгради на Френския културен институт в Източна Европа и отговаря на статута на Франция като водеща културна държава в света. Сградата на „Алианс Франсез“ в гр. София е архитектурно-строителен паметник на културата и същевременно част от групов паметник на културата „Жилищна зона – „Център“-I част, гр. 30“. Притежава статута на „недвижима

културна ценност”.

Функционалното решение отговаря на техническите изисквания и създава оптимални условия за работа.. Разделянето на функционалните звена е съобразно тяхната специфика и инсталационна обвързаност. Площите с публичен достъп са: централно приемно фоайе /на нивото на влизане в сградата/, поливалентна зала / заедно с анексите ъ/ и кафетерия на партерно ниво, медиатека и книжарница на ниво сутерен. Учебните зали са разположени на първи, втори и трети етаж. Офисите за администрацията са на четвърти и пети етаж.

Облицовката на фасадата с камък от страната на площад „Славейков” е третирана по следната технология: първо обработка с водна струя и пясък; същия процес, но ръчно, за орнаментите; след това измиване с вода и препарати и последно импрегнация на камъка с хидрофугиращи и защитни продукти. Повредените части са реставрирани или подменени. Прозорците имат первази от камък. На партера откъм улицата е положено антиграфитно покритие.

Задната фасада е била много по-повредена и е реставрирана по друг начин, като е поставена топлоизолация, шпакловка със стъклотекстилна мрежа и грунд и силиконова мазилка тип „Силикон класик” на WEBER.PAS, или аналог. При спазване на точните инструкции, правилно и прецизно изпълнение на цялостната система WEBER (изолация, шпакловка и грунд), системата има 10 години гаранция. Тъй като не е обект на Паметниците на културата, съществуващите отвори са променени частично за нуждите на сградата.

Монтирана е рампа (скосяване) за инвалиди от алуминий на входа на сградата за преодоляване на 15бсм. Достъпът на хора с увреждания се осъществява посредством повдигателни платформи за инвалиди - тип SUPRA LINEA за прави стълбища с дължина 3.00 м, и тип SUPRA за вити стълбища с дължина 6.50 м на или THYSSENKRUPP или технически еквивалентни.

Асансьорът е електрически, с шахта 170x170 см, тип SYNERGY производство на THYSSENKRUPP, съгласно нормите за хора с увреждания, или технически еквивалентен. Пред асансьора е осигурено свободно място за движение с размери не по-малки от 150 / 180 см по чл. 51. Настилките в сградата са проектирани за изпълнение от равни нехлъзгави материали. Широчината на пешеходните пространства за движение е по-голяма от 120 см. и отговаря на изискванията по чл. 6, ал. 2. Предвидени са санитарни възли за хора с увреждания, съгласно чл. 75, обозначени с международния символ за достъпност. Оразмерени са съобразно изискванията за осигуряване на свободно пространство за маневриране с инвалидна количка по чл. 76.

Много от вътрешните прозорци и врати имат шумоизолация - в повечето случаи 42 dB и 50 dB (медиатека) понижаване на шума. За да се постигнат желаните акустични изисквания, вътрешните стъкла са триплекс с PVB акустично фолио.

Вертикалната комуникация между нивата на

обекта е по съществуваща трираменна стълба, която се обособява в стълбищна клетка. Има и пътнически асансьор от нивото на приемното фоайе до пети етаж включително /няма спирка на партерния етаж/. Достъпът до многофункционалната зала и кафетерията на партерно ниво е от приемното фоайе по две съществуващи, симетрични в план, повити стълби, изгражда се електрическа подемна платформа по лявата стълба /от кола +0.15 до кола +2.50 м/ за осигуряване на достъп до залата на хората в неравностойно положение. Комуникацията до

подземния етаж е по съществуваща еднораменна стълба и новопроектирана електрическа подемна платформа /от кола +0.15 до кола -1.30жм/. Създадена е нова външна евакуационна стълба на фасата северозапад. Охраната контролира оптимално обекта с използването на съвременни технически средства. Служителите във Френския център са около 50 души.

Реконструкцията на сградата на Френския културен институт е пример за успешно обновяване и реставрация на знакова сграда, паметник на културата, в центъра на София.

Библиотека

Стълбище

Полифункционална зала

Фасада

Архитект Станчо Белковски 1891-1962 г.

Архитект Станчо Белковски е авторът на проекта на сградата на „Алианс Франсез“. Завършва архитектура в Берлин. Утвърждава се като архитект през 30-те години на XX век. Съвместно с арх. Иван Данчов реализира много от най-известните си обекти. Автор е на редица емблематични сгради като Студентски дом, комплекс „България“, Телефонната палата в София, кинотеатър „Балкан“ в Пловдив и др. Преподава във Висшето техническо училище /сега УАСГ София/, като поставя основите на катедра „Обществени сгради“, която ръководи до края на живота си. От 1944 до 1945 е първият избран ректор на училището, от 1959 до 1961 е декан на Архитектурния факултет. През 1961 става член-кореспондент на БАН и директор на ИГА. Остава на този пост до края на живота си.

ИНСТИТУТ „КОНФУЦИЙ“ – СОФИЯ

арх. Станислав Константинов

Арх. Станислав Константинов е роден през 1944 г. в гр. Самоков.

1958-1962 Строителен техникум „Хр. Ботев“, София

1962-1968 Висш институт по архитектура и строителство, София, специалност „Архитектура“.

1968-1971 Институт по промишлена естетика, София

1971-1973 Главпроект, София

1973-1992 Софпроект, София

1992-1999 Архитектурно бюро „Кали 92“.

1999 Архитектурно бюро „Кали 99“.

Конкурси

1968 Национален конкурс за Павилион на България за „ЕХРО – 70“, Осака, Япония, Втора награда

1998 Национален конкурс за реконструкция на пл. „Славейков“, София, Първа награда

1998 Конкурс за реконструкция на терминал на „Хели Еър“ на летище София, Първа награда

1999 Национален конкурс за „Адаптация на Софийска минерална баня за музей на София“, Първа награда

Награди

1997 Златно перо за принос в българската култура.

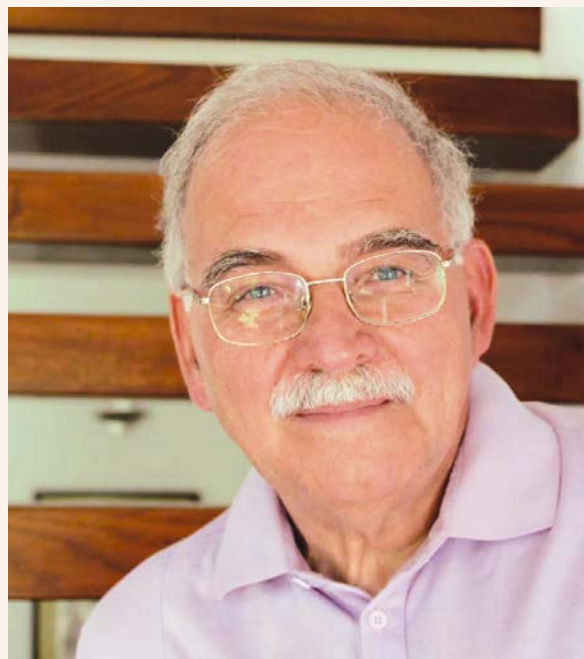
1998 Архитект на годината на Съюза на българските архитекти

2011 Най-добър частен интериор на сп. „Наш дом“

2014 Сграда на годината за Музей за история на София

2015 „Кали 99“ – Архитектурно бюро на годината на Архитектурен магазин – IN ARCHITECTURE LIFE на Първата Българска ON – LINE Телевизия.

2016 Сграда на годината за Институт „Конфуций“

Институт „Конфуций“ към Софийския университет е един от 14-те най-добре работещи от общо 492 в целия свят. В резултат на това Китайският съвет за международно развитие на китайския език „Ханбан“ взема решение за неговото разширяване, с което го превръща в най-големия на Балканите и един от общо 6-те „моделни“, изградени на територията на Европа. Комплексът е разположен в сградата на бившия столбичен образец механотехникум на бул. „Ал. Стамболийски“ 82, построена през 1951 г. по проект на големия български архитект Борис Капитанов. В нея средното училище се помещава до 2010 г., когато по решение на Министерство на образованието е закрито. През 2011 г. правителството я прехвърля на Софийския университет в замяна на отказа на университета от претенции към галерията на ул. „Шипка“ б. Комплексът на Институт „Конфуций“ е разположен върху площ от 2348 кв. м, като е обособен самостоятелен вход от ул. „Опълченска“, съобразен с изискванията за достъпна среда. Входното фоайе е с подчертана симетрична композиция, характерна за китайските традиции в архитектурата и

пространственото оформление. В центъра на фоайето е разположена статуя на древния китайски мислител и философ Конфуций (Кун Циу), роден през 551 г. пр.н.е., от чиито учения произлиза конфуцианството, признат за една от най-влиятелните личности в китайската и световната история и религия. Статуята е изработена от бронз в ателието на прочути китайски майстори, специално за Институт „Конфуций“ в София и е с височина 270 см. От двете страни на статуята са разположени кръгли прозорци, заимствани от традиционните форми в китайската архитектура. От централното фоайе, през коридор се осъществява достъпът до различните зони на комплекса.

Част от учебните зали и кабинетите на администрацията са разположени в източната част на комплекса, на приземното ниво, с поглед към двора на техникума. Към тях са обособени санитарни възли, помощни складови помещения, помещения за чистач и др. На второ ниво са разположени останалите учебни зали, езикови кабинети, оборудвани със съвременна техника за изучаване на китайски език и калиграфия, зали за

семинари, санитарни и складови помещения, към за почивка и др. Част от учебните зали са с горно осветление.

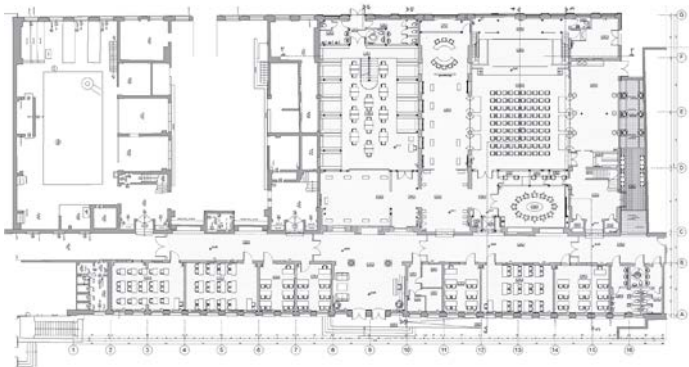
Две от бившите машинно-ремонтни халета, разположени на prizemното ниво на техникума, са превърнати в модерна библиотека на две нива, с обособени общи кътове за четене и индивидуални читални и многофункционална зала със 100 места, с галерии и балкони на второ ниво, сцена с гримьорни и съблекални с битови помещения и кабинни за симултанен превод. Към библиотеката има санитарни възли и аварни изход към ул. Шар планина. Двете нива на библиотеката са свързани с вътрешна метална стълба със стъклен парапет. Стъклен парапет огражда галерията на библиотеката, като пропуска максимално естествената дневна светлина, проникваща от съществуващото горно осветление. Горното ниво на библиотеката е разположено върху нова метална конструкция, с обща площ 150 м². В източната част на библиотеката окачена алуминиева витрина оформя пространството към две учебни зали, които са с поглед към библиотеката и през които до залите достига естествената дневна светлина.

Горното остъкляване на двете халета (оберлихт) е изцяло подменено със съвременна алуминиева дограма, с автоматични противопожарни шлюзове. В библиотеката е предвиден втори свободно висящ таван (цирлихт), който пропуска дневната светлина и осигурява необходимата степен на осветеност на залата, като предпазва от пряко слънчево греене към обособените кътове за четене. Цирлихтът е разположен на отстояние от ограждащите го стени, за да

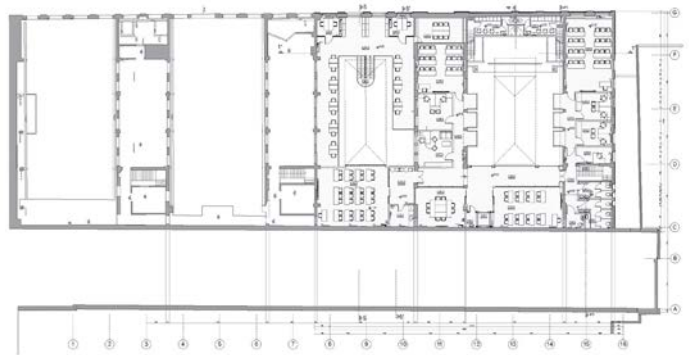
бъде осигурена свободна циркулация на въздуха и преминаване на димните газове при евентуален пожар към автоматичните противодимни шлюзове. В многофункционалната зала е предвиден втори декоративен вълнообразен окачен таван, който пречупва прякото слънчево греене и осигурява необходимия акустичен комфорт за провеждане на различни сценични, театрални и музикални мероприятия. Осигурено е свободно преминаване на въздуха между вълнообразните пана за вентилация и отвеждане на димните газове при евентуален пожар към автоматичните противодимни шлюзове. В задната част на залата, над кабинетите за симултанен превод е оформена галерия, изградена чрез нова метална конструкция, която при необходимост от допълнителни места може да бъде използвана за разполагане на столове, с поглед към сцената. Сцената е оформена чрез метална конструкция, като е повдигната от основното ниво с 45 см. Пространството зад сцената е разделено на две нива, като до тях се достига през две метални стълби в двата края на сцената. На горното ниво са разположени битови помещения, съблекални, гримьорни и тоалетни с душове, разделени за жени и мъже. От двете страни на залата са обособени по три еркерно изнесени балкона, които обогатяват общото пространство и дават възможност за различен поглед към сцената. В горното на залата, до кабинетите за симултанен превод е предвидено помещение за управление на сценичното осветление и озвучителната система.

Осветлението на многофункционалната зала е решено чрез декоративни осветителни тела под вълнообразния акустичен таван, скрито

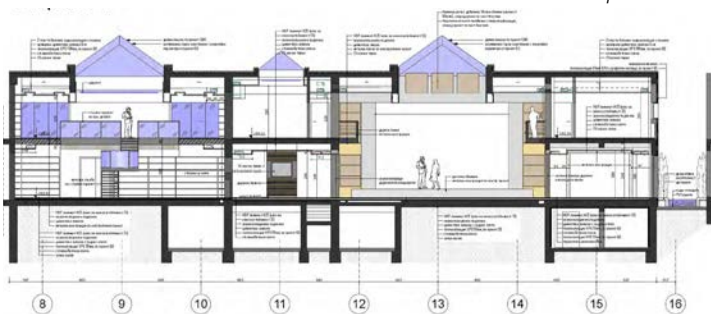
Разпределение партер

Разпределение полуетаж

Разрез 1-1

Разрез 3-3

Конфуций център, София, интериор

Библиотека, преди ремонта

Библиотека, след ремонта

Многофункционална зала, преди ремонта

Многофункционална зала, след ремонта

осветление в декоративен окачен гипсокартонов таван и прожектори, които осветяват сцената. Допълнително е предвидено да бъдат монтирани прожектори за осигуряване на необходимото ефектно сценично осветление.

Осветлението в библиотеката е осигурено чрез декоративна всяка структура със свободна форма, монтирана под втория стъклен таван, скрито дифузно осветление в декоративен окачен гипсокартонов таван и локално осветление към местата за четене.

От двете страни на залата, на приземно ниво са разположени залите за китайска култура и изкуство и залата за чаени церемонии. Връзката с голямата зала се осъществява посредством 6 двойни врати, които при нужда могат да бъдат широко отворени и пространството на голямата зала да се обедини с това на двете малки зали. Към залата за чаена церемония е предвидена връзка към малка традиционна китайска градина с декоративна растителност, водно огледало и места за отгих на открито. Китайската градина предстои да бъде изградена на втори етап, като стената между нея и залата за чаена церемония ще бъде изцяло остъклена. В залата за китайска култура се предвижда постоянна експозиция на традиционни предмети от различни сфери на китайския бит и култура. Мултимедийни и интерактивни екрани ще позволяват на посетителите да станат част от някои популярни китайски ритуали и традиции, да изпълнят характерни движения от китайски бойни изкуства, да изпишат собственоръчно китайски йероглифи, да усетят и попаднат

чрез звук и светлина в известни исторически и природни места и др. атрактивни начини за опознаване на китайската култура и история.

В близост до многофункционалната зала е разположена VIP заседателна зала с овална маса за 14 души. Във вграден шкаф е предвиден голям екран за презентации и мултимедия.

Фасадата на сградата запазва изцяло първоначалния си вид. Каменната облицовка е почистена, като част от ерозиралите плочи са подменени. Старата дограма е изцяло подменена с нова PVC дограма.

Инвестицията за цялостното преустройство, обзавеждане и технологично оборудване на Институт „Конфуций“ е осигурено от китайската държава чрез Китайския съвет за международно развитие на китайския език „Ханбан“ и Софийския университет, който от своя страна осигурява безвъзмездното ползване на етаж от сградата и двете бивши машинно-ремонтни халета. Архитектурният проект е дело на арх. Станислав Константинов, арх. Александър Генчев и арх. Иглика Люцканова, в сътрудничество със специалисти от „Ханбан“ и университета за изучаване на чуждестранни езици в Пекин.

След откриването на моделния комплекс Институт „Конфуций“, към Центъра за източни езици и култури в Софийския университет интересът към изучаването на китайски език и култура се засилва и дейността на института се разширява постоянно, което благоприятства в изключително голяма степен за развитието на българо-китайските търговско-икономически и културни отношения.

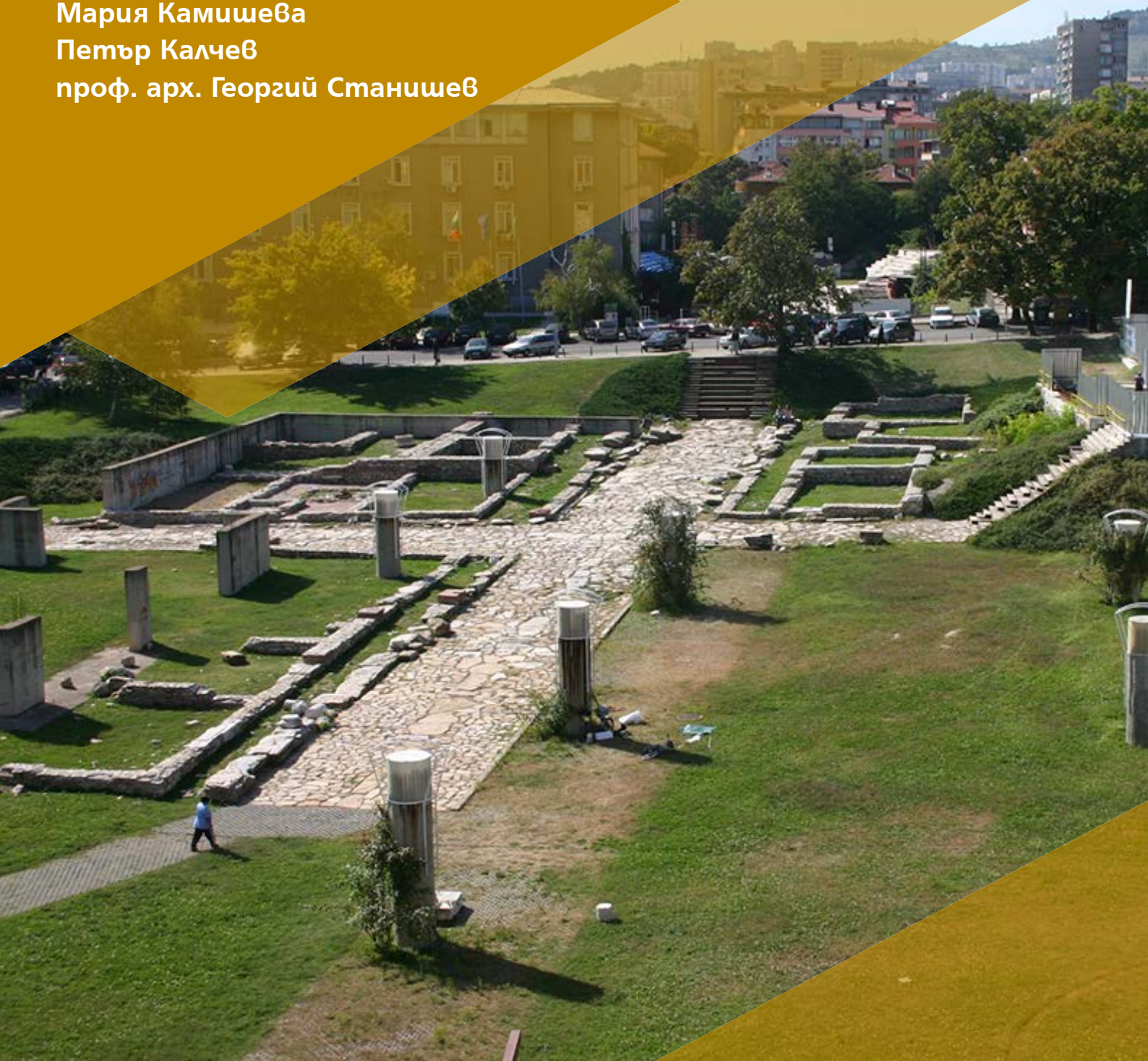
Архитект Борис Капитанов 1903-1992 г.

Авторът на сградата на „Образцовия механотехникум“, част от който е предоставена на Институт „Конфуций“ е изтъкнат архитект от близкото минало, автор на множество училищни, институтски, хотелски, банкови и други сгради. Заедно с видни за времето творци участва при проектирането на паметника на Съветската армия и сградата на централното управление на БНБ в София. Носител е на държавни ордени и медали, на златна значка „Кольо Фичето“, на званието „Заслужил архитект“. Автор е на монография за арх. Иван Васильов.

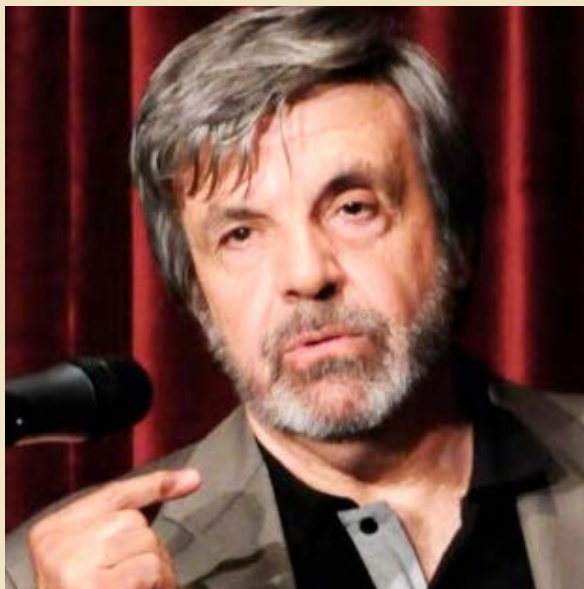
КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО АРХЕОЛОГИЯ

арх. Юлий Фърков
арх. Любомир Ников
арх. Петър Киряков
Мария Камишева
Петър Калчев
проф. арх. Георгий Станишев

АКРОПОЛЪТ НА ПАУТАЛИЯ

арх. Юлий Фърков, Любомир Ников

Арх. Юлий Фърков е завършил Архитектурния факултет на ВИАС – София през 1971 г. Работи в Центъра по архитектурознание при БАН. Автор на значими проекти за консервация, реставрация и ревитализация на паметници на културата, както и на съвременни жилищни и обществени сгради. Специализира архитектурно изследване на антични и средновековни сгради и ансамбли. Автор на студии по история на архитектурата и монографии, свързани с Кюстендил.

Многократен носител на наградите „Архитект на годината“, „Сграда на годината“ и награди за строителство и инвестиции в областта на архитектурното наследство. Отличен с орден „Златен век“ и грамота на Министерство на културата за принос в опазване на културното наследство на Република България.

Любомир Ников е завършил Техникум по дървообработване и вътрешна архитектура - Кюстендил през 1983 г. От 1986 г. работи като проектант в Териториална проектантска организация гр. Кюстендил. Там придобива богат опит в проектиране на жилищни, обществени сгради и участва в творчески колективи в областта на консервацията и реставрацията на недвижими паметници на културата.

Съавтор на проектите „Късноантична и средновековна крепост „Перистеря“ град Пещера“, Консервация, реставрация и експониране на късно антична и средновековна крепост - "Хисарлъка", Жилищна сграда „Къща на Хрисула Станкова и Кочо Кояни“, град Созопол – паметник на културата, – Проект за консервация и реставрация на средновековна църква от X век „Свети Николай Чудотворец“, град Созопол.

На многоуважаемото семейство доц. д-р Людмила и арх. Васил Слокоски с благодарност за незабравимите ни срещи с археологията на Вечния град – Пауталия – Велбъжд – Кюстендил – Нашият „Храм на Космоса“

Десетки хиляди паметници на културата са осеяли българската земя, заровени в пръстта, като семена на ново начало. Реликти от откъслечи Време на възходи и залези, на съзидание и разруха. Тази благословена и размирна земя на Кръстопът – арена на срещи и сблъсъци на цивилизации, където всяка епоха е оставила своя контрамарка върху

териториалното устройство, историческите градски ядра, укрепителните системи, култовите сгради. Земя, осеяна с укрепени градове, феодални замъци, стражници, пътни станции, манастири – апотропейни символи на държавността, на политиката, икономиката, военната и религиозна система, твърдини на културната памет – мнемотопи на реда, законността и правилата. С всяко архитектурно изследване, проект за консервация, реставрация, адаптация, анастилоза, социализация на археологически паметници се връщаме назад във Времето, към творческите

пориви на Предците, към изкусни ескизи, нахвърляни върху пясък, восъчни, глинени и каменни плинти, папириси и пергаменти, към кавалетни и монументални творения, към четирите измерения на Материята. Към Духа на Мястото и Времето – Петото, може би най-значимото измерение на реликтите на културната памет – ярки символи на древни цивилизации, засипани в Пясъците на Забравата.

Археологическото и архитектурно изследване на твърдините на гържавността събужда многовековното мълчание на старините на една непозната България и разбужда заглъхващите легенди за „градци, хисари и калета“, за многоликите съдби на защитниците на дома, семейството, задругата, народните и религиозни традиции – Вярата!

Тези уводни гуми са прелюдия към усилията на Община Кюстендил и Регионалния исторически музей „Академик Йордан Иванов“ за възстановяване на един от древните символи на Националния архитектурен и археологически резерват „Пауталия – Велбъжд – Кюстендил“ – късноантичната и средновековна крепост на хълма Хисарлъка.

Началото бе поставено преди 100 години от големия български учен и родолюбец академик Йордан Иванов с археологическото проучване на Акропола на Пауталия и зоната на горещите лековити минерални извори – Пауталийския асклепион, свързано с решението на Кюстендилската градска Община за превръщането на града в модерен европейски балнеоложки курорт, в условията на икономически подем на царство България до избухването на Балканската война – 1912 година. Тези първи археологически разкопки отварят началните страници от историята на антична Пауталия и средновековния Велбъжд и тяхната внушителна градоустройствена панорама. В тези усилни и плодотворни за Българската наука години бъдещият професор, академик – кюстендилецът Йордан Иванов подготвя издаването на студията „Кюстендилският Хисарлък и неговите старини“ (ИБАД, том VII, 1919-1920). Особен интерес представлява публикуването на гравюра от големия холандски художник Якобус Харевайн, създадена по графичен ескиз от времето на Австротурската война, през втората половина на XVII век. На 20 март 1690 година отряд от 2000 воини, предвождани от полковник Антонио Валерио Жич, подпомогнат от 100 конника, сред които и легендарният Страхил войвода, преодолява съпротивата на турския гарнизон и превзема укрепения санджакски център Кюстендил. Едно безценно свидетелство от Австрийския военен архив, което хвърля светлина върху фортификационното устройство на късносредновековния Кюстендил, градския силует и архитектурните акценти на фона на характерната рамка на последните спусъци на Монте Аргентаро – Сребърната планина Осогово. Впечатлява графичното изображение на

съхранената част от куртината на крепостта на хълма Хисарлъка с три ъглови кръгли кули и порта, както и мощна триетажна късносредновековна отбранителна квадратна стражева кула – донжон, възсегнал руините на триъгълната кула от южната крепостна стена на акропола на Пауталия. Автентичността на графичната творба и нейната голяма научна стойност при изследване осемдесетвековната еволюция на селищното устоичество и архитектурата на Вечния град е потвърдена в процеса на археологическото проучване. Академик Йордан Иванов разкрива руините на кръгли кули № 1 и 2 и донжона, а 60 години по-късно, доц. д-р Людмила Слокоска изследва североизточната порта, изобразена в гравюрата. Една изключителна възможност, научна основа за търсене първообраза на Акропола на Пауталия, на феодалния замък на Велбъжд на Свещения хълм – символ на военната, светската и духовна власт. Многозначим принос за цялостното археологическо изследване на късноантичната и средновековна крепост на хълма Хисарлъка, както и на градоустройството и укрепителната система на антична Пауталия, разположена в подножието на хълма, между зоната на свещените горещи лековити минерални извори и река Банцица, има доц. д-р Людмила Слокоска през 60-те и 70-те години на XX век. Години на значими научни открития, които поставиха антична Пауталия на видно място в археологическата карта на Римската империя (Tabula Imperii Romani). Научни открития, които са в основата на обявяването на Националния архитектурен и археологически резерват „Пауталия – Велбъжд – Кюстендил“ с Решение №16 от 21.02.1977 година на Министерския съвет и Наредба №7 от 1977 година за устройствената политика за изследване и опазване на археологическо и архитектурно наследство в неговите рамки и контактните зони. Бе поставена законова основа за съхраняване културната екология, корените на културната идентичност на Кюстендил.

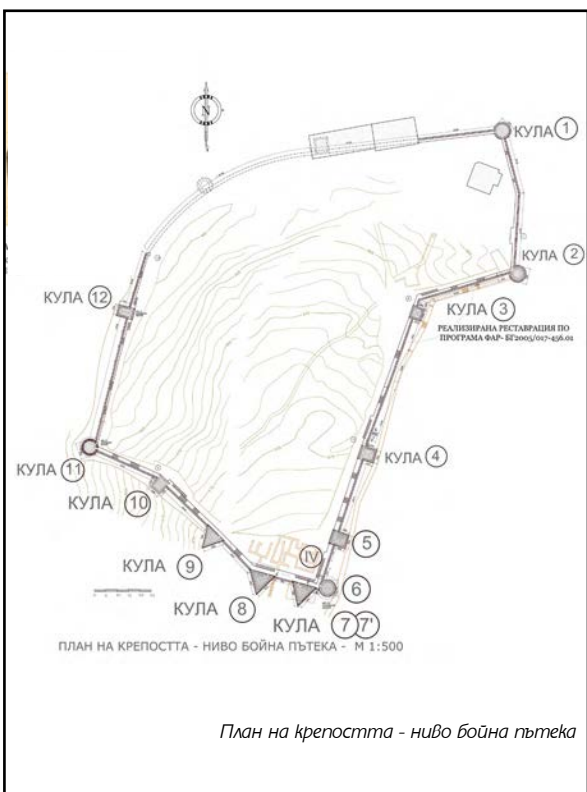
С тези слова се връщам към незабравимите ни „среци с Археологията“ на късноантичната и средновековна крепост на хълма „Хисарлъка“, към усилните археологически кампании през периода 1966-1978 година, под научното ръководство на интердисциплинарния екип на доц. д-р Людмила Слокоска. Едно задълбочено взирание в мозайката артефакти от бита и душевността на бранителите на Акропола – свидетелства за „преплетените сетове“ – съдбите на траки, римски граждани, византийци, славяни, българи, османци, на Пауталия – Велбъжд – Кюстендил. Процес на възстановяване на архитектурната памет, на укрепителната система на хълма Хисарлъка, градена в традициите на римското изкуство на отбранителните съоразения, на стандартите на античната полиеркетика, строителна техника и градивни материали. Знания, черпени от труговете на Витрувий,

Западна крепостна стена с кули 11 и 12, сн. Вл. Чанев

Акрополът на Пауталия – въздушна снимка, сн. Вл. Чанев

План на крепостта - ниво бойна пътека

Филон, Вежеций, Аполодор...

Архитектурната реконструкция стои на границата между резултатите от научно-изследователската работа на интердисциплинарния екип и проекта за консервация, реставрация, анастилоза и ревитализация. Коректив в хипотезата в процеса на изследователската работа при реконструиране на първообраза са структурният анализ, сравнителният анализ, аналозиите, метричният анализ, изследване на пропорциите, средствата и свойствата на архитектурната композиция, отнесена към мястото на паметника в скалата на линейното историческо време – дълъг път от артефактите към първообраза, към дешифриране на творческите усилия и Възнения на Прециите, процесите на съграждане, разруха, преустройства на архитектурния паметник – сцена от ежедневието на поколенията и превратностите на Съдбата. Един мисловен процес на примерно моделиране на образи, процес на раждане и отмиране на версии, на изграждане на хипотези, процес на постепенно, вълнуващо приближаване към първообраза на една архитектурна творба, родена по същия вълнуващ път.

Архитектурното изследване и възстановяване на първообраза на укрепителната система на Акропола на Пауталия изцяло се основава на научните резултати от археологическото проучване на доц. д-р Людмила Слокоска (1966-1978), на детайлното архитектурно и геодезическо заснемане на руините по време на археологическите кампании, на плановата композиция, на екзистенциалния анализ на пространството и оптимално планиране на достъпа до укрепената територия, съгласно тактиката и стратегията на отбраната, тясно свързана с теренните дадености. Репери на архитектурната реконструкция са параметрите на куртината и нейните елементи, крепостните кули, порти, потерни, строителната техника, строителните материали, конструктивните и художествени особености на смесената зидария, свързващите разтвори и артефактите от желязо, анкерирани дървените покривни конструкции, стълби и платформи, подови и покривни покрития:

Крепостна стена, куртина (лат. Cutina, гр. τέιχος) – обединява елементите на фортификационната система. Според хидрогеоложкия доклад ляга изцяло върху скалната гърбица на хълма Хисарлъка, съставен от кристалинни шисти (знайс). Състои се от: основа (лат. substructia; гр. κρηλίς) – в зависимост от наклона на терена дебелината на земния пласт и скалния грунд, широчината на фундамента варира от 190 до 260 м. (широчина на суперструкцията + размера на банкетите). Дълбочината на субструкцията варира според дебелината на земната маса над скалния грунд до 4,72 м. и котата на улицата край крепостната стена суперструкция на куртината (лат. superstructia). Естествена денивелация на терена на хълма

Хисарлъка в рамките на укрепения периметър е с наклон юг-север, към стръмния откос на хълма към подножието – зоната на горещите лековити минерални извори и антична Пауталия. Голямата генивелация от 29.36 м. между най-високата част на нивото на банкета на южната крепостна стена (при триъгълна кула № 7) и най-ниското му съответствие на северната крепостна стена (при ъгловата кръгла кула № 1) се преодолява със стъпала – преходи на банкета и съответни стълби на ниво бойни пътеки и платформи на куртината между кулите. Ширината на банкета – границата между субструкцията и суперструкцията е от 8 до 30 см.

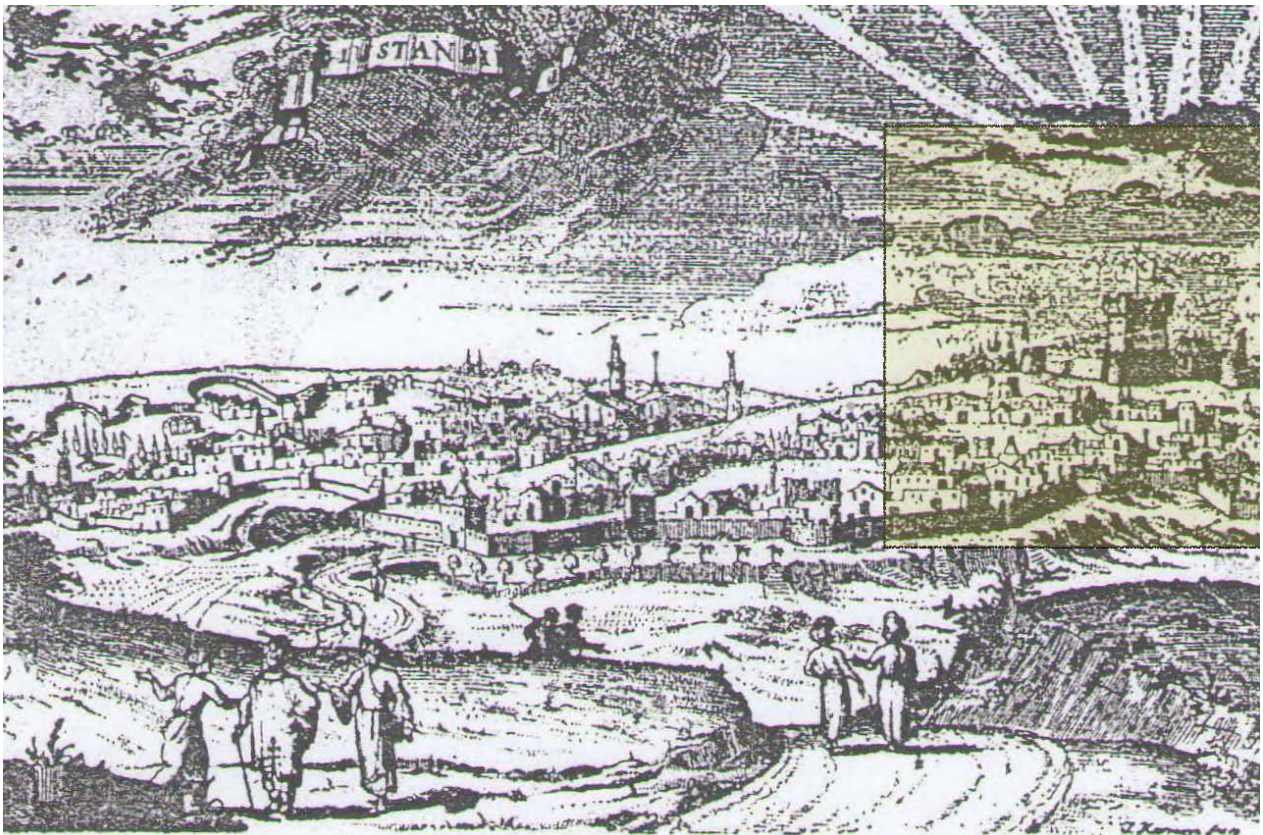
Куртината е зградена със смесена зидария – *opus vitatum mixtum* с пояси от 4 и 5 реда тухли, както и 8 реда за превръзка при триъгълна кула 8. Дебелината на суперструкцията на куртината варира в зависимост от достъпа – от 1.60 до 2.30 м.

бойна платформа (гр. ἐπιπέδιον) – бойна пътека с масивен парапет (гр. πλάστιγγα) и зъбери (гр. βάλλιστρα). Подовите нива на платформата между крепостните кули се преодоляват със стълби, които следват стъпалообразните преходи на банкетите, съобразени с наклона на терена.

Крепостни стълби (гр. κλίμαξ), разположени при порта I и кули 4 и 10 – еднораменни; при кули 7, 8 и 12 – две двураменни. Стандартните размери на стъпалата на стълбите на градската крепостна стена на Пауталия и крепостната стена на Акропола са с размери 30/30/120 (100) см. и наклон на стълбите 45°. Засводени ниши срещаме при двураменните стълби, както и при еднораменните стълби при порта I и кула 10, които облекчават конструкцията и внасят нотка топлина в суровата архитектурна композиция на фортификационното съоръжение. Пропорциите им са дефинирани от разкритите пети на засводяването на средната ниша, разкрити при археологическото изследване на двураменната стълба към бойната платформа на триъгълни кули 7 и 8. Метричният анализ на всяка крепостна стълба и модулите на смесената зидария (*opus vitatum mixtum*) в нейния сектор, както и ергономичните параметри на площадката, преход към бойната пътека на воините с пълно бойно снаряжение, сравнителен анализ със синхронни аналогични примери определят височината на куртината в съответния сектор.

Крепостни кули (гр. πύργος) са три вида според плановата и пространствена композиция: кръгли – ъглови (1, 2, 6, 12), триъгълни (7, 8, 9), разположени от юг в най-уязвимото място на отбраната в съчетание с малки порти (потерни – гр. Πύλις) за отбрана на кулите. В гравюрата на Якобус Харевейн кули 1,2 и 13 са преставени като бастioni, без покриви (гр. Σκέπμα στέγε) на стражниците. При археологическото изследване в кулите бяха разкрити керамични фрагменти от покривни покрития (лат. tegulae и imbrices; гр. Πλίνθος, Σοληνής, Καλίπθηρ), както и железни скоби,

ковани пирони и други елементи от подовите и покривни конструкции. Нивата на трите етажа на крепостните кули се определят от котите на прага на приземния етаж и бойната платформа. По време на периодичните опустошителни набези, грабежи, градежи и разруха през Средновековието улиците край източната и северната крепостни стени се застрояват и кулите в този сектор се превръщат в бастioni, изнесени пред куртината бойни площадки без покритие, картина която военният художник на Свещената лига заварва след тринадесет века от съграждането на Акропола на Пауталия. Премахването на покривните конструкции и превръщането на кулите в бастioni има и друга причина – въвеждането на огнестрелни оръжия през XIV-XV век. При планиране на фортификационната система – разполагането на порти, кули, потерни и буферни зони в укрепената територия, съобразено с техническите показатели на отбранителните и нападателни оръжия, тактиката и стратегията на отбраната, с особеностите на релефа (лъкове и стрели, копия, арбалети, пращки с каменни топки) – рутинни отстояния 30 м.; 60 м. при усложнен релеф – водни прегради, стръмни скатове, скални отвеси, които затрудняват нападателите. Двата модула срещаме при планиране на градската крепостна стена и Акропола на Пауталия. Тези модули се нарушават при уплътняване на отбранителните съоръжения в най-уязвимите зони за нападение. Отстоянието между триъгълните кули 7, 8 и 9 на южната крепостна стена са съответно 10 и 17 м. Бих искал да спомена за вълненето, което предизвиква разкриването на свещените реликти на Акропола на Пауталия през първото десетилетие на XX век. Планирайки изискания по своите пропорции и мащаб на архитектурната рамка централен градски площад „Св. св. Кирил и Методий“ (дн. Велбъжд) през 1908 година, арх. Христо Ковачевски, възпитаник на Виенската политехника, е повлиян от диалога между форума на Помпей и страховития силует на вулкана Везувий. По времето, когато проф. Йордан Иванов разкрива руините на Акропола, на феодалния замък на Велбъжд, оловните моливдоули на първите пауталийски и велбъждски митрополити, арх. Ковачевски ориентира надлъжната ос на Кюстендилския площад (110/55 м.) към крепостната корона на Свещения хълм – послание към идните поколения за въздигане от руините на символите на българската държавност и нация, на реперите на културната памет. Професионален диалог между двама високо образовани съграждани, възпитаници на Кюстендилското педагогическо училище, между бъдещ академик, професор от Софийския университет „Св. Климент Охридски“, и бъдещ дългогодишен председател на Българското инженерно архитектурно дружество (БИАД). Възпитаници на големите български родолюбци – националреволюционерите Стоян Заимов и Ефрем Каранов – един от основателите на Българската академия на науките. Исторически шанс през второто десетилетие на

Изглед на късносредновековния Кюстендил - 1689 г. Гравюра на Якобус Хоревайн

21 век е реализирането на значими инвестиционни проекти, в съответствие с Хартата на културния туризъм, приета на дванадесетата Генерална асамблея на ИКОМОС – ЮНЕСКО, в рамките на високо професионални интердисциплинарни научно изследователски екипи и новите технологии.

Архитектурното проучване и графичната реконструкция на укрепителната система на Акропола на Пауталия е екипно „следствие“, „криминална сага“, която обединява резултатите от изследователската работа основно на доц. д-р Людмила Слокоска – научен ръководител, арх. Юлий Фърков, инж. Антон Малеев – конструктор, Георги Пенчев – технолог, инж. Сашо Ангелов – геодезист, инж. Димитър Димитров – геодезист, инж. Венко Николов – геолог и колежата Любомир Ников – са автори на следващия научно – изследователски проект „Акрополът на Пауталия. Консервация, реставрация и експонирание на късноантичната и средновековна крепост на хълма Хисарлъка“ (2010), който е реализиран, преминал през „изглените уши“ на законите съгласувателни процедури с националните и регионални експертни комисии. Етап на „възкресяване“ на един от символите на 80-вековната приемственост и развитие на селищните и урбанистични традиции на Пауталия-Велбъж – Кюстендил.

Възстановяването на културната памет е свято дело – ключ към безсмъртието на Българската нация – Синовен дълг към вдъхновените творения,

възжеления и послания на Предците към бъдните поколения Родолюбци!

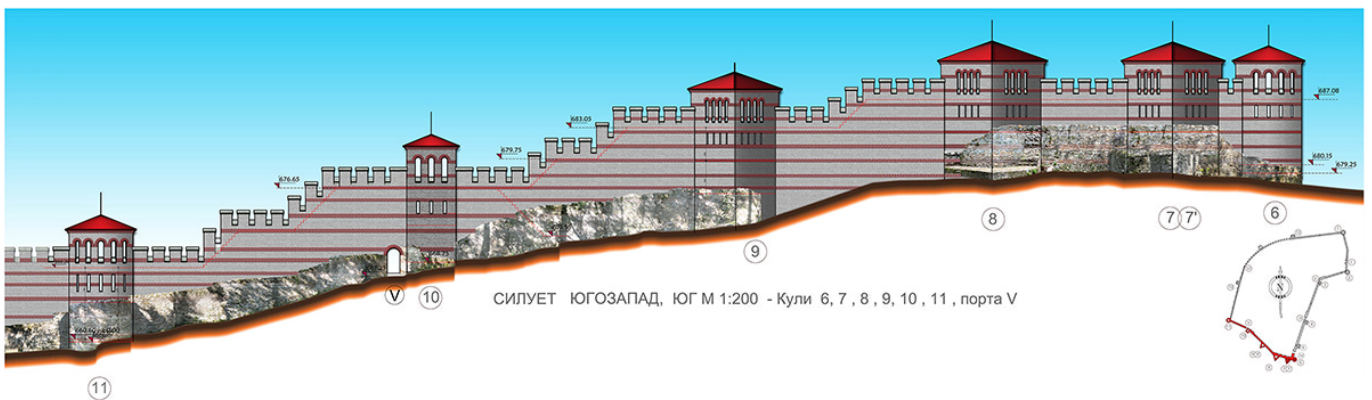
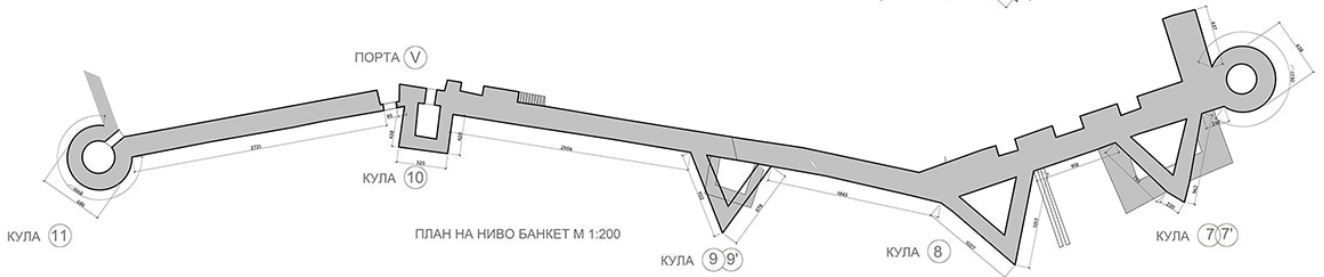
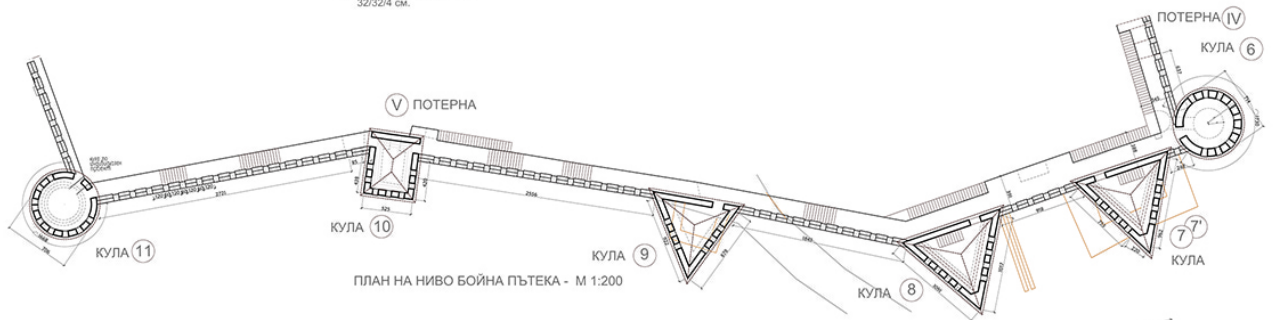
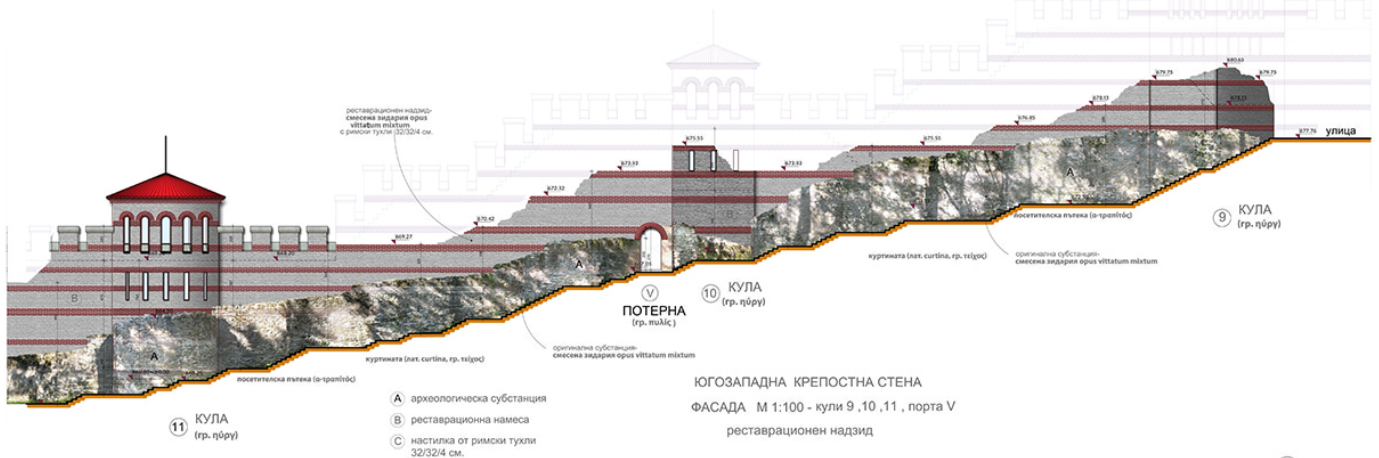
Благословената Българска родна земя на кръстопът! Хиляди разлистени и непрочетени каменни страници, повести, романи – застинали в безвремие поетични творби – мъдростта на Хилядолетията!

Прочит, Препрочит, Интерпретация, Разбираемост, Въздействие от мимолетния Пробег през „Посетителските маршрути“ и реликтите на музейните сцени – назад във Времето към Началото, към пресътворението на първообраза, будните ноци на едилите, първомайсторите, архитектоните, геометриката на агрименсорите, ваятелите, магистратите, стаената гордост на дарителите!

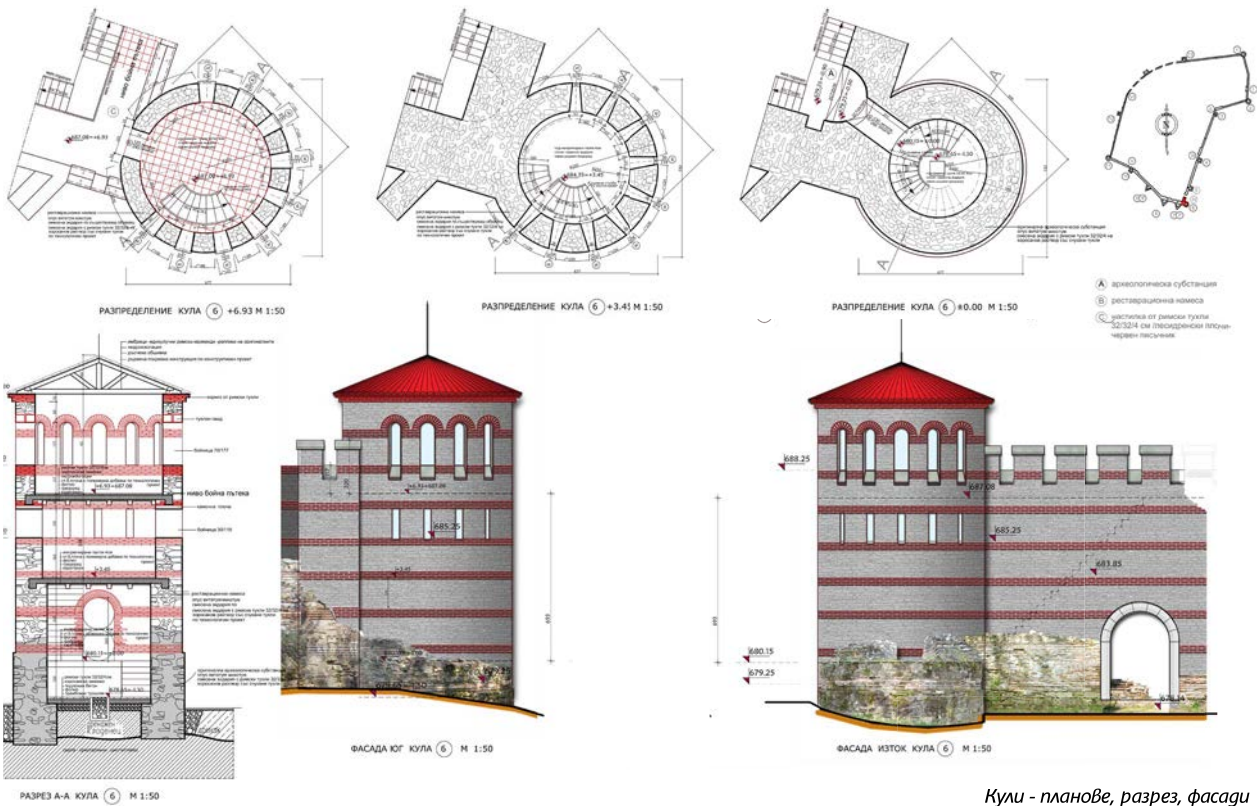
Само индеферентната консервационна „защита“ поражда поредица от „Стени на тъгата“ в непрогледната мъгла от непрочетените уроци на Историята! Удобно лоно на безхабериеето, на носталгията по сигурността на „непроменящата се действителност“ на „студените общества“! Terra oblivion – Земя на забравата!

Позволяваме си да завършим с дълбок реверанс към вдъхновените творчески усилия на поколения родолюбиви видни български учени – археолози, реставратори, държавници и дарители за въздигане на реликтите на Памет Българска с прочувствените слова на Гастон Башлар / 1884 – 1962, /професор във Френската академия в област-

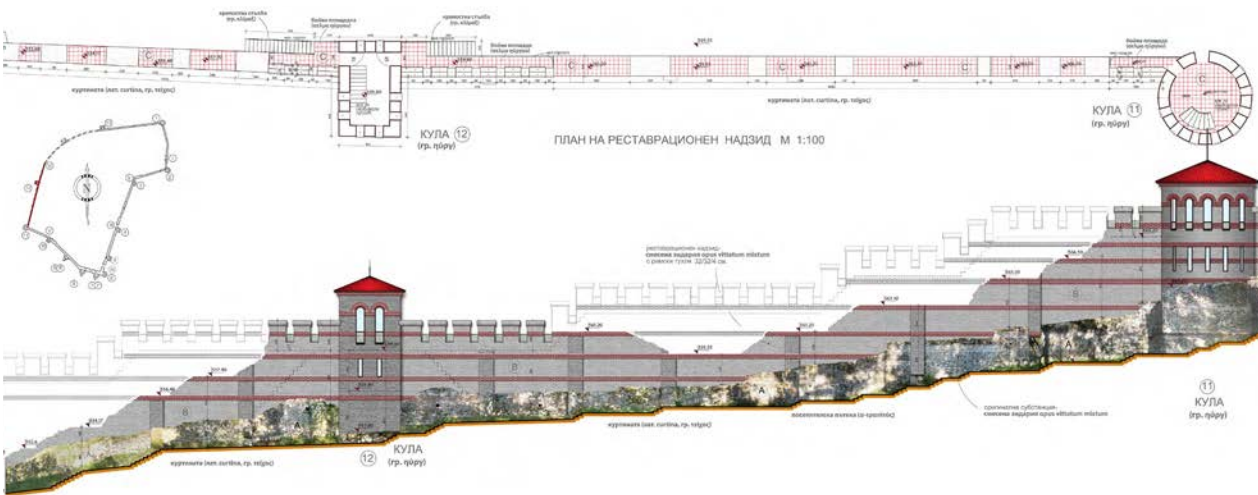

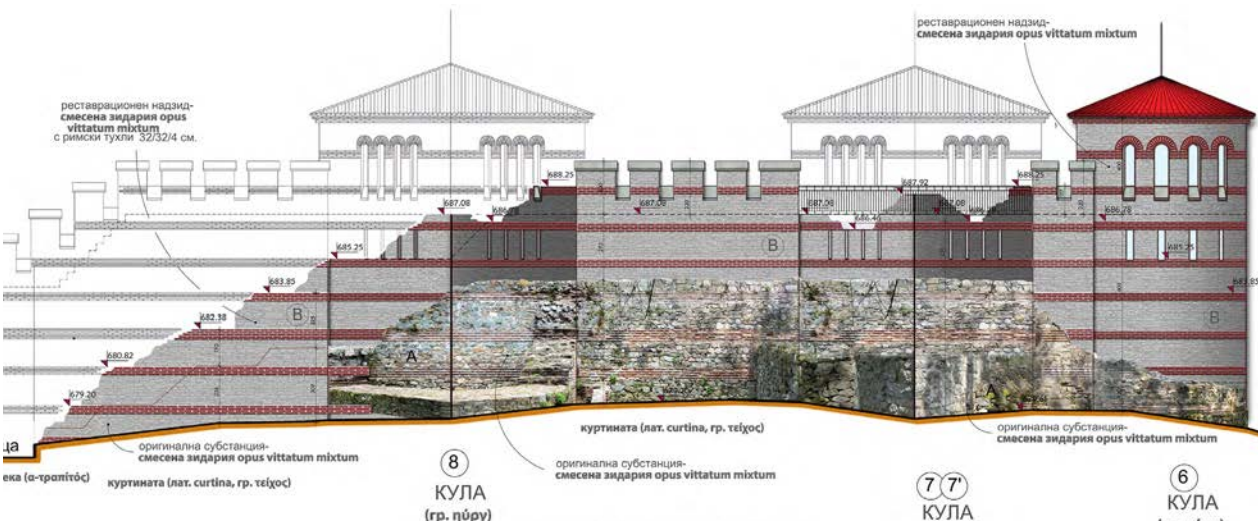
Югозападна крепостна стена - плановете, фасади - архитектурно изследване

Кула - плановете, разрез, фасади

Западна крепостна стена - план, фасада

Южна крепостна стена - фасада

та на поетиката и философията на науката: „Още от дълбините на вековете у човека намира жажда да вижда, да покаже онова, което заслужава да види: най-първо Светлината, после Пространството и неповторимия детайл, и още жаждата да говори на универсален език отвъд границите на Времето, потребността да предаде своето възмущение, своята увереност в нещата, своята вяра в Живота!“. Този универсален език е Езикът на Архитектура!

Неразбираемост, индеферентност на намесата! Запечатка, непипане, невдигане – спасителен бряг на конформиста! Консервация на безвремето, безличието и безразличието, на буквалното! Мълчание на руините, на архитектурния текст! Нагменна кавалкада от медийни изяви и пороци от

протести, обвинители и обвиняеми! Стихията на колективизма!

Прочитът – декодирането на архитектурния текст включва няколко нива на възприятие. Изборът не е неограничен – границата на интерпретацията е оптималното ниво на разбираемост, на пластичните послания, да преодолеем страха от Света на Мълчанието на „оригиналната археологическа субстанция“! Да напуснем удобното кресло на конформизма и нагменното елитарно нищоправене, обвито със стерилния „целофан“ на изкусна школка реторика!

Кюстендил, 09.11.2020
Фотограф © Владислав Чанев

Югоизточна кръгла кула, сн. Вл. Чанев

Източна порта и двураменна стълба към южната крепостна стена, на преден план войнишки помещения, сн. Вл. Чанев.

АРХЕОЛОГИЯТА В ЦЕНТЪРА НА СТАРА ЗАГОРА

арх. Петър Киряков, Мария Камишева

Арх. Петър Киряков завършва ВИАС през 1980 г., впоследствие първия випуск на Школата за високо архитектурно майсторство към САБ и специализация към Катедра „Обществени сгради“. Съавтор е на сградите на РИМ Стара Загора и на много други в региона и страната. През 1998 година с колектив печели национален конкурс за ЗРП и КЗСП на Централен площад Стара Загора. Архитект на годината за 1996 и 2009 г.

Мария Маркова Камишева завършва специалност „История“, със специализация „Древност и археология“ през 1996 г. във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. От 1996 г. до 2005 г. работи в Археологически музей „Марица-изток“, гр. Раднево, където завежда отдел „Археология“. От 2005 г. работи в Регионален исторически музей - Стара Загора, след спечелен конкурс за уредник в отдел „Антична археология“. От 2016 г. е назначена за асистент.

Августа Траяна е сред градовете в Тракия, локализирана най-късно в научната литература. До 1878 г. всички епиграфски и нумизматични паметници, свързани с историята му, са приписвани на друг град, известен с името Траянопол (дн. Гърция). Първ френският археолог Алберт Дюмон свързва Августа Траяна с днешния град Стара Загора.

Античният град е разположен в южното подножие на хълма Аязмото, част от Средна гора. Укрепената територия има формата на неправилен многоъгълник и обхваща

приблизителна площ от около 48 ха.

Още с основаването си, Августа Траяна има установен градоустройствен план с улична мрежа, организирана около *cardo maximus* и *decumanus maximus* (главни улици с посока съответно север-юг и изток-запад).

Форумът на Августа Траяна е открит през 1968 г.. Археологическите проучвания са проведени под ръководството на Димитър Николов и Христо Буюклиев, с участието на Димитър Янков и Красимир Калчев. До 1975 г. екипът разкрива части от крепостната стена, западната

порта на града, част от градските терми и аудиториум с площад, в средата на който е запазен постамент за статуя.

Градският площад е необичаен както като план, така и като местоположение. Той се намира непосредствено до крепостната стена и западната порта на града. Разкритият участък обхваща площ от 7 дка. Има полуелипсоидна форма и е постлан с плочи от мраморизиран варовик. Северно от него е разположен аудиториума, състоящ се от амфитеатрално наредени мраморни седалки, разделени на сектори от мраморни стъпала. Изграден е не по-късно от края на III в. По периферията му има широка пътека, около която се издига колоната в коринтски стил. Според приблизителни изчисления, той е можел да побере около 1300 седящи зрители. Градските терми са строени от края на II до началото на III в. Те са разположени северно от площада и аудиториума. Изградени са на площ от около 6,5 дка. Разкрити са частично, основно в южната и отчасти в източната си половина. През 2013 г., във връзка с изпълнението на проект за консервация и реставрация, са проведени археологически проучвания под ръководството на Димитър Янков и Мария Камешева, в най-северното им помещение, определено като вестибюл. Тогава е разкрита голяма част от поговата мозайка.

През 1980 г. започва проучването на терен, отреден за строителството на Партиен дом. След това през 1985 г. е проучено площадното пространство пред сградата на Операта, което продължава до 1987 г., като общата разкрита площ е около 4000 кв. м. През 2012 г., във връзка с изпълнение на проект за консервация и реставрация са осъществени археологически проучвания в рамките на главната улица на Август Траяна, в пространството под бул. „Митрополит Методиѝ“ Платното има ширина 6 м и е оформено от север и юг с тротоари, като общата ширина на улицата е 11 м. Тази и останалите улици са изградени по каноните на римското градоустройство – с тротоари, портици, водопроводна и канализационна мрежа. По протежение на улицата, в очертанията на прилежащите сгради са разкрити 36 магазина, които я определят като търговска улица на Август Траяна, още повече, че тя започва от западната порта.

През 1977 г. с Разпореждане на Министерски съвет, централната градска част на Стара Загора е обявена за Археологически резерват, с прилежаща охранителна зона, а през 1978 г. е изготвена и Наредба за условията на проучванията и опазването на археологическите останки в градска среда. Античният комплекс при Западната порта е деклариран като групов паметник на културата, илюстриращ античната урбанистична структура на Август Траяна.

Успоредно с извършваните археологически проучвания и открития през годините в професионалната архитектурна гилдия и

обществеността на Стара Загора, с различна интензивност тече дискусия за начина на експониране на значимите елементи на античния град и безконфликтното им функциониране в рамките на съвременната урбанистична рамка. Първото градоустройствено решение на площадното пространство през 60-те години на 20-ти век е дело на арх. Йордан Тангъров и колектив, което предвижда проучване на археологическия кадастър на територията на целия площад и превръщането му във функционално ниво за протичане на ежедневните дейности на цялото обществено пространство. Най – трудната за осъществяване част от това предложение е прекъсването на бул. „Митрополит Методиѝ“ като транспортна улица и превръщането му в пешеходно пространство на нивото на античната улица, която се превръща в главна композиционна ос в посока изток – запад. Като екзотично по онова време се възприема и предложението сградата на новия музей да се ситуира като обем над античните терми, за възстановения аудиториум.

През 70-те години проведеният конкурс за сградата на Партиения дом е спечелен от колектив с ръководител арх. Матей Матеев, който предлага изнасяне на обема на сградата изцяло в източния край на площадното пространство, като за целта се прекъсва платното на бул. „Руски“ и се елиминира транспортния поток по него. В последствие, в процеса на реализиране на проекта, тази идея е изоставена, бул. „Руски“ е запазен, но в зоната на сградата регулационната му ширина е премостена с уникална стоманобетонова конструкция, която образува малко площадно пространство пред главния вход на новата сграда и прави връзка с второ функционално ниво на площада.

През 80-те години се провежда конкурс за централния площад. Първопремираният проект предвижда изграждането на второ функционално ниво над археологическите структури, на което се осъществяват всички контакти между обществените сгради, оформящи пространството на площада. Тази идея е разработена във фаза технически и работен проект от колектив с ръководител арх. Шарков. През следващите години започва реализирането му, но след 1989 г. строителството по различни причини спира и от него остават фундаментите на подпорните стени и стоманобетоновите колони, предвидени за опори на бъдещото второ ниво на площада.

Западно от бул. „Митрополит Методиѝ“ успешно е реализирано възстановяването на комплекса от западната порта, форума, аудиториума и градските терми по проекта на колектив с ръководител арх. Вера Коларова, с участието на и на арх. Румяна Проикова. Новото обществено пространство бързо става популярно сред

Археологически останки от античен градски площад-аудиториума

Търговска улица на Августа Траяна - план

Аудиториума – визуализация 1989г.

жителите и гостите на гр. Стара Загора. Започват да се организират мащабни представления на Старозагорската опера, които имат голям успех сред публиката.

В последствие, в началото на деветдесетте, то се превръща в пустееща територия, до 1998 г., когато Община Стара Загора организира национален конкурс, спечелен от колектив с ръководител арх. Петър Киряков. Водещите идеи на това решение са: премостване на античното трасе от бул. „Митрополит Методий“, реализиране на второ ниво на площада северно от декумануса, създаване на действаща търговска застройка, чрез частично възстановяване на античните магазини, предвиждане на многоетажен паркинг източно от сградата на операта и създаване на атрактивен подход от юг чрез предложената пасарелка от пространството на ул. Граф Игнатиев до главния вход на Операта. След двегодишно проектиране на 14. 06. 2001 г., НИПК съгласува проекта за ЧИЗРП и КЗСП за кв. 1, гр. Стара Загора, който е действащ и до днес.

През 2001 и 2002 г. са извършени строителни работи по проект за „Санирание, частична консервация и временно експониране на археологически находки“, а през 2011 година е проектиран и реализиран обект: „Превръщане на културно – историческите паметници от античния период на Стара Загора в туристическа атракция“. В рамките на този проект успешно е реализирано премостването на археологичното ниво от транспортното трасе на бул. Митрополит Методи Кусев, а на територията на форума, западно от него са постигнати поставените цели: съхраняване в максимална степен на всички оригинални структури, като се сигнира хронологията на етапите на изграждане на термите и аудиториума в античността, да се създадат условия за изкачване на посетителя до котата на последния реинтегриран ред от стъпала.

В източната част на комплекса по трасето на декумануса резултатите от изпълнението са много неудовлетворителни: оригиналната настилка на улицата е унищожена от тежката строителна техника и некачествено подменена; възстановените зидове на античната застройка са натрапчиво некачествени; всички предложени допълнителни елементи са спорни и неубедителни; ефектното осветление е напълно унищожено; по предложение на Община Стара Загора са демонтирани стоманобетоните колони, което ще затрудни силно частично реализиране на второ площадно ниво. Най-значителния дефект на това пространство остава потвърдения му характер на изкоп, който безнадеждно разделя най-важните обществени сгради около него.

Същият този проблем е тема на разработката на студентски колектив от Висшето училище по архитектура Париж – Ла Вилет, които в рамките

на партньорска програма с Община Стара Загора – Архитектурно френско – българско ателие с тема „Визия за урбанистично устойчиво развитие на Община Стара Загора“ предлагат свързване в рамките на площада на пространствата пред Операта и Библиотеката като спешна мярка за възстановяване на обществените функции на това най-важно за града място.

В заключение ще изброим най-важните проблеми, свързани с развитието на територията на площада в различните негови зони:

I. Форум

1. Завършване на „зелената“ рамка около зоната на археологическите структури.

2. Изясняване на концепцията за реализиране на представения на открито.

3. Проучване на възможностите за реконструкция на съдебната палата в зоната на контакта с античния площад.

II. Трасе бул. Метрополит Методи Кусев

Централният площад на Ст. Загора с археологическите разкопки

Проект за ЧИЗРП и КЗСП за кв. 1, гр. Стара Загора - макет

1. Преразглеждане на решението на пешеходния остров и отвора за визуален контакт с археологическото ниво.

2. Ново решение за експозиционните площи под нивото на булеварда

III. Трасе Декуманус максимум

1. Възстановяване на колоните, които са елемент на одобрения от НИНKH ЗРП

2. Изграждане на второ площадно ниво в северната зона, което да обедини всички важни обществени сгради, конструкции и атрактивни изгледни пространства.

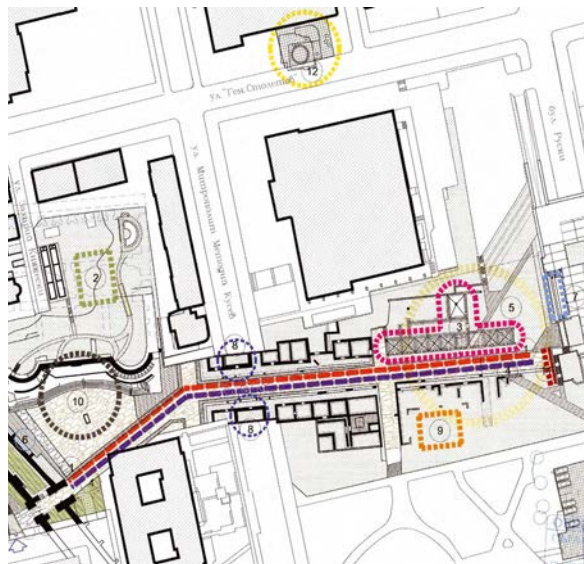
3. Възвръщане на търговските функции на декумануса чрез реинтегриране на античните магазини в съвременната градоустройствена структура.

4. Проучване на археологичното ниво на южната половина на територията, след което да се постигне цялостно решение на централния площад на града.

Възстановка и социализация на част от археологически комплекс

Проект за ЧИЗРП и КЗСП за кв. 1, гр. Стара Загора

НАЙ-ДОБРЕ ЗАПАЗЕНАТА И С НАЙ-БОГАТ ИНВЕНТАР КЪЩА ОТ РАННИЯ НЕОЛИТ В ЕВРОПА – ДВУЕТАЖНА РАННОНЕОЛИТНА КЪЩА В СТАРА ЗАГОРА

Петър Калчев

Петър Тодоров Калчев е роден на 23 декември 1955 г. в град Стара Загора.

През септември 1980 г. завършва Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, със специалност „История“. По време на следването си завършва специален курс по „Археология“. През 1981 г. започва работа в Окръжен исторически музей – Стара Загора като уредник, а от 1987 г. е завеждащ отдел „Праистория“. От 1991 г. е научен сътрудник III ст., а от 1999 г. – научен сътрудник I ст. От 1998 до 2006 г. е Директор на РИМ – Стара Загора. До 2015 г. е на длъжността главен асистент отдел „Праистория“, а от август 2015 г. е директор на Регионалния исторически музей в град Стара Загора. Притежава дългогодишен организационен и управленски опит в различни сфери.

Участва в множество археологически проучвания. Събира, проучва и популяризира материали от праисторическата епоха в Старозагорска област.

Автор е на множество публикации и книги, сред които и „Das frühbronzezeitliche Gräberfeld von Stara Zagora Bereketska mogila“ /Bulgarien/. – In: Saarböcker Studien und Materialien zur Altertumskunde sastuma 8 Dr. Rudolf Habelt GmbH – BONN, 2002“, „Неолитни жилища Стара Загора. Каталог на експозицията. – Ст. Загора, 2005“, „Двуетажна раннонеолитна постройка в селищната могила „Окръжна болница в Стара Загора. – Ст. Загора, 2013“, „Стара Загора - 8000 години. Раждането на Европа, 2011“.

На територията на съвременния град Стара Загора са възникнали и съществували пет праисторически селища. Само по себе си това е свидетелство, че мястото на съвременния град е било избрано още през новокаменната епоха – VI хил. пр. Хр.

В западната част на града, до дъга извора е възникнало значително праисторическо поселение, което е било обитавано в продължение на три хилядолетия през новокаменната, каменномедната и бронзовата епоха – VI - III хил. пр. Хр. При археологически разкопки през 1969 г. са разкрити останки от двуетажна къща от ранния неолит – средата на VI хил. пр. Хр. Тя е опожарена и всичко, което се е намирало в нея е затрупано от падналите стени и покрив. Това откритие предизвиква голям интерес в научните среди и се лансират две тези за съхраняването на археологическия контекст.

Според едната, жилищата трябва да бъдат извадени на части от археологическата среда, в която са установени, всички керамични съдове и други предмети да бъдат реставрирани, а след това да бъдат експонирани в Старозагорския музей. Според другата, жилищата трябва да бъдат консервирани in situ, да бъде изградена защитна сграда, в която археологическия комплекс да стане постоянно достъпен музеев обект. Специално назначена комисия решава археологическия паметник да бъде съхранен на място и експониран в защитна сграда.

С налагането на концепцията за съхраняването на археологическия комплекс in situ е постигнат ефектът за прякото емоционално въздействие чрез наблюдаване на интериора на една къща с най-богат инвентар не само в българските земи, но и в целия ареал на гревноземеделските неолитни култури на Балканите.

За да бъде съхранен археологическият паметник е разработена технология, която в максимална степен запазва автентичния му вид и се пристъпва към неговата консервация.

Проектирана е защитна сграда от доц. арх. Тодор Данов, която включва помещение за експониране на оригиналните останки от неолитната къща, канцелария за екскурзоводи, фондохранилище и зала за експозиция "Праисторическото изкуство в Старозагорско".

Ранонеолитната къща е наземна постройка, която в основата си е слабо трапецовидна. Късите стени, северната и южната, имат дължина съответно 5,40 м. и 4,40 м., а дългите, източната и западната, са почти с еднакви размери – съответно 9,38 м. и 9,55 м. Къщата е ориентирана с дългата си ос в посока север-юг с отклонение 240° на югозапад от магнитния север. На първия етаж има две самостоятелни жилищни помещения – северно и южно, разделени от плътна вътрешна преградна стена. Южното е по-голямо и има площ 34 кв.м, а по-малкото, северното е с площ 21,5 кв. м. На втория етаж е имало само едно жилище.

Стените на къщата са изградени от дърбови стълбове, преплетени с лескови пръчки, тази конструкция е била обмазана от двете страни с глинен разтвор, съдържаща ситно нарязана слама и говежди екстреманти. Дебелината на стените е 18 – 20 см, малко по-тънка е вътрешната преградна стена - с дебелина 16 - 18 см, в заоблените ъгли стените имат дебелина около 22 см. По вътрешната страна на стените са нанесени 8 слоя замазки с дебелина 5 – 6 мм.

Стълбовете от конструкцията са набивани на разстояние 20 – 23, 32 – 35 см, 38–56 см и имат диаметър около 12 см. В ъглите на къщата има дупка от дървен стълб с диаметър 16 см. Преградната стена между двете жилища е с дебелина 16 – 18 см. В нея има шест дупки от дървени стълбове с диаметър 6–8 см. На източната стена на по-малкото помещение има дупка от дървен стълб с диаметър 10 см. Следва отвор за вратата на къщата, който има ширина 92 см, ограничен от следваща дупка от дървен стълб с диаметър 10 см. Двата стълба, от двете страни на отвора, са изпълнявали функцията на каса на вратата, места са запазени на височина до 1 м.

Подът на къщата е съоръжение със съществено значение, което служи да изолира влагата и студа от пласта под него. На първия етаж на жилищата има три пласта на подовата конструкция. Най-отдолу лежи пласт от трамбована глина със светлокафяв цвят с дебелина 10 см, върху него – тънък слой със сивобелезникав цвят от хидрофобна пясъклива глина с дебелина 1,5–2 см и отгоре пласт от глина с дебелина 12 см и тъмнокафяв цвят, получен вероятно при изпичането на първоначалния под. Най-горният пласт на пода се състои от три тънки глинени

замазки с обща дебелина 1 - 1,5 см. Технологията на неговото изграждане е следната: След подравняването на терена е насипана глина, която след трамбоване е образувала пласт с дебелина 10 см., над него е нанесен тънък пласт от бяла пясъклива глина, а върху нея - дребен пласт от глинен разтвор, направен с примес от говежди екстреманти. Вероятно подът е бил изпечен. Това е станало възможно чрез натрупването върху пода и изгарянето на голямо количество дървен материал.

При археологическите проучвания през 1969 г. с цел да се съхранят в максимална степен археологическите структури, не са разкрити местата на всички дървени колове от конструкцията на постройката, тяхната дебелина, както и дълбочината, на която са забити в терена. Дървената конструкция на двускатния симетричен покрив е завършвала със система от дървени валки, която е била покрита с дребен пласт слама. За таква покривна наклон на скатите е около 40 – 45 %, а билото на покрива е с височина 2,50 – 2,70 м. Така направената конструкция на покрива е имала площ за двата ската заедно със стрехите около 80 кв. м.

Височината на стените на ранонеолитните къщи е около 2,20 м. Къща от Стара Загора едва ли е имала стени с по различна височина. При наличието на два етажа и двускатен покрив с минимална височина 2,50 – 2,70 м от нивото на тавана, височината на къщата е била около 7 м. Застроената ѝ площ е над 100 кв. метра.

Използваните основни строителни материали са вземани направо от природата и са влагани в постройката без предварителна химическа обработка. Изграждането на двуетажната къща е ставало след добре обмислен план, отчитащ характера на терена, гъстотата на застрояване на селището, необходимите размери според броя на хората, които ще го обитават, както и човешкия ресурс за нейното изграждане. Преди да се пристъпи към строителни дейности се е осъществявала подготовка за набавяне на основните строителни материали. Основният строителен материал при строежа на къщата е дървения. Глината е основен строителен материал при изграждането на стените, тавана и пода на къщата, както и почти всички съоръжения, пещите, зърнохранилища, леглата за каменните ръчни мелнички, глинени стълбчета и др. Преди използването ѝ в строителството, глината трябва да бъде подложена на специфична обработка, предназначена да засили строителните ѝ качества.

Заставайки пред откритите останки на двуетажната ранонеолитна къща можем спокойно да наблюдаваме нейния интериор, такъв какъвто е бил преди 8000 години. Сякаш тук времето е спряло.

На първия етаж е имало две жилищни помещения. По-голямото заема южната част на постройката

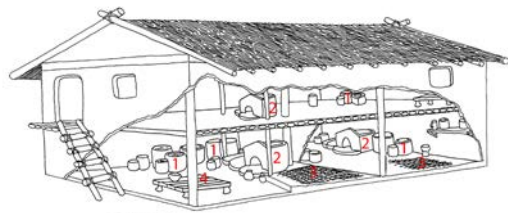

ЛЕГЕНДА

- стена на жилище
- пещи и хромелни съоръжения
- хромели
- керамични съдове
- зърнохранилища
- керамични стълбчета
- подиум
- камък
- керамични модели на житни зърна
- каменен хаван

План на двуетажната раннеолитна постройка

легенда

1 - зърнохранилища	3 - лежанка за спане
2 - пещ	4 - платформи

Графична реконструкция на двуетажната раннеолитна постройка

Защитна сграда върху останките на двуетажна неолитна къща

Общ изглед на консервираните структури от раннеолитната постройка

Експозиция „Праисторическото изкуство в Старозагорско“

и затова го наричаме южно помещение. Входът му вероятно се е намирал в южната му стена, която обаче е почти напълно унищожена от по-късни халколитни ями. Северното помещение е по-малко и входът му е бил от изток.

До средната част на презградната стена между жилищните помещения на първия етаж, вероятно, срещу вратата на къщата се намира пещта. Тя е най-добре запазената неолитна пещ в българските земи. (дължина 1,10 м и ширина 1 м). Пред входа ѝ е оформен подиум с размери с дължина 1,30 м. и ширина 22 см. В югозападния ъгъл на подиума е вградено парче от голям керамичен съд. То е служило за поставка на извадените от пещта керамични съдове, в които се е приготвяла храната на обитателите на къщата. Отгоре куполът на пещта е бил равен, използван вероятно, за сушене на зърното преди да бъде стрито в каменните мелнички.

До западните стени на жилищните помещения се намират големи керамични съдове за съхраняване на зърното на семействата, обитаващи къщите. В северното жилище са установени осем зърнохранилища. От пожара в къщата са вторично изпечени и имат светлокафяв цвят. В тях са открити овъглени зърна на пшеница, ечемик, фий, леща и др., които дават богата информация за древното земеделие. През 1977 г. от тях са дадени проби за радиоуглеродно датироване в Берлинската лаборатория на Академията на науките на ГДР. От тях можем да приемем, че къщата е построена и е съществувала през периода 5800–5600 г.пр. Хр., когато пожарът е прекъснал живота на това място.

В североизточния ъгъл на южното помещение, се намира площадка, която е повдигната на 8 см. от нивото на пода. Тя е с дължина 2,14 м. и ширина 1,80 м. Това е най-топлата част на жилищното помещение и вероятно мястото използвано от обитателите на къщата за спане. В югоизточната част на жилището са разположени глинени стълбчета. Това съоръжение вероятно е свързано с извършването на култови обреди от обитателите на къщата. В югозападната част на помещението са открити каменни точила и захабени каменни инструменти. Тук е мястото за изработването и поправката на каменни оръдия на труда.

На базата на разкритите археологически структури и от запазените останки и други предмети може да се приеме, че на втория етаж е имало само едно жилище. Пещта от втория етаж се е намирала приблизително над пещта от южното помещение на първия етаж и е стъпвала върху презградната стена между двете помещения там. Останките на пещта лежат върху деструкциите на тавана, паднали върху пода на помещението от първия етаж.

Впечатлява количеството на керамичните съдове, които се намират разпилени по пода на къщата. Голяма част от тях преди опожаряването ѝ са били на поставки по

стените. Във всяко от жилищните помещения са открити при разкопките между 80–120 съда, разнообразни по своята форма и предназначение. Къщата е обитавана от три семейства. На първия етаж в по-голямото помещение са живеели 5 – 6 човека, родителите и три–четири деца. По-малкото помещение е било обитавано от по-възрастни хора или от семейство, което не е имало още деца. На втория етаж жилището е било с площ от 50 кв.м. Вероятно по средата е имало презграда, която е разделяла помещението на две части. Едната е служила за живеене и в нея се е намирала пещта, която е паднала на първия етаж, а другата е използвана за склад или други стопански нужди. Цялостната ѝ подредба показва рационалност и висока организация на тогавашното общество.

В тази къща преди хиляди години е преминал животът на три семейства със своите грижи и проблеми. Интериорът, сред който са живели, ни се струва днес много скромнен и прекалено рационален. За техния душевен мир, за техните представи, за всичко, което ги е заобикаляло, можем да съдим само интуитивно по достигналите до нас предмети от техния бит. Заставайки днес пред опожарените останки на двуетажната раннеолитна къща, се питаме дали съвременния човек, живеещ във века на информационните технологии, би могъл да ги построи, въоръжен само с каменна брадва и с кремъчен свредел.

Уникалният археологически паметник е съхранен *in situ* в специално построена защитна постройка. Всичко в опожарената къща се намира там, където

са го оставили неговите обитатели преди осем хиляди години. Това е най-добре запазената и с най-богат инвентар двуетажна къща от ранния неолит в Европа.

В суверена на защитната постройка се намира експозицията „Праисторическото изкуство в Старозагорско“. Тя разкрива богатата и многообразна култура на обитателите на праисторическите селищни могили през новокаменната, каменно-медната и бронзовата епоха от VI-III хил. пр. Хр.

Музеят „Неолитни жилища“ в Стара Загора е уникален археологически паметник, който разкрива важни страни от живота на най-древните земеделско-животновъдни общности, обитавали нашите земи и създали първата Европейска цивилизация.

ПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Димитров, Радева 1980: м. Димитров, В. Радева. Неолитни жилища в Стара Загора. – Музеи и паметници на културата, 1980, 3
Тодоров 1978: В. Тодоров. Консервация на неолитните жилища в Стара Загора. – Музеи и паметници на културата, 1978, 4

Николов 2001: Неолитни Двуетажни къщи в Тракия. – Археология, 2001, 1-2.

Николов 1988: В. Николов. Архитектура и вътрешна уредба на една раннеолитна къща от Слатина (София). – Българска етнография, 1988, 2.

Калчев: П. Калчев. Двуетажна раннеолитна постройка в селищната могила Окръжна болница в Старозагора. – Стара Загора 2013.

Енчев, Костов 1981: Е. Енчев, П. Костов. Основи на лесоползването. София, 1981.

Aurenche 1981: O. Aurenche. La maison oriental. Paris. 1984

Gorsdorf, Bojadziev 1996: J. Gorsdorf, J. Bojadziev. Zur absoluten Chronologie der bulgarischen Urgeschichte. – Eurasia Antiqua, 2, 1996

Пещта в южното помещение

Пещ в северно помещение

Зърнохранилище в северното помещение

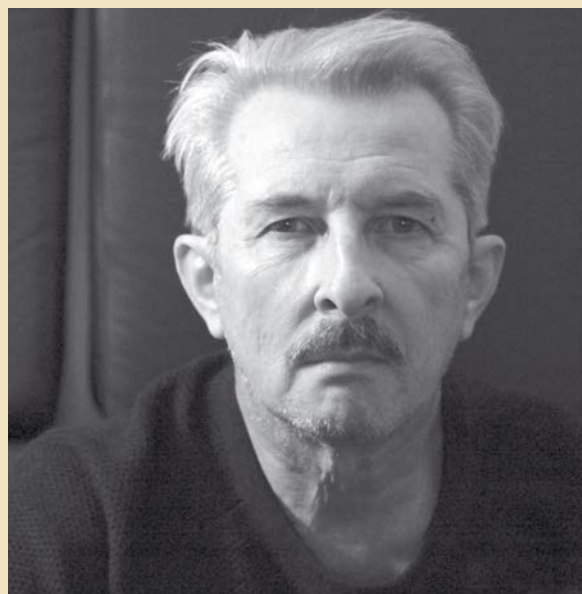
Глинени стълбчета, паднали от втория етаж

ПРОЕКТ „ИЗКУСТВЕНО НЕБЕ“, М. ДИКИЛИ ТАШ, ГЪРЦИЯ

проф. арх. Георгий Станишев

Георгий Станишев е български архитект и архитектурен публицист. Дългогодишен преподавател и професор в УАСГ, екскръководител катедра „История и теория на архитектурата“. Вице-президент на международна фондация „Яков Чернихов“. Професор на МААМ. Член на СІСА. Ръководител на архитектурно студио „Проекти Джи Ес“ и консултантска фирма „Проспектум“. Сградите, проектирани от Станишев, се отличават със стилово единство съержаност, граничеца с минимализъм, и известен заряд експериментализъм.

Балканският полуостров като част от европейския културен ареал е зона с най-богатата концентрация на паметници, свидетели на повече от 70 века културно развитие. Много от тези елементи са разположени извън селищните структури и по този начин са застрашени от изоставяне и унищожаване. Внимателното отношение към такива паметници е проблематично дори когато те представляват образци от световното наследство. Типологическото разнообразие на тези паметници е много широко: от свободно стоящи руини на крепости и църкви, до открити археологически обекти в разкопки.

Във всички тези случаи запазването на архитектурното или археологическото наследство изисква временни или постоянни защитни структури, които трябва да могат да подслонят самите паметници, както и да експонират процесите на реставрационни работи или археологически разкопки. Така, ако бъде разпознат културно историческият

потенциал на самите археологически процеси или реставрационни работи, тези обекти могат да привлекат широк културен интерес. Съвременните форми на този тип покрития ще се превърнат в знаци за присъствие на обекти на културното наследство в ландшафта и ще активират потока на културния туризъм. Те не само трябва да помогнат за изложението на културните останки, но и да превърнат самата работа на археолозите и реставраторите в културен спектакъл.

Ето защо група архитекти, ръководени от проф. арх. Георгий Станишев, Проекти Джи Ес студио, София, стартира инициатива за проектиране и производство на поредица от проекти на такива черупки, които бяха озаглавени ИЗКУСТВЕНО НЕБЕ. Тези прости и елегантни защитни заслони, използващи леки материали, и метални конструкции, базирани на геодезически куполи, покрити с почти невидима ПВЦ ципа, са приети от екипа като основни инструментални решения.

Този вид проекти са разработени за покритие на Червената църква край Перушица, Еленската базилика и крепостта Траянови Врати в България. Пилотен проект от тази инициатива обаче стана куполното покритие над уникалното неолитно селище от около 60 в. пр.н.е. в местността Дикили Таш, Филипи, Гърция, проектирано за гръцко-френски археологически консорциум.

КОНЦЕПЦИЯ НА ПРОЕКТА

Задачата на проекта е да се създаде защитно покритие за археологически обект Сектор 6, разположен в Дикили Таш (област Филипи, Кавала), който е най-големият от всички известни праисторически селища в равнината Драма и един от най-големите на Балканите. Това е селище от периода на неолита и бронзовата епоха, добре познато на балканската и европейската археологическа общност. Сектор 6 разкрива група от четири добре запазени сгради, датирани от 42 в. пр.н.е. Четирите къщи са построени в паралелни редове по оста североизток - югозапад. Те са разположени на две тераси с хипсометрична разлика от около 30 см и са разделени от тесни проходи.

Разбираемо е, че защитната обвивка трябва да покрива цялата площ на разкопките на сектора, който в план очертава площта от приблизително 35x18 м. Стратегията за подслон на паметници на културата с геодзически куполи, покрити с опъваща тъкан (ETFE, PVC или друга), бе приета от клиента като най-адекватна за ситуацията в Дикили Таш.

ПРЕДНАЗНАЧЕНИЯ НА ПОКРИТИЕТО

Куполното покритие трябва да предпазва обекта от преки атмосферни и климатични въздействия и да позволява археологическите работи да продължат през целия сезонен цикъл.

В същото време импозантността и мащаба на куполната форма трябва да привлече посетители от сектора на културния туризъм и да им позволява да наблюдават и проучват обекта по време на археологическия процес.

По-широкият контекст на археологическите работи на площадката Дикили Таш с всичките му 7 сектора на разкопки изисква също така създаването на паркова зона, която да осигури по-широки възможности за наблюдение на богатото наследство на мястото. Информационните елементи трябва да помогнат на туристите да получат знания за историческия контекст на района на обекта. Пешеходните алеи на археологическия парк трябва да свързват археологическите сектори в една организирана система

Удобствата за туристи и посетители трябва да включват: зона за паркиране на автомоби-

ли и автобуси, скромнен информационен център, павилион за кафе и закуски, пейки, информационни табла и др.

ПРОЕКТНО ПРЕДЛОЖЕНИЕ

Предложението за дизайн включва три елемента:

Купол XL размер $D = 40$ м. Геодзически купол за покритие на фрагмент от археологически разкопки, както и кръгова галерия за наблюдение от посетители, с диаметър 37 м, окачена на куполната конструкция, в местността Дикили Таш.

Купол XS размер $D = 7$ м. Геодзически купол за подслон на скромнен информационен център в зоната за паркиране на обекта.

Локален археологически парк в Дикили Таш, обслужващ необходимостта от наблюдение на няколко точки от археологически разкопки в района и предлагащ система от пътеки, която прави възможна кратка екскурзия през района.

АРХЕОЛОГИЧЕН ПАРК ДИКИЛИ ТАШ

Системата за комуникация на парка е разработена като продължение на кръговата концепция, на която подкуполната кръгова галерия-пръстен е доминиращ елемент на цялостната комуникационна мрежа на парка. Всъщност мрежата от алеи работи като система от пръстени и ленти, както е показано на схемата:

- Вътрешният метален пръстен – галерия с $D = 37$ м, който е окачен като хоризонтална кръгова площадка под купола и окачена на купола над разкопките.;

- Външният пешеходен пръстен – алея по външния периметър на купола с $D = 43$ м, по който посетителят се изкачва до западния вход на формата на купола, за да стигне до вътрешния пръстен.;

- Хълмовият пръстен с $D = 90$ м пътека с елипсовидна форма, обграждаща високата част на хълма Dikli Tash, като по този начин позволява на посетителите да наблюдават централното място за разкопки - Сектор 7.;

- Парковият пръстен с максимална $D = 140$ м пътека с елипсовидна форма, обединяващ всички паркови пръстени и системата от алеи, достигащи до сектори 6, 5, 3, 2 и 1.

В рамките на тази система посетителите имат възможността да избират от всички тези 5-6 маршрута като от единични опции и/или да ги комбинират според техните желания и интереси. В следващите етапи на проекта всички маршрути ще бъдат снабдени със специални дизайнерски пейки, информационни табла, осветителна система и др.

В случай на нужда археологическият парк Дикили Таш може да бъде разширен и свързан с другите археологически обекти и обекти в района.

Дикили Таш – визуализация

Купол - изглед на „нивото на очите“ - визуализация

Купол - интериор - визуализация

Покритие - отвън - визуализация

XL КУПОЛ

Куполът с размер XL с $D = 40$ м обхваща площ от 1256 кв. м да подслони Сектор б от разкопките. Височината на купола е 16 м. Избраната конструкция на купола е геодезичен купол, който представлява кръг в план, но е елипсовиден във вертикален разрез. „Елиптичността,, на участъка позволява формата на купола да бъде по-ниска в сравнение със сферичен купол и по този начин да се намали налягането на вятъра върху повърхността му чрез по-добра аеродинамична форма и да се направи конструкцията на купола по-лека и ефективна.

Наклонът на терена и изискването основната кръгова галерия-мост, окачена под купола да е хоризонтална, позволява този пръстен да докосва наклонения терен само в един участък, където се осъществява връзката му с парковата алейна мрежа.

Този хоризонтален пръстеновиден мост прави възможно наблюдението на изкопните работи от различни височини, ресурси и ъгли, тъй като теренът на самите разкопки под него е наклонен в източна посока. Металната му пътека е широка 2,5 м и е окачена на куполната конструкция, буквално „летяща“ над терена на височина от 1 до 6 метра. Това позволява достатъчна физическа дистанция между посетителите и работещите археолози, като същевременно дава пълна възможност за наблюдение на обекта от горе. За да достигне тази галерия с пръстени на куполи, посетителят се изкачва до върха на покривната зона, където повърхността на пръстеновидната галерия докосва терена и влиза от алеята на моста. След това преживява спектакъла на разходката през галерията по металния мост около изкопната зона на Сектор б, по подобие на преминаването на пръстеновидната галерия в барабана на купола на „Свети Петър“, Рим, и се връща в същата точка, за да слезе от маршрута.

Конструкцията на геодезическия купол е предвидена да бъде направена от стоманени профили. Структурата не се нуждае от тежки бетонни основи и допълнителни разкопки, които могат да навредят на фината археологическа тъкан на наследството. Основите са заменени от метален профилен пръстен, който трябва да лежи върху наклонената повърхност в плитък изкоп и да се закрепва към почвата с тънки метални анкери. Куполът е покрит с PVC мембрана, устойчива на ветрове над 7 бала по Бофор. Системата за покритие позволява на триъгълниците в горната част на куполообразната форма да се отворят, за да осигурят свободна циркулация на въздуха и вентилация на куполното пространство.

Куполното покритие запазва пространството на разкопки от преки атмосферни влияния на дъжд, сняг и частично ветрове. В случай на необходимост и допълнителна заявка от клиента могат да се направят корекции на дизайна, за да се осигури пълното затваряне и климатизиране на куполното пространство.

КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО ПАРКОВА АРХИТЕКТУРА

доц. д-р ланг. арх. Веляна Найденова
ланг. арх. Милена Васева
ланг. арх. Димитър Николов
ланг. арх. Владимир Маринов

ИСТОРИЧЕСКИТЕ ПАРКОВЕ И ТЯХНОТО СЪВРЕМЕННО РАЗВИТИЕ. ГРАДИНА „ДОКТОРСКИ ПАМЕТНИК“

доц. д-р ланг. арх. Веляна Найденова

1971 г. - дипломирана по специалност "Озеленяване на населените места" – "ВАТИ", София. 1983г. получава научна степен „доктор“.

1996 г. - специализиран курс по ОВОС към МОСВ по компоненти „растителен свят, ландшафт, културно - историческо наследство“. 2010 г. получава звание „Доцент“.

Професионален опит

1998 – 2018 г. - ОП „СОФПРОЕКТ“ ОГП - СОФИЯ;

1994 –1998 г. - „СОФПРОЕКТ-СОФИЯ 21“;

1988 – 1994 г. - КИПП „СОФПРОЕКТ“ - СОФИЯ;

1986 – 1988 г. - Сирия Дамаск към ГПО на Министерски съвет, офис по туристическо планиране;

1971 – 1986 г.- КНИПИ „СОФПРОЕКТ“ 1971-1986;

2010 до настоящия момент НБУ - София - доцент в департамент „Архитектура“;

Член на САБ от 1974 г. член и председател на СЛА, член на КАБ с ППП и зам.председател на комисия по регистъра.

Работи по проекти, отнасящи се до проблемите, свързани със система „Зелена система, отгих“, спорт /в т.ч. концепция и кандидатура за Зимни Олимпийски игри 2014 г./ и развлекателни обекти, зелената система на София, устройството на всички категории зелени площи, ландшафтното устройство на крайградската зелена зона на София, „НАТУРА 2000“, обектите на КИП, екологичните проблеми на София и СО. Докладвания и защита на проекти пред съответните комисии на СОС, специализирани съвети, министерства и пр. ведомства. Участие в кръгли маси, обществени форуми, български и международни конференции, изготвяне на експертни становища.

Дълга и сложна е историята на възникването и развитието на градинско – парковото изкуство в България, което преминава през няколко обществено-икономически формации – феодализъм, капитализъм, социализъм и демокрация. Те обуславят и исторически формираните се особености в композицията, елементите, настилките и растителността в градинското строителство от ранното средновековие до наши дни. Изграждането на паркове през ранното средновековие не е било познато и се развивало само градинското строително майсторство. Изоставането спрямо това в европейските държави е в резултат на петвековното турско владичество и засяга всички сфери на културния и обществен живот в държавата. Положителните промени идват едва през XVIII век, когато се изграждат първите декоративни, самобитни дворни градини. В някои възрожденски карловски градини се забелязват елементи на подражание на западно – европейски паркови образци в „Белия двор“, и в този на Козаревата къща – тип френски геометричен цветен партер, в Златаревия двор – басейни с квадратна форма, а в Зоевата къща – стенописи, изобразяващи фрагменти от чужди градове.

В България след Освобождението настъпва нов период в икономическото развитие на обществото, кдето новите управници осъзнават необходимостта от

прилагане на градоустройствени и благоустройствени мероприятия, по-висока битова и обществена култура, проникване на модерни идеи и възгледи за значението на зелените градски пространства. Това фокусира в първите градоустройствени планове, чрез изработването и прилагането на регулационни такива, с които се отреждат и терени за публични зелени площи. Отбелязва се подем в професионалното градинско – парково строителство с изграждане на княжеските градини, с възникване на първите градски градини и обществени паркове /дело на европейски специалисти Карл Бец, Даниел Неф, Йосиф Фрай, Жул Лошо, Келелер/ и българина Георги Духтев /автор на Морската градина в Бургас/. В рамките на тази статия не може да се направи изчерпателен преглед на всички създадени по онова време зелени пространства, както и да отбележим всички хора, отдали сили за създаването им.

В градинските и паркови произведения след Освобождението, в различна степен могат да се намерят елементи и композиционни решения, повлияни от европейските стилови решения – геометрични партери, цветни фигури, боскети и пр. Тяхното претворяване обаче се интерпретира по специфичен начин в условията на българската природа и спецификата на местната флора, както и на впечатляващата самобитност на

възрожденските дворове. В историята на градинско-парковото изкуство и строителство се разчита на професионализъм, отначало на поканени европейски специалисти, а по-късно на български паркостроители, обучени в чужбина и в България /Австрия, Франция, Чехия, София, Русе, Пловдив, Кюстендил, Хасково и др./. В много случаи историческите градини в България се формират като неразделна част от пространството около паметници на културно – историческото наследство и допринасят за ансамбловата „сглобеност“ на средата /градска градина в Русе, Градската градина на Варна „в района на градския часовник“, тази в Плевен, Стара Загора и много други/. Наследството от обществени зелени площи, включително и в по-нови дни, става основа за формиране на зелените системи на селищата /големи и по-малки/, където най - старите градини и паркове са се превърнали в тяхната историческа идентичност. За столицата това са исторически формираните се зелени площи в централната градска част, които в професионалните разработки /ОУП на СО/ са обединени и възприети като тематичен парк „Зелената памет на София“, с опит за възстановяване и създаване заедно с паметниците на архитектурата именно на такава идентичност на градската среда. Дворцовото парково строителство започва след Освобождението с възшествието на князете Батемберг и /1879/ и Фердинанд /1887/ с изграждането на парковете „Евксиноград“, „Врана“ и ловен парк „Кричим“, като частни извънградски имена, които след 1944 г. получават статут на правителствени резиденции с ограничен достъп. Царските градини в значителна степен са дали началото на зелената система на София /Градина около царския дворец, Царска ботаническа градина, Княжеската градина и др./ и са отбелязани в първия Батембергов градоустройствен план. За съжаление повечето от тях са променени или в голяма степен унищожени и е снижена ролята им за формиране на естетиката на

столичния град. Първият исторически парк в България с обществена значимост и свободен достъп, в бързо променящия се облик на София, е „Княз Борисовата градина“. Историята ѝ е дълга и интересна, не само поради множеството любопитни факти и събития, съпътстващи нейното създаване и формиране, но и поради това, че отразява историческите особености на последните близо 140 г. Със създаването през 1882 г. на разсадник в района между днешното „Езеро с лилии“, Цариградско шосе и Перловската река, е поставено началото на най-значимия софийски парк, свързан с работата на швейцарския градинар Даниел Неф, на паркостроителя елзасец Йосиф Фрай и на управителя на Борисовата градина Георги Духтев, когато започва нов етап в нейното изграждане и в края на 30 те години е достигнато оптимално развитие на плановата и обемно-пространствената ѝ композиция.

Историческите паркове и градини на България, освен по своя специфичен облик, етапи на планиране, създаване и поддържане във времето, се отличават и по своя статут спрямо различните режими на достъпност и защита. По отношение на защитните режими, парковете и градините, както и други категории зелени площи, попадат под защита на два закона – Закон за културно – историческо наследство /като паметници на градинско – парковото изкуство/, така и на Закона за защитените територии/ като природните ценности, флора и фауна/. Тези два режима със своите ограничения и рестрикции, до голяма степен предопределят възможностите за съвременната им социализация и отваряне за широк достъп на посетители, а така също и за провеждане на комплекс от мероприятия по възстановяване на плановата композиция, на растителността в първоначално замислените ѝ обемно – пространствени групи и масиви, както и на изчезнали елементи от парковото обзавеждане. Трудностите идват и от това, че много голяма част

Градина „Докторски паметник“

Музикалната беседка

Езерото с алпинеума

Пейзаж

Детска площадка

Докторски паметник

Едно от най-старите дървета

от архивната документация е унищожена, а така също и от частично съхранения „жив растителен материал“, с който се изграждат обектите на ландшафтната архитектура, и който се променя във времето и пространството. Като пример за тези проблеми и за реализиран съвременен подход ще посоча една от емблематичните за София историческа зелена площ – „Докторската градина“. Тя е парк с история, зелена красива и прохладна среда, изпълнена със спомени за хора и събития от различни времена, в реставрацията на която имах възможност да участвам.

Названието си паркът получава по името на намиращия се в него паметник на загиналите медицински работници в Руско – Турската освободителна война от 1877-1878 г., повечето от които са работили в мисията на Руския Червен кръст и са паднали в сраженията при Плевен, Пловдив, с. Мечка и на връх Шипка. Паметникът е изграден през 1883-1884 г. по проект на руския архитект от чешки произход Антоний Осипович Томишко и италианеца Луиджи Фарабоско. Паметникът има форма на пресечена четиристенна пирамида, която на върха е увенчана с гранитен саркофаг. От една градина в пейзажен стил с различни декоративни видове растения, през годините се оформя като геометрична композиция. От създаването на градината до настоящия момент не е отнемана или придавана територия към нея. Площта ѝ е 20626 м². От един момент тя спира да съществува като ботаническа градина и се превръща в публична градина, вследствие на което част от декоративните видове в нея изчезват / особено от алпинеума/. През 1889 г. по настояване на обществеността освободеният терен около паметника (бивши турски гробища) в размер близо на 20 дка. е бил устроен като градина. Първият план и изграждането на градината са дело на тогавашния общински градинар швейцареца Даниел Неф. През 1889 г. назначеният от общината градски градинар и паркостроител швейцарецът Даниел Неф огражда мястото около Докторския паметник, наричано първоначално площад „Цар Освободител“, и го залесява с храсти и цветя. До 1900 г. той създава алейната мрежа, засажда различни дърbove, ели, сребрист и обикновен смърч, широколистни и иглолистни екзотични растения. Първата планировка на градината се характеризира с кръгово решение около паметника, който представлява геометричен център на почти квадратния парцел, разделен на четири части от две кръстовидно пресичащи се главни алеи. В умален вид този мотив е повторен поотделно в четирите пространства, при което се получили 16 малки парцела с пейзажно проведени пътеки. Макар и схематично, това решение представлява първият опит у нас една неголяма градина да се планира и изгради в духа на пейзажния англо – китайски стил „Хандриса“ на Й. Обербауер 1892 г. Под ръководството на Г. Духтев през 1936 г., градината отново се преустройва за широко обществено ползване. Това налага съответна реконструкция не само на растителността, но и на алейната мрежа със запазване на основната идея, вложена при първоначалната планировка. При нея е извършено само незначително уедряване на пространствата и

опростяване на пейзажните алеи, така че от тях да се откриват живописни гледки към разнообразната декоративна дървесна и храстова растителност, която включва вече 13 излолистни и 52 широколистни вида, над 30 вида храсти, около 20 вида перенни и много летни цветя.

В последните градоустройствени разработки градина „Докторски паметник“, като елемент от градската структура, се определя като локален парк за ежедневен отдих и е разположена в главния градски център, зона Г-12, карето между улиците „Оборище“, „Шунка“, „Кракра“ и „Сан Стефано“, на гърба на Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ и в близост до голяма част от историческите паметници на Столицата и държавните институции. Градината е важен съставен елемент от исторически формиралите се зелени площи на София /през 1896 г. устроена като Ботаническа градина/. В ОУП на СО, в организацията на система „Отдих“, тя е елемент от исторически тематичен парк „Зелената памет на София“, с устройствен режим на терен за локални градини и озеленяване /ТГО/- с 2% застрояване, мах. Кинт. 0,02 и 80 % озеленяване, вкл. водните площи. Градината е със статут на паметник на градинско – парковото изкуство /Акт №396/10.11.1999 г./. Декларирана е като елемент на групов паметник на парковото и градинско изкуство с писмо № 4458/26.09.1988 г. на НИПК. Към 2004 г. градина „Докторски паметник“, разположена на територията на община Оборище, е публично – общинска собственост и се стопанисва от Столична община, която има договор за поддържане с общинска фирма „Озеленяване“ ЕАД

Последната реконструкция на докторската градина е извършена от екип на ОП „Софпроект-ОГП“ през 2013 г. Като представителна работа в резултат на геодизическото заснемане в градината са установени 497 бр. дървета, от които 414 широколистни и 83 бр. излолистни /вкл. новозасажените фиданки. Част от тях са засадени на мястото на загинали стари дървета и е подбран същият видо-състав, т.е. започнал е процес на подмладяване на растителността. Може да се отбележи, че голяма част от съществуващата растителност е запазена оригиналната, в добро състояние, друга се нуждае от саниране и оформяне, от възстановяване на живия плет и попълване с нова растителност на загиналите дървета и тази в алпинеума /с видове от оригиналния списък/.

Проектното решение респектира препоръките, дадени от Министерство на културата в съгласувателното писмо към техническото задание на СО за проекта. Запазва се териториалната цялост на градината, съществуващото композиционно решение на алеината мрежа /по проект за реконструкция на арх. Р.Робев от 1974 г./, което в течение на годините е вървяло към окрупняване на пространствата. Запазват се основните основните подходи, както и парковите елементи, и техните места – детски площадки, беседки, водната площ и алпинеума, скулптурата на „Момченцето с делвата“, и чешмата /съответно реконструирани/. Основната цел е тяхното възстановяване, съобразно изискванията на техническото задание и препоръките на Министерство на културата.

Запазва се и археологическата експозиция на открито, подредена като лапидариум. Основен парков акцент в планировката е възстановеното езеро с алпинеума, където е засажен и част от оригиналния растителен материал: Тревиести растения – *Campanula carpatica*, *Achillea kellereri*, *Euphorbia amygdaloides*, *Iris germanica*, Дървета и храсти – *Hibiscus syriacus*, *Ilex aquifolium*, *Thuja occidentalis*, *Taxus bacata*, *Prunus laurocerasus*, *Juniperus squamata*, /по заснемане 1974г./, предоставено от ланд. арх. Иванна Стоянова

Като съвременен подход в ландшафтното проектиране е направено просветляване на пространствата от единични храсти и случайни групи цветя. Създаването на тревни площи за използване от посетителите за свободни игри, както и на цветните акценти в парковата композиция, правят от градината предпочитано място за ежедневен отдих на софиянци .

Парковото обзавеждане, без да претендира за стилова насоченост, е изработено по детайл за двете беседки, подбрани са подходящи осветителни тела, пейки и пр. Детските площадки са проектирани и изградени съгласно изискванията на действащата нормативна уредба.

Реконструкцията на Докторския паметник включва и цялостно възстановяване и подмяна на подземната инфраструктура, възстановяване на осветлението и изграждане на нова поливна система със собствено захранване, както и на система за видеонаблюдение и охрана. Проектът е одобрен и съгласуван от одобряващите институции. В обновения си вид градината стана още по-оживена и ценена от жителите на квартала.

Тук е мястото да се направи връзка и да се даде допълнителна информация за друг характерен обект на зелената ситема, който е в непосредствена близост и дори в единство с Докторската градина – това е градината пред и зад Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. За разлика от Докторската градина, поставена в подразделение „Квартални градини“, тази пред библиотеката попада в раздел „Градини“ със специално предназначение, известна още като градината около Княжевския манеж. Създадена е през 1896 г. от главния щалмайстор барон фон Ешенбах и по-късно дооформена от дворцовия градинар Емил Аман. През 1952 г. зелените площи около библиотеката са оформени в класически стил, с централно партерно зацветяване, където е ситуиран и паметника на Солунските братя.

Двете градини въздействат като едно цяло в общата композиция на историческата градоустройствена рамка на тази представителна част на столицата ни.

ИЗТОЧНИЦИ:

Цар фердинанд 2008 г

Кънчева М. „Подем на градинско – парковото изкуство в началните години на независима България“

Сборник доклади от Научна конференция „Епохата на Цар фердинанд“ 2008 г

Стоянова. Ив. Софийските градини- 1878-1839 г. София, 2009 г.

Фомина, Л. Градини и паркове на България. Поява и развитие през вековете. София, 2007 г.

Найденова .В.Служебни материали на ОП„Софпроект“ 2013-2015 г.

ПАРК-МУЗЕЙ „ВРАНА“

ланг. арх. Милена Васева

Ландшафтен архитект Милена Радославова Васева започва трудовия си стаж през 2003 г., почти непосредствено след дипломирането си с отличен успех, във фирма „Флорекс“ ЕООД, където участва в проектирането и изграждането на големи хотелски комплекси като „Стражите“, „Кемпински“ /в гр. Банско/, „Двореца“ /в гр. Велинград/, „Пирин“ /в гр. Сандански/ и т.н., както и множество частни имоти. През 2007 г. след преминал конкурс е назначена като главен експерт в дирекция „Зелена система“ към Столична община, където участва в реконструкцията на редица обществени зелени площи, първата от които е пространството около „Руски паметник“. През 2011 г. ланг. арх. Милена Васева спечелва конкурс за директор на общинско предприятие „Паркове и градски градини“, което тя регистрира на 06.01.2011 г., за чието създаване има решение на Столичен общински съвет от 2008 г. През февруари 2013 г. Парк-музей „Врана“ е прехвърлен за управление и поддържане към ОП „Паркове и градски градини“ и през юни същата година паркът за първи път от над стогодишната си история е отворен за посещения от граждани след изпълнението на редица организационни дейности.

Историческо развитие на парка

Първите исторически сведения за част от територията на съвременния парк „Врана“ са от преди освободението на България от османско владичество и са свързани с чифлика „Чардаклия“, собственост на Осман Паша, управник тогава на София. Впоследствие чифлика става собственост на Хаджи Боне, който за двадесет години (1879-1898 г.) изгражда къща, воденица и много стопански постройки, включително и езеро с водоплаващи птици, и създава образцово земеделско стопанство. През 1889 г. Княз Фердинанд купува земи, разположени в съседство до чифлика „Чардаклия“, като постепенно изкупува и самия чифлик и други земи, граничещи с него, и създава свое имение наречено „Чифликът Врана“ на чиято територия възниква и паркът „Врана“. Паркът „Врана“ се изгражда в продължение на 43 години на три етапа и има сложен процес на развитие, в който участват видни чуждестранни и български специалисти, като са засадени

множество декоративни растителни видове от цял свят, превърнали обекта освен в ландшафтно-архитектурен шедевър и в своеобразна ботаническа градина.

Началото на първия етап от изграждането на парка (1904-1909 г.) се свързва с построяването на ловната вила на Княз Фердинанд по проект на арх. Георги Финзов. Характерът и схемата на стария чифлик в общи линии са запазени. Запазени са основните подходи откъм Цариградското шосе и съществуващата алейна мрежа, която продължава да се развива в неусвоените територии, без да следва определен композиционен замисъл, а като функционална връзка между отделните селскостопански постройки и обработваеми земи. През този период са построени парниците и алпинеумите, изградени от Йохан Келерер - градинар и специалист по алпинеумите, привлечен от Княз Фердинанд от ботаническата градина в Даалем, Германия. Той внася и селекционира високопланинска растителност от всички краища на Балканския полуостров. Първите залесявания

на територията на чифлика са извършени около вилата от Васил Георгиев, завършил градинарство във Версай, Франция. Около 1904 г. са доставяни от Франция редки видове излолистни растения от директора на Софийската ботаническа градина проф. Жул Лошо. Негови помощници били специалистите градинари Шутце и Георги Шипаров.

Вторият етап от изграждането на парка обхваща значително по-голям период (1909-1926 г.). Нов тласък в развитието му дава строителството на „Новия дворец“, бъдеща лятна резиденция на царете Фердинанд I и Борис III. Осъществява се по проект на българския архитект Никола Лазаров.

От 1912 г., чифликът е преименуван официално на двореца „Врана“. По това време се прокарват нова алейна мрежа в новоустроените територии и се засаждат стотици чуждоземни видове дървета, храсти и цветя. Вторият етап от изграждането на парка е свързан главно с чеха Антон Краус, завършил градинарско училище във Виена. Той работил като главен градинар от 1906 до 1920 г. Прег „Новия дворец“ Краус оформя цветен партер със шевици от килимни цветя и два кръгли басейна и едно открито пространство, даващо възможност да се обхване двореца визуално от по-далечно разстояние. Появяват се два нови паркови елемента „Езерото с лилии“ (1909 г.), алпинеума „Даалем“ (1911 г.) със селектирана богата сбирка от високопланински растения от цяла Европа, обогатяващи композицията на парка.

Трябва да се отбележи, че през втория етап растителността в парка се внася и отглежда главно с познавателна цел за създаване на богата ботаническа сбирка. Растителността е етикетирана от директора на Софийската ботаническа градина Аларикс Делмард. Това се дължи изключително на интереса на Цар Фердинанд към ботаническите науки.

Третият етап (1926-1943 г.) обхваща 17 г. и е забележителен главно с обемно – пространственото доизграждане на парка, което се осъществява под ръководството на германеца Вилхелм Шахт, главен градинар на парка Врана в продължение на 15 години (1928-1944 г.). Той формира основните изключително красиви перспективи в парка. Дървесните масиви, единичните дървета и храсти, засадени от него, завършват цялостно обемно – пространствената композиция на юго-източната и североизточната паркова част.

През този етап е изградена обиколната алея. Тя е най-дългата (около 800 м) и най-живописната в парка. С нея се осъществява обиколната връзка между най-живописните закрити и открити пространства.

През периода (1928-1937 г.) в алпинеумите на парка са засадени от Келерер стотици видове високопланински цветя от българските планини.

Паркът „Врана“ е създаден под влиянието на европейските пейзажни паркове. В продължение на повече от 40 години създателите на парка успя-

ват да изградят един великолепен парков ансамбъл, като за целта като „строителен материал“ използват декоративната растителност. Впечатляващо е голямото разнообразие от 821 дървесни, храстови и тревисти вида от 118 семейства и 435 рога на територия по-малка от 100 ха. Всичко това определя високата му художествена стойност като едно от първите произведения на парковото изкуство в България, създадено в периода на бурен подем на културния живот у нас след Освобождението. Освен голямата научно-познавателна стойност на колекцията от растителни видове, която е една от най-богатите в България, композицията на парка има значение за изучаването на художествените средства на паркоустройството у нас.

От 1946 г. до 1989 г. „Врана“ е използвана като Правителствена резиденция и преминава под непосредствените грижи на УБО /Управление за безопасност и охрана/. Още може да бъде видяна т.нар. къщичка на Георги Димитров, където той е обичал да спи, когато е отсядал в резиденцията. Също така в парка се намира и т.нар. втори гроб на Цар Борис III-ти, където дошлите на власт комунисти през 1944 г. първоначално преместват тленните останки на Царя от Рилския манастир, но в следствие една нощ изпращат военни да ги махнат и от там. След промените през 1989 г., при втория гроб на Цар Борис III-ти, случайно е открито, в стъкленница, сърцето на Царя, което е върнато в Рилския манастир. Интригуващата история на „Врана“, обхващаща различни режими на управление на нашата държава, прави обекта ценен и от културно – историческа гледна точка.

Хронология относно статута на парка

На 19 май 1992 г. с публикация на Държавен вестник паркът „Врана“ е обявен за паметник на градинско – парковото изкуство от национално значение.

От 28.12.2001 г. е обявена за защитена местност по закона за защитените територии с цел опазване на местообитания на редки и застрашени растителни и животински видове и съхранение на уникална гора и уникален парк със забележителен ландшафт.

През 2001 година паркът е дарен от Симеон Сакскобургготски на Столична община, като едно от условията на дарението е паркът да бъде превърнат в **„Естествен природонаучен музей“** и да бъде отворен в определени дни и часове за посетители.

Паркът е строен за лятна резиденция на царското семейство. През нито един от етапите на изграждане не е предположено да приема масово посетители. Дълго време сред научните среди се отстоявала тезата, че паркът трябва да остане затворен и да се ползва само с научни и образователни цели.

За първи път от над сто годишната си история,

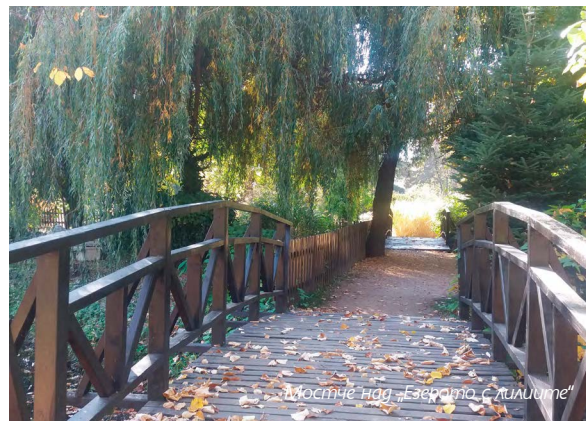
Комбинация от дървесни видове

Дворец „Врана“, фасада

Дворец „Врана“, фасада

Мостче над „Езерото с лилии“

през 2013 г. парк-музей „Врана“ е отворен за граждани от Столична община, чрез Общинско предприятие „Паркове и градски градини“. Съгласно дарението на Царското семейство и с цел запазване на обекта, паркът е отворен в събота и неделя от 10:00 до 16:00 часа, като екскурзоводи, основно студенти по ландшафтна архитектура от Лесотехническия университет, разказват за историята, паркоустройството и ценните растителни видове, с които е богат парка (<http://www.park-vrana.com>).

От октомври 2020 г., вече може да бъде посетен и дворецът, след предварително записване в интернет страницата на Фонд за опазване на историческото наследство „Цар Борис и Царица Йоанна“ (<https://dvoretz-vrana.bg>).

Съвременно състояние и управление на парк-музей „Врана“

За да бъде отворен парка през 2013 година, бяха определени маршрути за посетители, които първоначално бяха оформени и с физически прегради, с цел да не се навлиза от посетителите в защитените зони, за да бъдат съхранени ценните растителни видове. Времето показва, че гражданите, посещаващи парк-музея се отнасят с отговорно отношение и те отпаднаха като необходимост. Бяха поставени насочващи табели към отделните обекти в парка, като дворец, езеро с лилии, алпинеум и т.н. Паркът беше оборудван с паркова мебел, като пейки, беседка, масонейки и кошчета. Възстановени бяха дървени мостчета. Също така бяха подготвени екскурзоводи, които посрещат гостите на парка и разказват за интересната му история и растителност. За по-интересните растения и обекти се изработиха информационни табели, по проекти на студенти от художествената академия, под ръководството на ланд. арх. Кулелиев – професор в Лесотехническия университет и ланд. арх. Радев – дългогодишен директор на парковете територии на правителствени резиденции в България, включително и парк „Врана“. Ланд. арх. Радев, съдейства и за етикетирание на растителните видове в парка, като предостави и свои архиви за парка, които се използват при възстановяване на територията и растителните групи. Беше възстановено и езерото с лилиите, което е включено в първия отворен маршрут за посетителите. Направиха се три паркови чешми, за да се ползват от посетителите, през горещите дни. Столична община организира автобусна линия на градския транспорт № 505, която се движи само през работното време на парка, с последна спирка входа му за посетители. Основен проблем, свързан с обекта, са съдебните дела, които се водят във връзка със собствеността на имота. Това възпрепятства възможността за реализиране на по-мощабни проекти за реконструкция на отделните му елементи, като помощните сгради, оранжерии,

бившата телефонна централа и други. Все пак основната ценност на парка е растителността, която е и негов основен градивен елемент. Ежегодно се засаждат стотици растения, за възстановяване на декоративните групи по архивни проекти.

Парк-музей „Врана“ е уникален ландшафтно-архитектурен обект в пейзажен стил, намиращ се в периферията на София, където човек може да си отпочине, потапяйки се в духа на различните културно-исторически епохи от неговото съществуване.

Детайл от фасадата

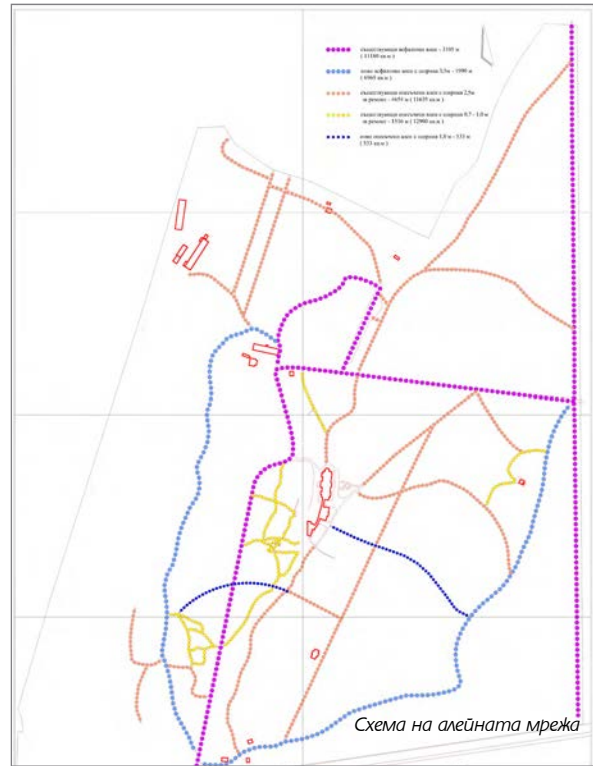

Схема на алеята мрежа

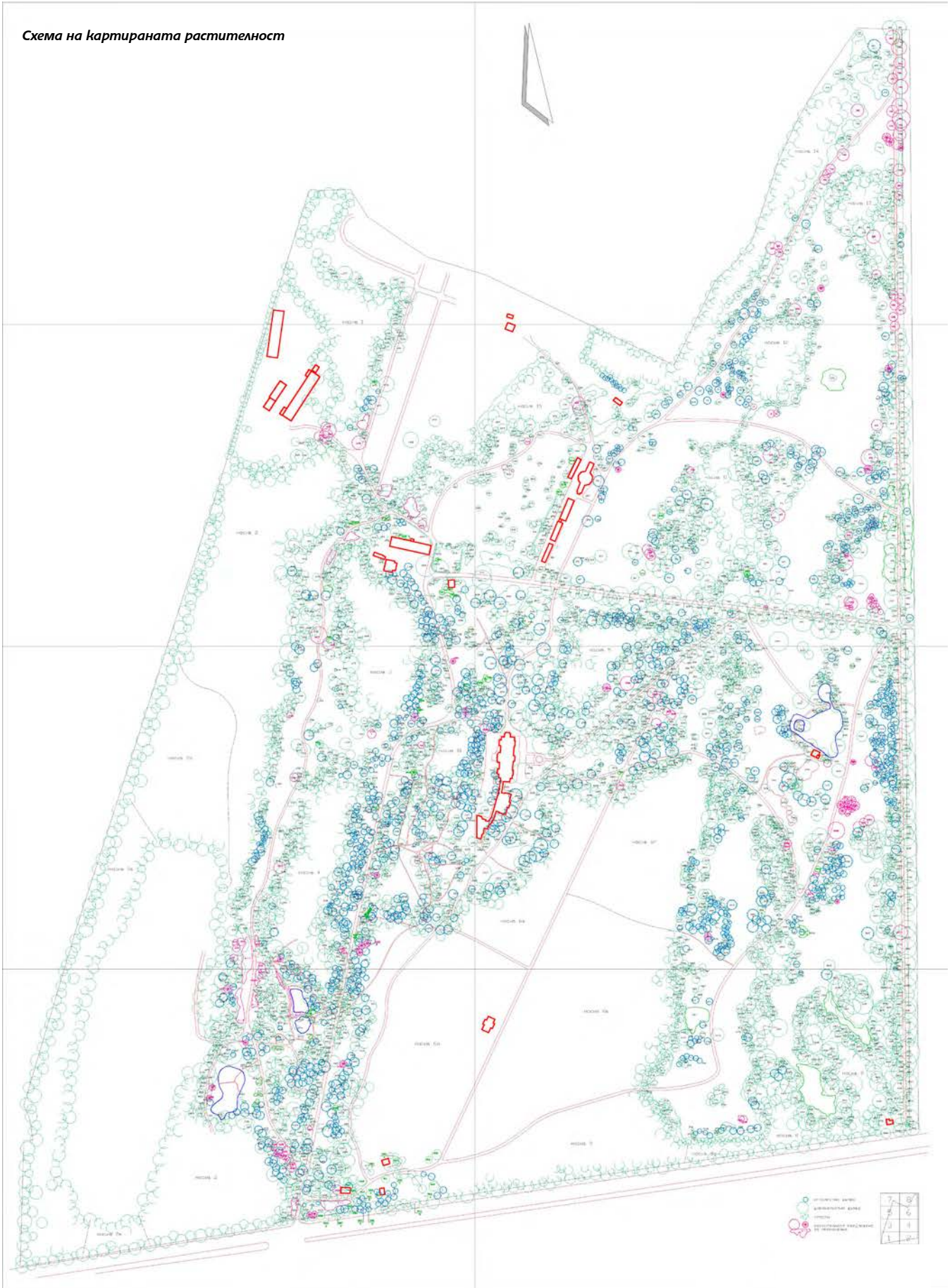
Чинарена алея

Изглед от парка

Схема на картираната растителност

125 ГОДИНИ ПАРК „АЯЗМОТО“

ланд. арх. Димитър Николов

Роден на 11.06.1954 г. в гр. Стара Загора.

Образование:

Завършил ВЛТИ – гр. София в специалност „Озеленяване на населените места“, дипломиран ландшафтен архитект в периода от 1974 г. до 1979 г.

Професионален опит:

От 1979 г. до 1992 г. работи в СП „Благоустройствени строежи“ – гр. Стара Загора. Започва на длъжност помощник технически ръководител, преминава през различни степени и длъжности, от 1989 г. Ръководител на звено „Паркстрой“.

От 1992 г. работи със собствена фирма, чийто предмет на дейност е проектиране, строеж и поддържане на обекти в озеленяването.

От 2004 г. член и един от основателите на Съюз на ландшафтните архитекти в България, към момента Председател на Регионален клуб гр. Стара Загора, втори мандат член на Управителния съвет на СЛА и заместник-председател на Съюза.

Парк „Аязмото“ получава името си от българското християнско население и означава лечебен извор. През настоящата 2020 година се навършват 125 години от създаването на парк „Митрополит Методий Кусев“ – Аязмото, едно от местата, с които основателно се гордеят гражданите на Стара Загора. Това е първият градски парк от европейски тип в България.

Неговото създаване започва по идея на Митрополит Методий /с гражданско име Тодор Йовчев Кусев/, в утрото на 28 февруари 1895г на върха на аязменския хълм, с думите **„Чага мои, започваме голямо дело! Дано Бог ни даде време и сили да го добършим!“**

Паркът е разположен на площ от 3200 декара, на един от склоновете над Стара Загора, в така наречения „Ахмак баир“. Аязмо /от гръцки- осветен/ е водоизточник, който се намира край свещен за християнството обект – храм, манастир.

Идеята за залесяването на „Ахмак Баир“ първи дава Димитър Наумов, който работи като общественик, агроном и общински съветник, в статия на Старозагорския вестник „Земеделец“

през 1883 г. През 1894 г. новоназначеният Епископ на Стара Загора, преосвещеният Методий Кусев, посещава за първи път голия баир, възприемайки идеята за уреждането на градски парк и успява да извърши делото на живота си – да създаде невероятно красив и богат на растителни видове лесопарк, превръщайки го в една от гордостите на града. Алея от липи, като зелен коридор, свързва централния градски площад с парка и лесният достъп до него е една от основните причини за голямата му посещаемост и популярност. Различните групи от ползватели имат своя собствена мотивация и потребности/разходки, спорт, социални контакти/, а някои от тях имат и свои „запазени“ места и/или маршрути.

В парка растат редки и уникални за България растителни видове, включващи 180 местни и екзотични дървесни и храстови вида, между които обикновен кипарис, черен бор, атласки кедр, алепски бор и др. Фауната в района е представена от животински видове като сърни, източноевропейски таралежи, сухоземни костенурки, катерици.

През 1998 г. с Протокол №9/15.06.1998 г. на

националния съвет за опазване на паметниците на културата, утвърден от министъра на културата и съгласно чл.12,ал.1,б,„а“ от Закона за паметниците на културата и музеите/ЗПКМ/, **60 хектара от неговата територия са обявени и вече притежават статут на паметник на градинското и парково изкуство с категория „национално значение“.**

В своята дългогодишна история паркът има няколко периода на развитие.

ПЪРВИ ПЕРИОД:-1895 -1922 г.

Началото е поставено на 28.02.1895 г., когато са засадени първите фиданки,някои лично от Митрополит Методий Кусев . През 1897 г. са доставени и засадени по примитивния начин „разхвърлени по баирите да растът“, голямо количество семена от бадемови, гъбови, дафинови и дргуи дървета, но без опитни специалисти лесовъди и градинари успехи не са постигнати. През същата 1897 г. са доставени и фиданки от Испания, Италия, Франция и Мала Азия, от български манастири на Атонския полуостров - 200 кипариса от Хилендарския манастир.

На 28.09.1899 г. е назначен управител-градинар от основания през 1897 г.благотворителен комитет,„Св-Йоан Милостивий“ - Христо Кондев, добре подготвен специалист, който закупува от Русия прасковени дръвчета, доставени са семена от различни декоративни видове от страни като Гърция, Турция, Франция, Германия и Унгария, материали от царските ботанически градини.

През 1902 г.Българският дипломатически агент в Атина изпраща 100 бр.маслинови и 2000 бр.смокинови дръвчета,през есента на 1904 г. се засаждаат 20000 фиданки от Черен бор от Чамкория. Най- забележителното постижение за залесителната практика е внасянето на 3 вида Кедър, за който се оказва, че има прекрасни условия, както и за Алепския бор, Кипариса и Дъбът паламуг.

В първите години няма определен план и проект, по който да се работи. Георги Петков Калчев е първият българин, получил академично образование по озеленяване, ландшафтна архитектура и помология във Версай/Париж и след дипломирането си работи по проект за озеленяване на парк „Аязмото“. През 1904 г. отива с готов план в Стара Загора. Професионалната му работа обаче се разминава с действията на Митрополит Методий,който продължава делото на живота си! Засадени са 3000 бр.череша от Одеса, 6000 бр.бадеми, ябълки, круши и 1000 бр. орехи, леска, черница, бук, бреза, бряст, смокиня и рози.

Планът по паркоустройството е изготвен от градинаря Д.Неф .В този първи период е оформена пространствено централната алея,като широка 8 метрова просека, която води от града до черквата „Св.Теодор Тирон“ на върха на Аязмото. Настилката е съобразена с големия наклон-калдаръм на ребро/в момента е запазена до параклиса „Св. Теодор Тирон.“ По това време е изработен и доставен и специален фонтан в стил Барок от Париж, който е монтиран

Фонтанът „Жабките“ в края на 60-те години

Фонтанът „Жабките“ при Входа на парка след реконструкцията

Началото на Централната алея

Част от Зоопарка

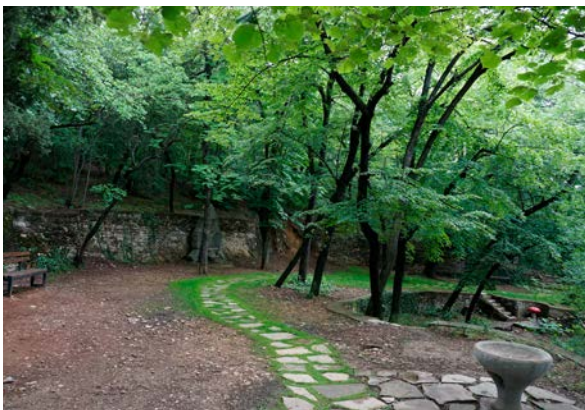

Детска площадка в Малкото Аязмо след реконструкцията

Кът за отдих с новоизградена пергола при реконструкцията

Алековият кът

Детска площадка, новоизградена при реконструкцията

по –късно. Оформя се и обиколна алея ,която се вие по северозападния склон, изкачва се по билото и се спуска на югоизток.

Строителните дейности са водени от Г.Стаматов, М.Пенчев, градския градинар и французина Соррош.

ВТОРИ ПЕРИОД от 1925 до 1943 г.

След смъртта на Митрополит Методиѝ Кусев през 1922 г., нов подем в паркоустройството на парка започва през 1925 г. под ръководството на учителя Слави Абанозов и лесовѝда Димитър Тончев. Вторият период е характерен и с масовото залесяване в местността „Казлера“ на север от Аязмения хълм. Оформя се западната алея , като по цялото ѝ протежение са засадени алејно пирамидални кипариси и ориенталска туя.

През 1937 г. на главния вход на Аязмото се изгражда и арка от гранит с надпис „Хвала Митрополиту Методиѝ“ по проект на арх.Стефан Тодоров, а през 1938 г. се открива паметник на гроба на Митрополит Методиѝ по проект на проф. Н. Кожухаров.

През 1937 г.-1940 г. се оформя архитектурно и централната алея с гранитни стъпала и малки водни ефекти,а в най-южната ѝ част се изгражда площадка с бюстовете на Христо Ботев и Хаджи Димитър Асенов,създаден е и Алековия кът.

През 1947 г. кметът на Стара Загора, Бончо Коичев, свиква специализирана комисия, която възлага на арх. Симанто Мифоно от София да изработи цялостен градоустройствен план, в който за първи път парка „Аязмото“ и района около него се вписват в плана на града.

ТРЕТИ ПЕРИОД от 1948г. до настоящия момент

С приемането на Закона за горите през 1948 г., Общината става собственик на парка,като го преименува в „ Парк Митрополит Методиѝ,“ а от 25.01.1949г. във връзка с 25 години от смъртта на Ленин е преименуван в „Парк В. И. Ленин „**Внасят се нови архитектурни и паркови елементи за обогатяване рекреационните функции на парка.**

През 50-те години се променят настилките и започва асфалтирането на основните алеи, изграден е „**Шаграванът с жабките**“ по проект на Валентин Старчев.

През 1957 г. е открит зоокът,като идеята се поражда през 1955 г., когато в покрайнините на града е заловен един елен и през 1961 г. е изработен **проект за изграждане на „Зоопарк“** от арх. Н. Пиперова.

По проект на арх. Тангърѝв през 1959 г. е построена „Туристическата хижа“ и започва изграждането на летния амфитеатър в югоизточната част на парка на мястото на изоставена каменна карьера. Десет години по-късно ,в периода 1969 г.-1971 г. по проект на инж. Т. Дянков е изграден „**Лунапарк**“, а през периода 1983-85 г. , нов проект за гендрариум. През 2004 г. в обхвата на Пета рамкова програма на Европейския съюз „Качество на живота и управление на живите ресурси“ QLK5-2001-00165 „е изготвена“ Визия за развитие и управление на парк „Аязмото“ с

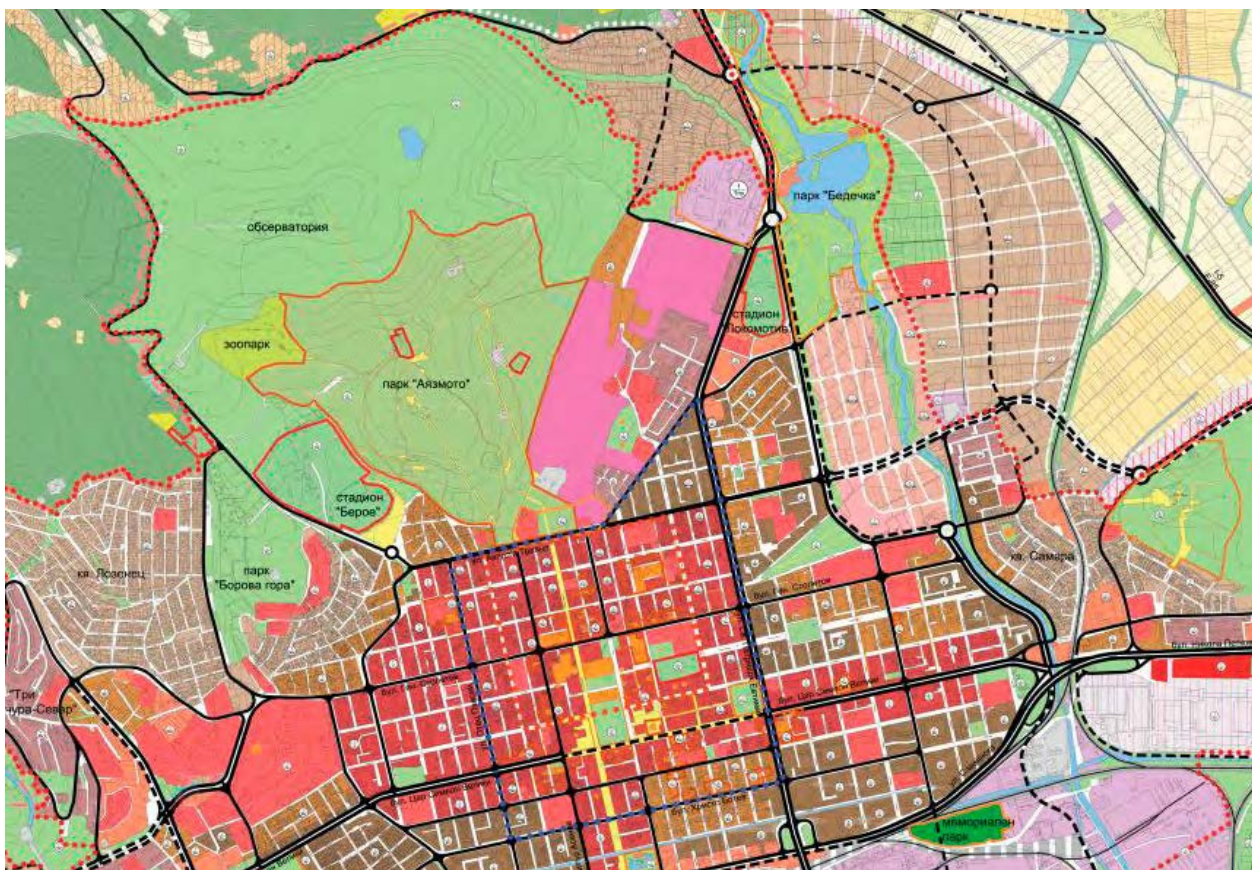

Схема на града с местоположението на парка

автори Ан Ван Херзиле, Катедра Екология на човека, Брюкселски фламандски свободен университет, Диана Искрева – Идиго, Фондация Земя завинаги, България и Фабио Салбитано, DISTAF, Флорентински университет.

Този документ представя визия за дългосрочното развитие и управление на парк „Аязмото“ в Стара Загора. Документът беше създаден в рамките на проекта „Градски и крайградски паркове“, в тясно сътрудничество с отдел „Озеленяване“ на община Стара Загора и отразява становища и мнения, както на гражданите наградата, така и на отговорни длъжностни лица от различни общински дирекции и отдели. Изключителен по своя мащаб и значимост е приносът на младите хора на Стара Загора, много граждани участваха в поредица семинари и допитвания, дадоха просторни интервюта и идеи за бъдещето на парка. След 1996 възникна сериозен конфликт с приватизацията на две сгради (и обсебване на територии около тях) в рамките на парка. Общината не е в състояние да ограничи дейностите в частната собственост, а те са в полза единствено на собствениците, което е сериозен ограничаващ фактор.

Гражданите са много критично настроени и се чувстват несигурни относно бъдещето на частната собственост близо до църквата - важно място в парка със символично значение.

През 2015 г. след спечелен конкурс по Оперативна програма „Регионално развитие“, колектив, ръководен от ланд. арх. Корнелия Маторова и арх. Иван Киряков, в периода 2014-2020г. изготви работен проект за паркоустройство, благоустрояване

и подобряване на физическата среда на парк „Митрополит Методий Кушев“ /Аязмото/, с цел постигане на зелена и достъпна градска среда. В периода, предшестваш този конкурс, бяха проведени обществени дискусии за бъдещето на парка „Аязмото“- „единствено как този парк да бъде съхранен“, да не се допуска строителство в него. Според ланд. арх. К. Маторова проектът е разработен за историческата част на парка и охранителната ѝ зона, като е съобразен с действащите режими за опазване - „Иска ми се парка да бъде различен, с нова съвременна визия, иновативен, запомнящ се. Надявам се, че ще има оригинални решения. Вярвам, че ще се избере най-доброто от тях.“

ЗАЯВКАТА Е, че „На територията на Аязмото“ няма да се допуска нарушение на границите на паметника на културата, разширяване на тангиращи улици, изграждане на паркинги, подлези и надлези, прокопаване на тунели, ново обемно строителство, разполагане на временни постройки и павилиони, временни атракционни съоръжения, както и надстройкаване, пристрояване на съществуващи сгради в границите на паметника на културата. Допуска се само възстановяване на изчезнали елементи на композицията на градината, което се базира на автентични материали – планове, снимки и други подобни. По отношение на съществуващата растителност, подмяната на загиващи дървесни видове и такива, загубили

декоративните си качества ще става точно по място и вид, като за целта е направена **паспортизация** на дълготрайната растителност на територията на парка /отбелязани са и дърветата с особен статут/. В резултат на нея се предвижда внасянето на нова растителност, саниране на растителността около алеите, оформяне на масивите. Възстановяват се характерни гледки, групи, композиции от първоначалната визия на парковото пространство – саксиите с палмите по стълбите по главната алея, малко по-късно изградените розарии около шагривана с жабките, перголата с розите, пространството около паметниците и др. Извършено е и предвиденото в проекта рехабилитиране на настилките на пешеходните алеи, тротоари, площадни пространства и стълби само с автентични материали – каменни цепени плочи, гранитни павеа и бордюри. Извършена е подмяната на осветлението, реконструкцията на детските площадки, съгласно действащата нормативна уредба и изграждането на нови, както и подмяна на парковата мебел, изграждане на оросителна система. Проектът на стойност 6 млн. лв. и е реализиран в периода 2018-2019 г. Независимо от някои неблагоприятия в проектантските и строителни решения, от някои по-модерни и смели виждания, е важно паркът „Аязмото“ да остане любимо място за своите жители и те да припознават в него и в бъдещото

Летен театър

му развитие духа на голямото дело, сътворено от Митрополит Методи Кусев.

ИЗТОЧНИЦИ:

- https://gradat.bg/news/2016/03/30/2732480_nov_oblik_shte_ima_park_aiazmoto_v_stara_zagora
- ЦДИА фонд 420, оп. 1 оп. 2 и оп. 3
- *Рапорт на градинаря Христо Кондев от 04.05.1902 г.*
- *Инструкции от Митрополит Методий Кусевич за залесителните и благоустройствени мероприятия 1907-1919 г.*
- *Старозагорското Аязмо – описание и история – Монография*
- *Очерк от арх. Тангърров - „70 години Старозагорско Аязмо“*
- *Парк „Аязмото“ – Историческа справка – инж. Жана Стоянова – НИИКН*
- *История на залесяването и паркоустройството на хълма „Аязмото“*
- *По почина на първия Старозагорски Митрополит Методий Кусев – Недю Александров*
- *„Аязмото“ – парк за отдих и развлечения /Залесителни и строителни дейности през 40-те и 50-те години на XX век/ – Светла Димитрова*
- *Публикации и авторски разработки на ланд. арх. Тенко Дянков – Стара Загора*
- *Архив арх. Живка Кирчева – Стара Загора*
- *ДЗЗД „ЛАНДШАФТ АРХИТЕКТУРА ДИЗАЙН СТАРА ЗАГОРА“*
- *Проект за паркоустройство, благоустройство и подобряване на физическата среда на Парк „Митрополит Методий Кусев“*

Входът на парка с Арката и паметника на Митрополит Методий

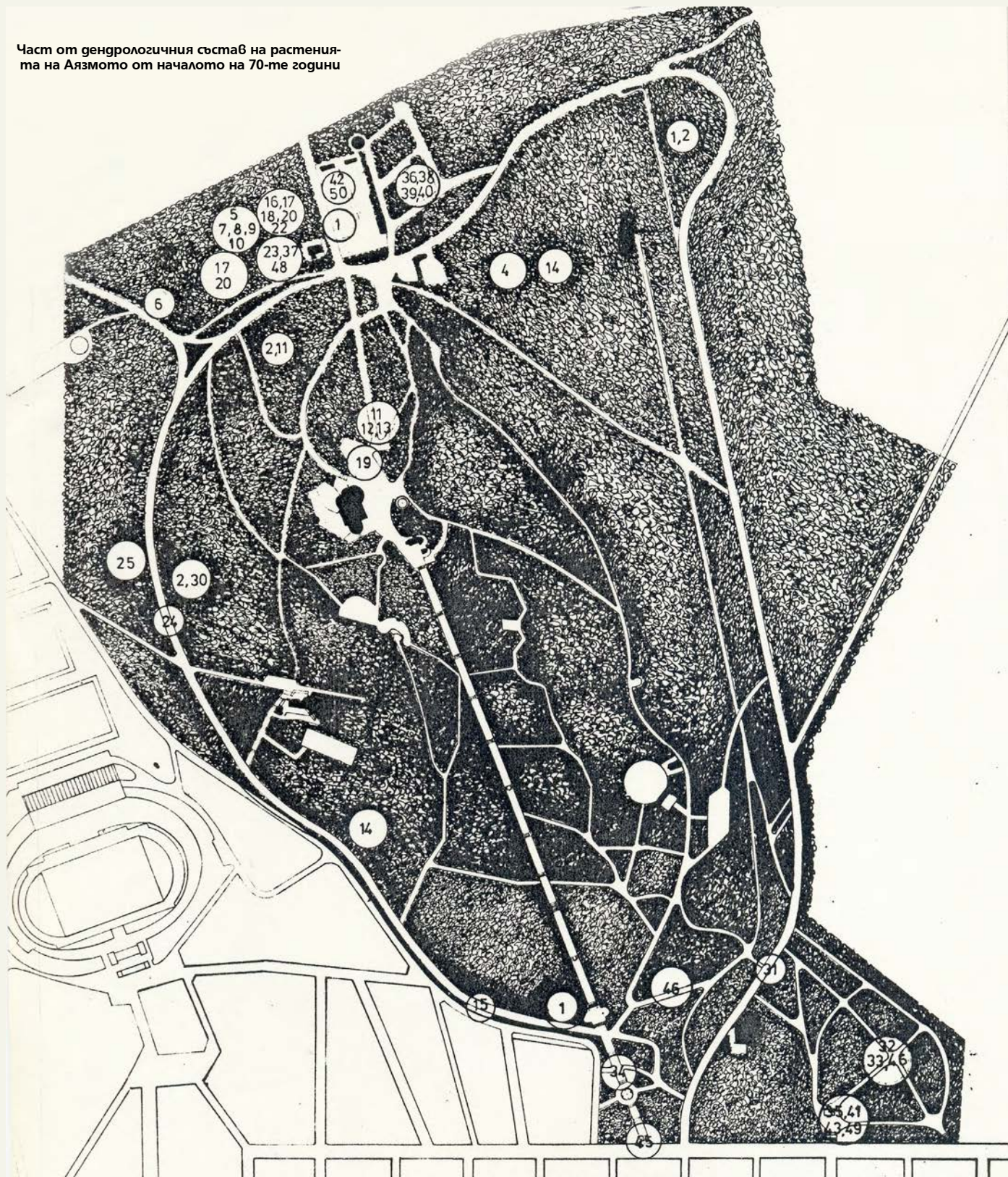

Параكليът „Св. Т. Тирон“ с гроба на Митрополит Методий

Част от дендрологичния състав на растенията на Аязмото от началото на 70-те години

ЕКЗОТИЧНИ ИГЛОЛИСТНИ ДЪРВЕТА:

1. БОР ХАЛЕПСКИ.	14. КИПАРИС хоризонтален.
2. ЧЕР БОР.	15. КИПАРИС пирамиден.
3. БОР ВЕЙМУТОВ.	16. КРИПТОМЕРИЯ.
4. БОР КУЛТЕРИ.	17. ЛЪЖЕКИПАРИС.
5. БОР МОРСКИ.	18. ЛИСТВЕНИЦА.
6. ГИНКО БИЛОБА.	19. СМРИКА ВИРГИНИАНСКА.
7. ЗЕЛЕНА ДУГЛАЗКА ЕЛА.	20. СМРИКА СМРАДЛИВА.
8. ГРЪЦКА ЕЛА.	21. СМЪРЧ СРЕБРИСТ.
9. ИСПАНСКА ЕЛА.	22. СМЪРЧ ОБИКНОВЕН.
10. ЕЛА СРЕБРИСТА.	23. ТИС.
11. КЕДЪР АТЛАСКИ.	24. ТУЯ ИЗТОЧНА.
12. КЕДЪР ЛИВАНСКИ.	25. ТУЯ ЗАПАДНА.
13. КЕДЪР ХИМАЛАЙСКИ.	

ЕКЗОТИЧНИ ШИРОКОЛИСТНИ ДЪРВЕТА:

26. АЙЛАНТ.	40. МАГНОЛИЯ едроцветна.
27. АКАЦИЯ БЛАА.	41. МАКЛУРА.
28. АЛБИЦИЯ.	42. МУШМУЛА.
29. БРУСОНЕЦИЯ.	43. ЧЕРЕН ОРЕХ.
30. БАДЕМ.	44. ОФИКА.
31. ГЛЕДИЦИЯ.	45. ПАУЛОВНИЯ.
32. ГИМНОКЛАДУС.	46. РОШКОВ ДИВ.
33. ДЪБ ПАЛАМУД.	47. СОФОРА.
34. КАТАЛПА.	48. ФЕЛОДЕНДРОН.
35. КОНСКИ КЕСТЕН.	49. ЧИНАР ЗАПАДЕН.
36. ЛИКВИДАМБЪР.	50. ЯБЪЛКА РАЙСКА.
37. ЛИРОВО ДЪРВО.	51. ЯВОР СРЕБРИСТ.
38. МАГНОЛИЯ стелана.	52. ЯСЕН АМЕРИКАНСКИ.

ПАРКЪТ НА ДВОРЕЦА „КРИЧИМ“. ОТ ДЕВСТВЕНА ГОРА, ПРЕЗ ЛОВЕН ПАРК И ПРАВИТЕЛСТВЕНА РЕЗИДЕНЦИЯ КЪМ БЪДЕЩЕТО

ланд. арх. Владимир Маринов

Ландшафтен архитект Владимир Маринов завършва Лесотехническия университет през 1982 г. с дипломен проект „Възрожденски дворове в Стария Пловдив“ (дипломен ръководител арх. Христо Димов).

Работи пет години в община Хисар. От тогава до момента е в парк „Кричим“. След 1996 г. е хоноруван преподавател в Аграрен университет – гр. Пловдив по дисциплини, свързани с декоративна растителност.

Има публикации в списания (Ландшафтен дизайн, Ландшафтна архитектура, Градина, Идеалната градина, Къща и градина, Строителство имоти, Лист, Природа) и научни конференции (1993 г. „100 год. Евксиноград“, 2001 г. – „50 год. спец. Ландш. архитектура“, 2008 г. – „Градините на Фердинанд“, 2011 г. – „60 год. спец. Ландш. архитектура“) по теми от история на парковото изкуство и дендрологията.

Има участие в проектантски колективи: ПУП „Парк Борисова градина“ – София 2015-2019, Паркоустройство парк – Дондукова градина – П-В(2011), Паркоустройство „Парк Кан Крум“ – П-В(2010), Паркоустройство гр. Лъки (2009).

Член на Съюза на ландшафтните архитекти и IFLA EUROPE.

От девствена гора, през ловен парк и правителствена резиденция към бъдещето Темата за царските имоти е особено актуална в последно време. Но докато юридическите и политически акценти и пристрастия са интересни за широката публика, за нас специалистите е по-Желаем или не, тяхното възникване и развитие е част от историята на държавното ни устройство след Освобождението - Третото Българско Царство. В тях интересите на възложителите са преплетени с композиционни похвати, сполучливо реализирани от поканените за това чуждестранни специалисти и техните български последователи, правейки ги неразривна част от европейското културно наследство в областта на ландшафтното изкуство. Много от тези творци свързват професионалния си и личен живот с изграждането на парковете, без да говорят за евроинтеграция, създавайки еталони

за бъдещите поколения. Както възрожденските ни дворове и манастирски комплекси, в които на растителните елементи е отделено достойно място, така и дворцовите паркове са част от нашата култура, основа за нашето национално и професионално самочувствие. Не без значение е факта, че тяхното съществуване е свързано със създадените бази за размножаване и интродуциране, както на внасяните от чужбина растения, така и на събираните от различни краища на страната. Именно благодарение на тези разсадници днес в българските паркове можем да срещнем аклиматизирани, плодоносеци екземпляри от внасяните някога екзоти. Без дворцовите паркове би било немислимо образованието в нашата област на всичките му нива - професионално обучение на изпълнителски кадри, средно специално и висше. За поколения паркостроители те са мястото, в което се

срещат с Ландшафтното Изкуство.

Логично е, когато се вземат решения за съдбата на природни и исторически обекти с национално значение, да имаме ясна и обоснована концепция за бъдещето на тези обекти:

- как да се запази и развива една природна и историческа даденост.

- как този паметник най-добре да се социализира и служи на обществото.

Ако се придържаме към тази ръководна нишка, няма да се стигне до фатални стъпки и непоправими решения. За съжаление, такива обикновено се взимат без експертно мнение.

Различни са първоначалните идеи и природни условия, при които възниква паркът „Кричим“, различни са и организационните структури, под чието управление се развива през годините. Не го отминават нито природни стихии, нито „мощабно мислещи ръководители“, нито чиновническо безхаберие. Възникнал като ловен парк с намерение да бъдат развъждани елени лопатарари, фазани, бронзова мексиканска пуйка и други представители на фауната. За целта са привлечени най-известните наши и чужди ботаници, дендролози, биолози, орнитолози. Някак неусетно покрай обогатяването на естествената растителност и осигуряване на убежища за гнездене на птиците около ловната хижа се появяват първите екзоти - секвоя, лирогендрон, гинко.

Малко хронология (сн 1)

1902.04.08. Писмо № 484 до началника на Пловдивска лесоустройствена секция.

1902 Доклад „Кориите в Кричим и Куртово Конаре“ Държ. Архив ф. 3 оп. 9. а. е. 111.

1906 Устройване постройки за персонала, дървена вила-павилион за Княза, водоснабдяване с шахтови кладенци. /до кулата в парка и на Колелото/, устроен е малък парк с птици, животни и растения. (Сн.2, 3, 4, 5)

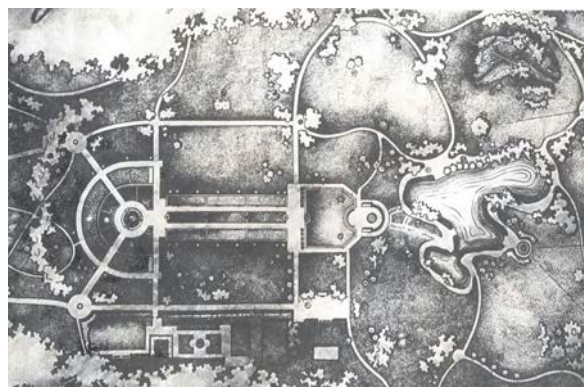
„Австрийската къща“ и „Стария Дворец“ носят почерка на арх. Г. Фингов. Докато „Австрийската къща“ допълва комплекса от сгради на западната ограда, двореца е ситуиран между вековния дъб и първата ела засадена от княз Феринанд и К.Байкушев (по сведения на академик И. Буреш, пренесена от Рила с биволски впряг).

1908 г. „Инструкция за караула.. -..да не се чупят дърветата и цветята и да не се отъркват стените..“ „..разводачът е длъжен да следи часовите да не тъпчат цветята и да не вдигат шум..“

1915 Разширение на парка – Антон Краус, Й. Келерер,

1933.01.01. Опис ..раздел II, „... имоти в които само постройки принадлежат на Н. В. Царя, а мястото е държавно или общинско“.

1937.11. Преустройство по проект на арх. Й. Севов, проект за обзавеждане на ловен замък Кричим (Jagdschloss Kriitchim 1936-1939) арх. г-р. Курт Клауди, инж.

Разширение на парка, 1953 г.

Съществуващо положение, 1960 г.

Преустройство на алейната мрежа, осветление и фигури

Част от оранжерията

Дървена вила - павилион за княза

Постройки за персонала

Ловен замък „Кричим“ 1937 г.

Жил. сграда (бивша казарма на вътр. войски)

Георг Липерт-Виена.

Запазвайки разпределението на първия етаж и повтаряйки го на втория, Севов внася нови елементи. Старият вход за настаняване е оформен с просторен паркинг. Добавен е „параден вход“ за ловците от изток и ловен салон за трофеите. Под короната на вековния дъб е оформен нов вход на салона с камината, с три остъклени врати за визуална връзка с парковото пространство. Циментовата замазка пред сградата е заменена с растер от големи квадратни плочи естествен камък, (решение повторено по-късно от Севов и в „Преванториум за гърдоболни деца в Трявна“ 1938-1943, днес ДСББ Царица Йоана)

1946.08.10-14. (в 10 часа) Протокол за опис на движимо и недвижимо имущество:

стр.24(елени около 60, сърни около 8, пуйки около 65, фазани около 80, фазани златни около 15, щрауси (нанду) 2. Постройки 2 384 кв.м.(Дворец, жилища за свитата и персонала, работилница, две караулни, къща на управителя, конушна с баня, сеновал, кухня, къща на Келерер, цветарник нов и стар, помпа за вода, птичарник и кокошарник, бензинова помпа, бункер, бетонна ограда. Ниви 371.5 дка

Гората, която околните села и на първо място Куртово Конаре са свикнали да смятат за своя, е оградена в началото на века от княз Фердинанд. Няколко десетки декара обработваема земя, намиращи се в заградените горски площи, са принудително изкупени от Фердинанд и Интендантството. Заградената „кория“ се оформя като представителен ловен развъдник за нуждите на двора.

На първо място е накърнен гражданският престиж и е създадено чувство на обида в населението на с. К.Конаре от заграждането и принудителното изкупуване на земите. На тази основа е възникнал конфликт, достигнал доста остри форми. И след Втората световна война гората и парка остават затворени за местното население. Всичко това способства за оформянето на отрицателното отношение на голяма част от хората, които гледат на имота, като на царско имущество, чуждо и безполезно. В най-грубия си вид, това отношение се изразява като мнение, корията да се изкорени и на тези площи да се отглеждат домати и пипер. В интерес на истината тези виждания са възприети и от тогавашното ръководство на „Особените имоти към Министерски съвет“.

1947.02. „Проект за уреждане въпроса с бившите Царски Дворци“ – В.Коларов – „дворците Врана, Царска Бистрица, Евксиноград, Кричим и вилата в Карловски бани се запазват „за общодържавни нужди“.

1947.03.14. Наредба за УОИ на МС - целта на новото ведомство е „да стопанисва имотите по начин, осигуряващ тяхното най-правилно използване за нуждите на държавата“.

Алея (историческото ядро на парка)

Парк - нова част

Секвоя

В периода 1948-49 г. е предприето масово изкореняване в североизточната част за разширяване на площите. Да не забравяме – това е времето на едно особено отношение: “От природата не трябва да очакваме милост, а трябва да я отвоюваме от нея.” И тази срамна война е прекратена от Васил Коларов, който по една щастлива случайност попада в Кричим в разгара на кампанията. Този човек притежава висока екологична култура, както сега наричаме чувството на преклонение към природните дадености, и не се е поколебал да реагира най-решително.

1949.02.14. Протокол №8 на Секретариата на ЦК на БКП /Т1. Комисия Т. Черноколев, Д. Гръбчев, Р. Кеменчежиев: а) да не се създава голямо стопанство, а само подобно такова. б) да не се изсича повече никаква гора. в) да не се включва и поляната в проекта. г) да не се запланират нови постройки. д) да не се включват повече от 150 дка. Присъствували: другарите. Г. Димитров, В. Червенков, Г. Чанков, А. Югов.

В същото време, друг от тогавашните ръководители на държавата с лека ръка нарежда да се иземе хумус от гората за нуждите на ТКЗС. От стотици декари гора е иззет хумусния слой, достигайки до пясъчните наслаги. Този варварски акт е сериозен удар върху жизнеността на горския комплекс.

Макар и само за ползване от управляващите е предприето разширение на парка.

1953. започва изграждане на 240 дка парк по проект на арх.Б.Шангов, включващ нов оранжерийен

комплекс, алейна мрежа, фонтан, езеро с мостче и беседка, тенис-корт, и алпинеум, останал недовършен след разболяване и последвалата смърт на Йозеф Цоликофер /.

Архитект Борис Шангов, (проектирал в Евксиноград хотелски комплекс „Тунела“ и съавтор на проекта за Партийния дом в София) е френски възпитаник, преподавател по градска архитектура в Държавната политехника (1945 - наследила Висшето Техническо Училище). Връзка с двореца и прилежащия малък парк (50 дка.) няма. Новата широка алея сякаш подминава сградата. Докато за широките прави алеи е изработен и изпълняван стриктно инженерен проект и вертикална планировка, гендрологичен проект всъщност няма. Като изключим алейните дървета, в останалата част откриваме хаотично маркирани петна, съществуващата растителност също не е взета под внимание. Единичните дървета и малки групи храсти и божури се губят пред огромния цветен партер с тривиалните стълбчета за осветление по средата. Алеята от брези допълнително ограничава визуалната връзка между отделните пространства. Цветни фигури флангират алеи и изгледни площадки. Изпълнени с *Begonia*, *Salvia*, *Petunia*, *Verbena*, и др., тези елементи подсилват контраста между плавните извивки на алеите в стария парк и строгата симетрия в новия. Едва към езерото линиите стават по-свободни.

1961. Преустройство на алейна мрежа, осветление, растителност и цв. фигури.

Извършеното през шейсетте години пре-

устройство на парка е смекчило геометричната планировка, запазен е фонтана, но са закрити ненужни алеи и площадки, обогатен е видовия състав. Преустройството е предшествано от проект (1957-ланд. арх. В. Атанасова, инж. В. Айрянов) и дипломна работа (1960- канд. инж. Ст. Коев). Богатата колекция гължим на инж. лесовъд Ст. Коджаманов (работил в парка от 1954 до 1991) и създадения от него разсадник. От писмото на арх.Г.Стоилов(1984-Президент на МАА) разбираме, че от него са доставени растения за специалното озеленяване на базата на САБ в манастира „Св.Св.Кирик и Юлита“ край Асеновград.

Наред с тези положителни промени, трябва да се отбележи, че те не отговарят напълно на характера на местния ландшафт. Внесени са голям брой екзоти в активната паркова част, докато основните дървесни видове, характерни за заливните крайречни местообитания, остават изолирани от обемно -пространственото изграждане на парка. Преходът е рязък, натрапва се впечатление за запусната и умираща гора. Нереализиран остава дипломен проект за реконструкция на лесопарковата част и връзката и с парка (1963-инж.Л.Божинов).

При строителството на каскада „Въча“, водата от коритото на реката е отбита и красивото поречие за няколко години се превръща в пустиня, с тежки екологични последици за прилежащите терени. Нивото на подпочвените води в тях рязко се понижава, превръщайки местообитанията от заливни в дренажни. Така се поставя началото на най-сериозната екологична катастрофа, засегнала дървесната растителност на крайречната тераса и особено горските територии на „Двореца Кричим“.

1971.06. Изградено „Временно водоснабдяване“ (трафопост, ел. и маш. част, етернитов водопровод 350 мм) .

1975. Завършена обща напоителна система с 900 хидранта за целия комплекс.

Полагат се грижи както за дивеча и гората, така и за парка. През 1988г. парка е посетен от участници в X-ти конгрес на дендролозите. През следващата година екип на „Интерпроект“ с ръководител ланд.арх. В.Атанасова започва предпроектни проучвания на целия комплекс. Без последици остава предложението за промяна на статута на резиденция „Кричим“ на инициативен комитет с участие на професори и учени от различни институции през 1990г.

1996. Доклад на междуведомствена комисия предс.арх. Е. Московска. Дипломна работа ланд. арх.Ж.Радева-„Проучване етапите на изграждане композицията в парк „Кричим“

2000.11.01. Заповед РД № 575 на МОСВ, за обявяване защитена територия „Кричим“.

През 2013 работна група на НИИКН започва проучване на вписания през 1980 от НИПК групов

обект „Дворец и парк Кричим“, неприключило до момента.

Към датата на обявяване на защитената местност, паркът е представителна част от НСО „Стопанство Кричим“ (Национална Служба за Охрана при Президента на Република България). С постановление 282 / 13.12.2001 на Министерски Съвет, стопанството е извадено от списъка на обектите за представителни мероприятия. През 2007 г са издадени за пръв път актове за държавна собственост. С постановление 165/26.07.2012 на МС, стопанството е преобразувано в звено от сектор „Управление на собствеността...“на Министерство на Финансите. С постановление 225/25.07.2014 на МС, стопанството се връща в НСО, вече като сектор. С промяната на „шапката“ се редуцира числения състав, а през 2013 се закрива и разсадника.

С решение 764/25.10.2018 на Министерски Съвет, имотите публична държавна собственост и имуществото публична и частна държавна собственост, са предоставени безвъзмездно за управление на „Югозападно държавно предприятие“ ДП, гр.Благоевград. Със заповед на МЗХГ е създадено „ ДЛС Кричим“ (Държавно Ловно Стопанство...), което го стопанисва към настоящия момент.

Защитената местност няма план за управление. През годините смяната на ведомствата, които са управлявали територията, е довела до фрагментиране на отделните и части, като всяка една е била обгрижвана според приоритетите на организацията-собственик.

Стратегията за разширяване на обществения достъп трябва да бъде съобразена с опазването на комплекса от горска екосистема, дендрологична колекция, развъдник за дивеч и архитектурно наследство. Необходимо е обвързване на всички части с логично изградени връзки и най-вече на активната паркова част с гората и околния ландшафт.

В началото на годината завърши строителството на нов модерен комплекс за колекцията оранжерийни растения с компютърно управление на климата и мъглуващата система. През октомври 2020 г. „ДЛС Кричим“ получи международен FSC сертификат за устойчиво управление на горите. В момента по договор с ЮЗДП Благоевград, работна група от НИС на ЛТУ извършва заснемане и оценка на състоянието на растителността на територията на парка. Изгражда се нова ограда, която да ограничи достъпа на дивеча.

По отношение социализацията на парка, към момента достъпа е регламентиран за организирани посетители след предварителна заявка и заплащане на такса за провеждане на творчески работилници, културни и образователни събития на територията на парка.

Достъпни за сега са първият етаж на „Ловния дом“ (Двореца), оранжерията и парка. Посетителите се придружават от служител на стопанството, който ги информира за историята на комплекса, сградния фонд и растителността.

Определени са няколко маршрута за посещение на парка в зависимост от това дали посетителите се интересуват от историята, архитектурата или растителността. Маршрутът се променя според сезона и времетраенето на посещението.

I. МАРШРУТ – „ПАРК – СТАРА ЧАСТ – ИСТОРИЧЕСКО ЯДРО“

II. МАРШРУТ – „ПАРК – НОВА ЧАСТ“ (сн. 14)

Обиколката проследява историческото развитие на парка с посещение на запазените архитектурни и растителни елементи, цветни фигури, настилки, паркова мебел, осветителни тела и автентични съоръжения от поливната система.

Маршрутът е онагледен с информационни табла, с описание на отделните обекти, кратки исторически данни, снимков материал и маркиране на отпадналите елементи.

КАКВО ПРЕДСТОИ ?

В процедура е реставрирането на „Австрийската къща“ (арх.Г.Финзов), декларирана като единична архитектурно строителна недвижима ценност от „местно значение“ (2013г). Останалите сгради, в това число и бункера, след ремонт на инсталации и покриви могат да бъдат отворени за посетители за запознаване с бита на служителите, поддържали имота през годините. Жилищна сграда (бивша казарма на Вътрешни войски) е предвидена за преустройство, като база за учебни практики на ученици и студенти от специализирани учебни заведения.

Растителността, основният градивен елемент на парка, е с преходен характер. С отпадането на редки интродуцирани през годините растителни видове назрява нуждата от възстановяване на разсадника като източник на семенни и вегетативни материали, както за нуждите на парка, така и за продажба.

Подготвя се трасето, маркировката и информационните табели на още два маршрута:

III. МАРШРУТ „ЛЕСОПАРК – ЛОВНО СТОПАНСТВО“ – обиколка (извън сезона за отстрел) с коне или оборудвана за посетители каруца, фотолов от чакалата за наблюдение на хранилките и капана за разселване.

IV МАРШРУТ „ЛЕСОПАРК – ЕКОПЪТЕКА“ – пешеходна

обиколка в пресечен терен.

Някои посетители са изненадани, че няма свободен достъп като този в парка „Врана“. Регламентираният достъп на любители не бива да се възприема като репресивна мярка. Той има за цел да регулира посещенията и способства за опазването на парковете.

Парка „Кричим“ хармонично е адаптиран към съществуващата горска екосистема. За разлика от стопанската част, за създаването на която са изкоренени около 250 дка крайречни съобщества /бяла и черна топола, елша/, в парка са запазени като солитери или участващи в общата композиция масиви от летен дъб и крайречна растителност с естествен произход. Ролята им в обемно-пространственото изграждане на парковата композиция е неоспорима, както и благоприятното им въздействие при формиране на микроклимата. Не можем да не отбележим обаче, че в контактната част се създават ситуации, застрашаващи „симбиозата“. Местните видове по презумция са по-устойчиви и на места засенчват и угнетяват декоративната растителност. Лиани от остатъчна лонгозна растителност, разнасяни от животните семена, имел и коренови издънки са в състояние само за един-два сезона да унищожат граденото с години. Тези ежедневни грижи остават невидими за посетителя.

Заблуда е самоизгръжката от входни такси, продажба на семена и растителност. На фона на необходимите средства за поддръжка на инфраструктурата (поливни системи, настилки, паркова мебел), на растителността и средствата за заплати, приходите са символични. Тези дейности имат по-скоро възпитателен и благотворителен характер. Примамливо е да се намери начин с част от тези средства да се финансира целево реставрация на паркови архитектурни или инфраструктурни елементи. С кадрите положението е критично. Свиването на щатовете прехвърля технологичния минимум дори при ниска степен на поддръжка – това автоматично води до намаляване на реално поддържаната площ. В парк с такава наситеност на екзоти, без приемственост в обучението на персонала, резултатите са предизвестени. Назначаването на кадри със специализирано образование е необходимо, но не достатъчно условие за успех. Известен резерв съществува в привличането на студенти и ученици в учебни практики. „Кричим“ има опит, макар и не в близко минало за взаимоползвателни форми на сътрудничество с учебни заведения и неправителствени организации.

арх. Лидия Лазарова
д-р арх. Пламен Генов
арх. Йордан Нурков

XXXI ОС НА САБ – Извадки от стенограмата

Проф. г-р арх. ТОДОР БУЛЕВ:

Ако регионалното планиране през 80-те години беше в сърцевината на архитектурната колегия, ако тя правеше регионалните планове и единния план на страната, и плановете на селищните системи, сега тази проблематика, на националната концепция за пространствено развитие на регионите, областите, селищните системи - там на практика почти ни няма. И причината е не само външна. Причините са и вътрешни. Малко са колегите, които освен да чертаят, са склонни да се занимават и с други неща. Направата на програми – за социалните поръчки, програми за конкурси, за градоустройствени и погребни устройствени планове - това е една тема, която ние оставаме ей-така, настрана. Това важи за преобладаващата част от колегията. Как ще си върнем терените, които доброволно сме отстъпили на урбанисти, на ландшафтни архитекти също, въпреки че сме приятели. На икономисти, географи. Това е въпрос, който стои пред нас. Разбира се, вие знаете, че градоустройството и регионалното планиране са много тясно свързани с политиката. Това предполага да бъдем активни и в политически план, за да се наложим в тази неблагоприятна среда.

Една тема, която искам да маркирам, това е темата за архитектурното наследство, в широк план, подчертавам. Защото то не се свежда до консервацията на археологическите обекти. Имаме много проблеми, свързани с изчезването на цели пластове в съвременния град. И неслучайно ние се заловихме с архитектурното наследство от по-ново време, което е най-пренебрежното. Преди две-три години. И считам, че ще продължим една линия на изследване и популяризиране на това наследство – това е инициативата „Бяла книга“, която е едно от нещата, които се радват на най-голям интерес и в обществото, и сред архитектите от другите страни. Когато започнахме тази тема, тя не беше популярна. Но сега, в този момент, вече не една от страните, които са ни съседки, проявяват интерес към тази тематика, а

именно съхраняването на модернизма.

Ако направим една цялостна характеристика, не можем да не отбележим, че имаме много по-голяма свобода, в много отношения, за творческа изява. По отношение на технически средства, нови материали, развиват се нови езикови похвати в архитектурата. Но да отбележа една обща черта – ние много се концентрираме върху собствения си обект и изцяло пренебрегваме темата за контекста, за включването на сградите в средата. И въобще за изграждане на средата в нейната цялост. Тази тема става актуална, особено сега с темата за микросредата в града. Но тази тема е доста широка. Трябва да я имаме предвид като елемент на нашите творчески търсения. Самият архитектурен език се развива, това се вижда. Но отново, на моменти е трудно да се отдели това, което е стойностно и ще остане, от това, което е ефимерно и прекалено модно, но не интересно. Много са затворените селища и малки ваканционни комплекси, които имитират чужди образци. И това също е нещо, върху което трябва да се помисли.

Често пъти се счита, че един от съществените организационни недостатъци на архитектурната ни практика, който пречи да се получат добри резултати, е липсата на конкурси. На практика конкурси не липсват. Дори и тясно архитектурни конкурси не липсват. Въпреки че ЗОП слага едни рамки, които невинаги подпомагат, в повечето случаи не подпомагат. Има обаче възможност дори и в този закон така да се организират конкурсите, че те да дадат определени резултати. И впрочем ние имаме - аз съм ги изброил, не по-малко от 25-30 конкурса само за последните десетина години. Но дали винаги те дават този резултат, който очакваме? Дали сме доволни от това, което стана с Партийния дом? Конкурсът за Боровец? Познавате ли резултатите? Харесват ли ви те? Дали беше най-добрият проект за „Квадрат 500„? И много други такива въпроси се появяват.

Но аз ще маркирам нещо, което е важно.

Това е, че ние не участваме в подготовката, в замисъла на архитектурните конкурси. Ние говорихме за това, че трябва да правим дебат за архитектурата. Спорим дали той да има място тук. Щяхме да го направим за два часа.

Що се отнася до последната точка в моя доклад – участието на САБ в архитектурните процеси: считам, че то за последните осем-девет години беше силно намалало и продължаваше да намалява. Много бих желал да се мобилизираме и да се изявим като колегия с една ясна недвусмислена позиция. Без това няма как да стане.

Разбира се, темата за КАБ традиционно се повдига. Трябва да направим една пътна карта на нашите взаимни действия. За съжаление случихме в тези няколко месеца един лош период за самата Камара. Нейният председател реши да прави политическа кариера. Доколкото мога да преценя, зам.-председателката горе-долу има подобни амбиции. Не знам как Камарата ще излезе от това нещо. Защото, според мен, навлизането в политиката на професионалисти, на колеги, има различни измерения. Те, ако навлизат, би трябвало да навлизат с ясни поръчения от архитектурната колегия. Какви позиции трябва да отстояват като архитекти. Когато това се превръща в еднолично кариерно израстване, според мен не е добре. Това означава, че общата енергия на САБ или КАБ е експлоатирана за едно лично кариерно израстване.

Но ние нямаме избор, освен да работим заедно. И аз за пореден път ще предложа на следващото ОС на КАБ няколко основни точки, по които да работим в бъдеще.

Арх. ДИМИТЪР СТЕФАНОВ - Варна

Колко е хубаво, че има мандатност в САБ, и в зависимост от индивидуалните особености на Председателя и членовете на Ръководството САБ върви в определени посоки. Аз приветствам усилията на арх. Булев, защото темата няма как да бъде поставена на масата без усилието, което той лично положи, със събирането на тези два текста, от които ние получихме един обобщен анализ на състоянието на архитектурата през последните години. Това е началото. Развитието на този процес, тъй като ние в момента сме в този процес - няма я дистанцията на времето, да каже кое е сбъркано. Най-доброто отношение е познаването на процеса и възможностите за адаптация, възможностите за някакво минимално влияние, за намеса в този процес, тъй като той е отворен и не зависи само

от нас. От тази гледна точка аз не мисля, че някакви посоки, решения, поставяне на масата, програми и т.н. биха ни помогнали. По-скоро бих се доверил на опита на арх. Булев и на хората около него. Това е посоката, подкрепям я тази посока.

Нека САБ, идните няколко години на централно ниво и по сдружества, да обсъжда този въпрос, да поставя тези проблеми. Това би помогнало на българската архитектура. Благодаря ви!

Арх. ИСКРА ДАНДОЛОВА:

Искам да кажа три неща – първото е, че архитектурата у нас се ръководи от интересите на политически и икономически групировки. Има много изследвания в това отношение, които доказват цялата работа. Знаете какъв е процесът. Ще дам пример в подкрепа. Погледнете сп. „Градът“, което ще ви предложи едни сладникави интериори, пълно с комбинации от предмети, за които понякога е срамно да се каже, че сме в 21 век. Тъй като те отговарят на потенциалните купувачи.

Второто нещо, което искам да кажа, е за модернизма. Защото модернизмът се запечата. Този, който е създаден в периода на 20-те и 30-те години на миналия век. И само ще ви дам пример с жилищната кооперация на арх. Христо Берберов на пл. „Гарибалди“. Всички знаете, тя е паметник на културата и на архитектурата. И виждате в какъв безобразен вид е. Защо? Защото има община, която си позволява да разреши това нещо.

Третото нещо е за изчезващите населени места в България. За които политическото ръководство на страната се грижи много. То провежда една специална социална политика. Погледнете - архитектурата е опредметяване на социални процеси. Нищо друго. След като тези социални процеси са такива, това е и образът, който се приема. И в това отношение има изследвания, които показват, че ликвидирането на много училища в малки населени места и села, всъщност затри големи райони в страната. Има много примери, данни.

И какво става? Контекста, средата на архитектурата от кого се ръководи? Нека се замислим върху това и да заемем позиции, които са съществени, а не повърхностни.

Арх. ИВАН АВРАМОВ:

Напълно подкрепям предложението на арх. Димитрова за провеждане на национална конференция за състоянието и проблемите на българската архитектура, най-общо казано. Като тази национална конференция трябва да привлече и други важни участници. Разбира

се, участието на КАБ в тази конференция считам, че е гарантирано. Но освен това трябва да се привлекат националните органи в лицето на министерства, агенции и ведомства. А така също и Националното сдружение на общините в Република България. Това би дало една широта и тежест на тази конференция. А същевременно и извличане на правилни изводи и предложения. И би могло да се извоюва известен ангажимент от страна на централните власти, които имат отношение към тези процеси.

Арх. ЕНЧО ДИМОВ:

Бих искал да предложа, когато разглеждаме българската архитектура от последните години, да поставим въпроса за ролята на архитекта в нея. Защото в случая, в момента, архитектурата е като общо понятие и обхваща много широка сфера от области и заангажираност. Докато в основата трябва поставим архитекта и той трябва да заеме своята достойна роля за решаване на тези въпроси. Като имам предвид, че трябва да се разгледа неговата роля и в ЗУТ, и по отношение на неговите отговорности и неговите задължения до реализацията на всеки един проект.

Арх. ЗДРАВКА АВРАМОВА:

Всички сме били малки и знаем приказката „Огледалце на стената, я кажи ми ти,“. Горещо долу ние като архитекти сме изправени в тази ситуация – огледалце на стената, т.е. реализацията на архитектурата в последните години каква е, благодарение на кого е и как се възприема от обществото. И на предните събрания съм споделяла, че с непрофесионалисти, когато стане дума за архитекти, всички казват – без кавички го казвам, голяма работа са архитектите. Но като ги питате с какво се занимават архитектите, много малко хора непрофесионалисти могат да ви кажат с какво се занимават архитектите. Доскоро отговорът много често беше: узаконяват незаконно строителство. Кое то, огледалце на стената, е много жалко, защото архитектурната колегия има невероятна образованост, невероятен потенциал, но седим пред нашето си огледалце, без да популяризираме в обществото огромния труд, който е благодарение на образованието.

Арх. ВЕНЦИСЛАВ ИЛИЕВ:

Искам да кажа нещо практическо, което САБ може да свърши, или най-малкото да бъде активен в тази работа. Трябва да сложим край на анонимността на архитектите. Как? Архитектът е индивидуалност. Той не

може да бъде скрит зад фирмата Х. Трябва да бъде изписано името на главния автор, на този, който всъщност създава стойностите в нашата професия. Никъде в България няма на табела, на която да пише кой е авторът на този комплекс или сграда. Никъде. На информационните табели се пишат всички, които изпълняват – технически надзор или план за безопасност, и т.н. Кое то е едно от безобразията. Тук САБ може действително да излезе с инициатива.

Иначе, що се отнася до архитектурата – българската архитектура е част от световната архитектура. Тя не може да бъде сама за себе си. За съжаление тя е регионална в исторически план, а вероятно и в настоящ план. Ние не можем да преценим, тъй като нямаме историческа дистанция. Но това, което мен ме радва и което, слава Богу, е вече устойчива тенденция, е оценка на предишния период – на 30-те години, на рационализма, функционализма – модернизъм, както е наречен. И, слава Богу, че това нещо започва вече да се чува и в професионалните среди, а и в обществото.

Арх. ХУБЕНА САЛДЖИЕВА - Пловдив

Колеги, искам да направим следния извод – проблемите, които в момента обсъждаме, от които страдаме, произтичат от проблеми в законодателството, които постепенно са унищожили и мястото на архитекта в обществото, и архитектурните резултати, които виждаме. На всяка конференция, предлагам, след като развием определена тема, да имаме предложения за законодателни промени, за да възстановим това, което е загубено. Без законодателни промени, каквато е целта на всяко обсъждане, няма как да възстановим и мястото на архитекта. Това е моето предложение.

Проф. г-р арх. ТОДОР БУЛЕВ:

Колеги, благодаря ви за изказванията. Те са смислени, съдържателни и точни. И могат да продължат, вероятно. Искам обаче да подчертая две неща – в нашата Мандатна програма е записано да започнат дискусии по тези теми за проблемите на българската архитектура. Считам, че сега само започваме. И не една конференция, трябва да проведем конференции по всички основни теми, които съществуват. След което можем да започнем да мислим за тяхното обобщаване. С една конференция няма да можем да свършим работа. Нека да обсъждаме след това какво е свършено тази година. Ще ви кажа още нещо за намерения, за започнати работи. Които са все в духа на разговора, който започнахме сега..

ДНИ НА АРХИТЕКТУРАТА – СОФИЯ 2020

арх. Лидия Лазарова

Родена в гр. София.

Учи архитектура в Архитектурния факултет в гр. Рим, Италия и във ВИАС.

Работи в:

КНИПИ „Софпроект“ като проектант и зам. р-л арх. творческо ателие; ЕТ „Арх. Лидия Лазарова“ – управител – р-л на проекти и реализации – архитектура, градоустройство и териториално устройство; „ЛСА – Супервайзер“ ЕООД – управител – р-л на проекти и реализации – архитектура, градоустройство и териториално устройство; „Национална спортна база“ ЕАД – р-л отдел „Капитално строителство“; „Язовири и съоръжения“ ЕООД – мениджър проекти; БАН – експерт.

Член на експертни съвети.

Член на КАБ – два мандата член на КС към КАБ.

Член на САБ – зам.-председател и председател на дружество към обединение „ССА“ – САБ.

Председател на обединение „Сдружени софийски архитекти“.

Член на УС на САБ.

Член на журито на алтернативния конкурс „Концептуално архитектурно-градоустройствено решение на площад Света Неделя“.

Член на журито за присъждане на годишната архитектурна награда „АРХИТЕКТОН“ за 2020 г.

Приключиха обявените от САБ „Дни на архитектурата – София 2020“, наситени с множество мероприятия в периода 16.09.2020 – 26.09.2020 г. След напрежната подготовка, на 16.09.2020 г., организирана, подготвена и реализирана по инициатива на обединение „Сдружени Софийски Архитекти“, беше открита изложбата „Нова софийска архитектура“ – „Под куполите на Ларгото“, пл. „Независимост“. Като съорганизатори, в изложбата участваха: Столична община, САБ, РК – София град към КАБ, Съюзът на ландшафтните архитекти, Регионалният исторически музей и агенция „Визар“. Желанието ни да излезем извън залите на ЦДА, за да покажем на повече столичани нашите проекти и реализации от последните 5 години, бе осъществено със съвместните усилия на председателя на УС на САБ – проф. д-р арх. Тодор Булев и Главния архитект на София – арх. Здравко Здравков. Последният ни осигури пространството „Под куполите на Ларгото“, със съдействието на Регионалния исторически

музей. Нашата изложба съживи до сега едно почти мъртво пространство, разположено в сърцето на града ни. Иновативното пространствено решение на проф. д-р арх. Тодор Булев, показа по различен начин 104 табла, представящи реализации и проекти на колеги с различни по характер обекти – градоустройства, жилищни и обществени сгради, интериори, с дизайнерско оформление на таблата от арх. Майя Бужашка, член на УС на САБ и председател на едно от дружествата в обединение „ССА“, както и конкурсите: на САБ за Концептуално архитектурно-градоустройствено решение на площад „Св. Неделя“; на агенция „Визар“ за „Вторичен градски център“ и на агенция АРХИНОВА.

Представена беше книгата на проф. Ст. Стамов „Дървената народна къща“ от чл.-кор. проф. д.а.н. арх. Атанас Ковачев. След представянето проф. Стамов подари на присъстващите своята книга с автограф.

Успешно преминаха и дните на отворените

врати в ЦДА. Множество посетители разгледаха сградата и откритото занятие на Детската архитектурна работилница, провеждащо се под ръководството на арх. Магдалена Ръжева.

Голям интерес предизвика и обявената дискусия за „Транспортно-комуникационните проблеми на градския център“. Участие взеха проф. Борислав Борисов, арх. Здравко Здравков, проф. д-р арх. Тодор Булев и много други колеги.

В навечерието на закриване на Дните на архитектурата в зала 1 на ЦДА, в памет на арх. Спиридон Ганев, беше открита (в присъствието

на много колеги и гости) 27-мата му изложба, представяща част от неговите творби.

Последният ден започна с дискусия „Съвременната българска архитектура“, водена от проф. д-р арх. Тодор Булев, представляваща първата част на Общото събрание на САБ. Вечерта, след XXXI-то ОС, в ЦДА, Дните на архитектурата приключиха с церемония по обявяване на наградата „Архитектон“ за 2020 г., която беше присъдена, от жури с председател арх. Пламен Генев, на арх. Константин Пеев за обекта му Късноантична и средновековна крепост „Акве Калиде Термополис“, гр. Бургас.

Изложба „Под куполите на Ларгото“, „Дни на архитектурата“, фоторепортаж - Добрин Керестелиев

КАК БЕШЕ ИЗБРАН НОСИТЕЛЯТ НА ПРИЗА „АРХИТЕКТОН“

д-р арх. Пламен Генов

Завършил архитектура, педагогика, топография. Оценител на: недвижими имоти; имоти паметници на културата. Член на: УС на САБ; КС на КАБ. Председател на: „Военни архитекти и инженери“ - СОСЗР, СВОГД. Един от създателите на КАБ. Монографии: „Военното строителство“; „Вътрешно обзавеждане и графичен дизайн“. Доклади на: международни конференции в МВР Академия; ВСУ „Любен Каравелов“. Проектирал в ПРОНО-МНО; „АС Консулт-К. Съдебен експерт с удостоверение за класифицирана информация. Преподавал в: УАСГ; ИПП ДЕЛТА; НАСИ. Изпълнителен директор на: Британо-гръцки колеж DELTA; „ELBEA“; „BEST PLACES“ ООД. Четири години присъствие в три комисии на Народното събрание. Главен асистент във ВСУ „Любен Каравелов“. Консултант и Инвеститорски контрол.

НЯКОЛКО ЩРИХА ЗА ЖУРИТО

Извън това, което може да се прочете в Интернет, членовете на журито са архитекти, познати и на най-младата част от архитектурната колегия - трима от тях: Владо Дамянов; Емил Йорданов и Пламен Генов са преподаватели в архитектурни университети. Арх. Дамянов е Председател на КАБ в България от 2012 до 2016г. Член на Работна група към МСА до 2002г., и член на Регколегията на списание Архитектура - 2012г. Участва в създаването на КАБ през 1991г. Арх. Лидия Лазарова е член на УС на САБ, Председател на Обединението на софийските архитекти и Сдружението на Председателите на Софийските гружества на архитектите. Заместник-ръководител на

Първото творческо архитектурно ателие на нар. архитект Никола Николов. Следвала е в Архитектурния факултет в Рим, Италия. Два последователни мандата е член на КС на КАБ. Била е ръководител на „Капитално строителство“ в Национална спортна база към Министерството на младостта и спорта. Инвеститорски контрол на дванадесет национални обекта. Секретарят на журито Юлиана Глушкова, следи отблизо в САБ публикациите и реализациите на колегите, грижи се за тяхното съхранение, опазване и предоставянето им за ползване. Тя оказва значително съдействие при контролно определяне на датите на проектиране и завършване на строителството на обектите в състезаващите се проекти. Журито започна работа съгласно Заповед на Председателя на САБ, проф. д-р арх. Тодор Булев - дългогодишен преподавател и проектант, написал книги, издигащи познанието за архитектурната професия на завидно ниво. Последната му Бяла книга е сериозен труд върху архитектурата, свързан с модернизма у нас. Проф. Булев преподава две от най-извисените дисциплини „Философия и Социология на архитектурата“. Тези му специални знания, са развили у него усет - възможността да селектира подходящи хора за работни групи, и членове на журито. Арх. Петър Стрясков дълги години е главен архитект. Потомък на фамилия икономисти, в САБ завежда Комисия за проследяване разходи, направени от предишни УС на САБ. Член е на: КС на КАБ; УС на САБ; Специализирания експертен съвет за изобразителни изкуства към Министерство на културата. Арх. Емил Йорданов е член на: Международния комитет за паметници на културата и забележителните места; Екзекутивния борд на Съвета на архитектите в Европа - година и половина: Експертния съвет на Флорентинската фондация „Ромуалдо дел Бианко“, чиято дейност включва културно наследство. Неговото мнение, заедно с това на арх. Генов - оценител на недвижими имоти паметници на културата, и още като студент Председател на Научно-експедиционния клуб - Юнеско, подпомагащ дейността на Националния институт за паметници на културата, и мнението на арх. Стрясков - работил седем години в същия институт, беше експертно при определяне на носителя на Националната годишна награда Архитектон.

КРИТЕРИИТЕ ЗА ОЦЕНКА

Имайки опита от предишни участия членовете на журито определиха критериите за оценка на участващите проекти. Лидия Лазарова е журирала проекти в БАН. Арх. Стрясков журира паметника на Иван Иванов, и шест пъти председателства жури във връзка със ЗОП. Арх. Дамянов журира проекти във връзка с наградите : „Архитект на годината“ и „Сграда на годината“. Арх Йорданов е експерт в комисия за Закон за културното наследство и Закон за

Фоторепортаж от церемонията по награждаването, сн. Добрин Керестелиев

устройство на територията. Арх. Генов журира Архитектурните награди на Архинова, наградите за паметника на Алеко Константинов, паметника на Георги Марков. Участва в специализирания състав при решаващото обсъждане съдбата на паметника „1300 години България“. Опирайки се на този си опит членовете на журито първоначално разискваха по-общи критерии като: концептуалност; монументалност; оригиналност; нестандартност; опазване на Националното културно наследство; приемственост; комуникационно решение и организация на движението; архитектурно – художествен синтез; ландшафтно решение; градско обзавеждане; устройствената адекватност и дисхармонията в околното пространство, дали обектът на проекта хармонично се вписва и каква стилстична връзка създава; функционалната адекватност и целесъобразност; технологични иновации, енергийна ефективност и екология; запомнящ се архитектурен образ; дали сградата е флексабилна по отношение на възможностите за инвестиционни намерения и технологична адекватност. Прие се тези критерии да бъдат допълващи на познатите от специализираната литература и различно коментираните: удобство, утилитарност, функционалност; конструктивна устойчивост; красота или естетика; технологична икономическа целесъобразност, и технологията. Обогатени от едно по-широко разискване, включващо и тези съображения журито индивидуализира критериите за оценка във връзка с наградата „Архитектон“ в следния ред: Контекстуализъм; Функционална целесъобразност; Естетика; Иновативност; Конструктивна и технологична целесъобразност. След това беше разисквано дали да се даде различна тежест на тези пет критерия. Опитът от други журирования ни показва, че справедлив резултат се получава, ако на критериите се придаде еднаква тежест. Така беше установена формулата: пет критерия по двадесет точки, общо сто точки. Беше

установена и скала: минимум 5 точки, следвани от 10 и 15 точки, максимум 20 точки, присъждани за обект на архитектурен проект. Обсъдиха се и въпроси, свързани със заявките за участие, годините на проектиране и строителство, вида на обекта: интериорно решение; сграда; градоустройство; ландшафтен проект. Изразиха се различни мнения, но накрая се прие, че става въпрос за архитектура - нещо, от което всеки архитект има понятие.

ОБСЪЖДАНЕ НА ПРОЕКТИТЕ

Журито започна работа, на сайта на САБ беше публикувана обява, указваща крайната дата за получаване на предложения за награда „АРХИТЕКТОН“ за 2020г. - 16.03.2020г. В нея се напомняше какво трябва да съдържат предложенията. Последвалите събития във връзка с епидемията от корона вирус, доведоха до публикуване на второ съобщение, в което срокът за предложение за участие в конкурса се удължаваше до 15. 10. 2020г., 17 ч. Определяше се и жури в състав: Председател - г-р арх. Пламен Генов; членове - арх. Лидия Лазарова, арх. Петър Стрясков, арх. Владимир Дамянов, г-р арх. Емил Йорданов; и Секретар - Юлиана Глушкова. В съобщението се посочваше и датата на започване на работата 21.10.2020г., 15,30 ч. Бяха посочени час, дата и място на церемонията по обявяване и връчване на наградата „Архитектон“ - 26.10.2020г., 19 ч. В ЦДА на ул. „Кракра“ 11. Стройната организация на работа се дължи както на помощта, оказана от проф. г-р арх. Булев, така и на Секретаря на журито Юлиана Глушкова, което доведе до това, че в края на срока определен за класация на проектите, журито имаше единодушие кой да бъде Проектът - победител. Още в началото от класирането два проекта застанаха един до друг - този на фирма Екса и този на арх. Тилев. В един момент възникна необходимост от сравнение между проект и изпълнение. Огледът, позволяващ да се проследи съответствието на проекта и реализацията му като претендент за първото място, беше подпомогнат от

Бургаския общински съвет с Председател проф. Севдалина Турманова, а на практика осъществено благо-дарение на най-известната бургаска художничка Радка Караиванова, с изложбата от картини, на която се откриват в началото на всеки декември коледните и новогодишни празници в град Бургас. Има нещо магично в този град, привличал погледите на владетели още от древността именно в Аква Калиде. Предишната награда „Архитектон“ беше спечелена от арх. Бурулянов - сега главен архитект на Бургас. На последното Общо събрание на КАБ, архитект от Бургас беше избран за Председател на КАБ - арх. Милков, член на предишния УС на САБ. В сегашния УС на САБ също има бургаски архитект - арх. Петър Статев.

ВРЪЧВАНЕТО НА НАГРАДАТА

На връчването на наградата, която включва почетен знак, грамота и парична сума по покана на арх. Генов присъства проф. Старчев - автор на скулптурата-приз. Професор Старчев е въвел стотици студенти в изкуството на композицията и архитектурния художествен синтез. Ценен не само от целия спектър интелектуалци в страната ни, но и извън нея, той беше украшение - жива скулптура на тържеството ни. След кратко представяне на журито, всеки от участниците в конкурса получи грамота за участие: ● Think forward – арх. Галина Милкова, диз. Негко Николов – Един български офис, гр. Бургас; ● Вертикали ЕООД – арх. Цветан Симеонов – Пристройка и реновация на пощата в гр. Несебър; ● Sрасетode – арх. Асен Изнатов, арх. Милица Петрова, арх. Димитър Цветков – Atlantis/atmosphere – две жилищни сгради в гр. Бургас, кв. Сарафово, Atlantis/residence park – жилищна сграда, гр. Бургас; ● Starch Stanislavov Architects – арх. Светослав Станиславов – Корпоративна сграда на БГ Агро АД, гр. Варна, K Residence – жилищна сграда, гр. Варна; ● Новизия ЕООД – арх. Веселин Алексиев, арх. Правдомира Алексиева – Културен център „Стара Загора“ – Многофункционална зала – реконструкция, интериор и обзавеждане на концертна зала в областна администрация гр. Стара Загора; ● Амфион ЕООД - арх. Борислав Богданов – Офис сграда Kite, гр. София, Милениум център; ● А и А Архитекти – арх. Николаи Узунов – Център за интеграция на хора в неравностойно положение - арх. Николаи Узунов – водещ проектант, арх. Ангел Захариев, арх. Асен Милев, Сграда 15 от Бизнес парк София – арх. Георги Беширов – водещ проектант, арх. Ангел Захариев, арх. Асен Милев; LP Group - арх. Атанас Панов – Офис сграда „Елипс център“, гр. София, жилищна група от еднофамилни къщи „Джентъл парк“, гр. София; ● арх. Силвия Сокурова, арх. Димитър Младенов – Офис сграда в кв. Овча купел – 2, гр. София; ● Интербилдинг проект ООД – арх. Емил Сардарев, арх. Дамян Сардарев – Жилищна сграда „Павлово – Резиденс“, гр. София; ● арх. Елена Пактиавал, арх. Фариг Пактиавал – Метростанция „Национален

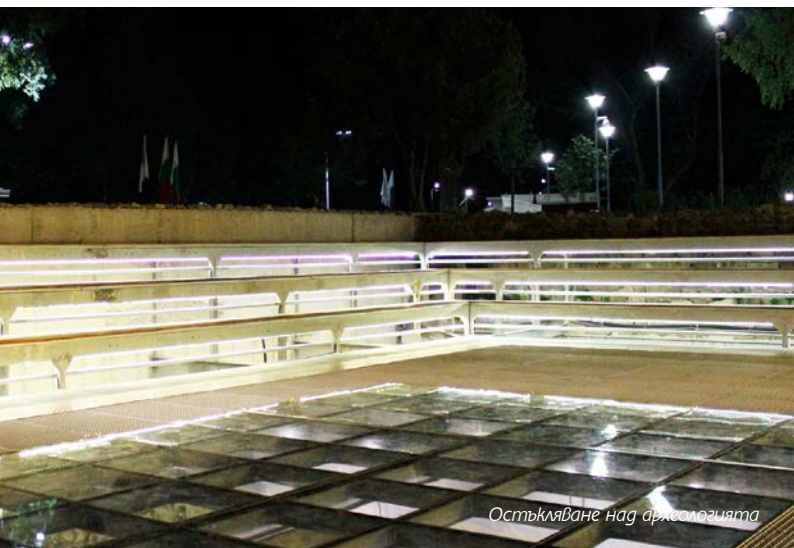
дворец на културата“, гр. София; ● арх. Гергана Саралиева, арх. Блага Кирова, арх. Красимир Вълков – Интериор на апартамент на ул. „Люлин планина“ 10, гр. София; ● арх. Красен Андреев и Рикат ООД – Метростанция „бул. България“, гр. София, метростанция „Красно село“, гр. София; ● арх. Майя Бужашка – Обучителен център за деца, тема „Антична Сердика“ – художествено – пространствено оформление на зали за обучение, тематични занимания и изложбена зала; ● арх. Милена Николова и колектив – Жилищна сграда с ателиета и гаражи, ул. „Йордан Хаджиконстантинов – Джино“, 141, гр. София; ● Архитектурно студио Скица – Site-ground Headquarters, гр. София, Майлстоун офиси – интериорен проект, гр. София; ● Тилев Архитекти ООД – арх. Димчо Тилев – Преустройство и реконструкция на Стара сграда на 43-то ОУ „Христо Смирненски“, р-н Илинден, гр. София; ● арх. Цветанка Разсолкова, арх. Весела Костова, арх. Зоя Разсолкова – Манастир „св. Петка“ – Храм-ротонда „Въведение на Пресвета Богородица“, м. Клисурса, р-н Баня, гр. София; ● ЕКСА АД - арх. Константин Пеев – Късноантична и средновековна крепост Акве Калиде Термополис – инвестиционно проектиране, консервация, реставрация и социализация, с. Ветрен, Бургаски минерални бани; ● Георгиев Дизайн Студио – арх. Чавдар Георгиев, арх. Ангел Галев и колектив – Спа комплекс „Белчински извор“, с. Белчин, общ. Самоков. След това бяха обявени и петте проекта, приближаващи се най-плътно до критериите, по които се извърши оценка на състезаващите се проекти. Последен беше обявен победителят в конкурса – проектът за туристически комплекс-музей „Късноантична и средновековна крепост Акве Калиде - Термополис“, при Бургаските минерални бани, кв. Ветрен на фирма „ЕКСА“ АД, на която изпълнителен директор е арх. Константин Пеев. Този проект завършва идеята за пилотен проект на община Бургас „Аква Калиде Термополис - Спорт“ - за изграждането на модерен, балнеоложки, рекреативен музеен и туристически център край град Бургас. Арх. Генов предаде скулптурата – награда – приз „Архитектон“ на проф. Булев, който я връчи на съизпълнителния директор на „ЕКСА“ АД, г-р мн Вася Пеева, която каза благодарствени думи, към журито и САБ, но със достойнството на победител в едно трудно състезание и с осъзнатото чувство за заслужена победа. Последва жива музика, изпълнявана от арх. Георги Георгиев, която напомни за това, че всички са поканени на коктейл, и, че архитектурата е застинала музика, а музиката раздвижена архитектура. Събитието беше увековечено със снимки и клипове от Добрин Керестелиев. САБ разчита на него - той има над 1000 филма в златния фонд на БНТ, от тях тридесет за атрактивни архитектурни обекти на България, триса и шестдесет са за природата, в която те свободно се разполагат.

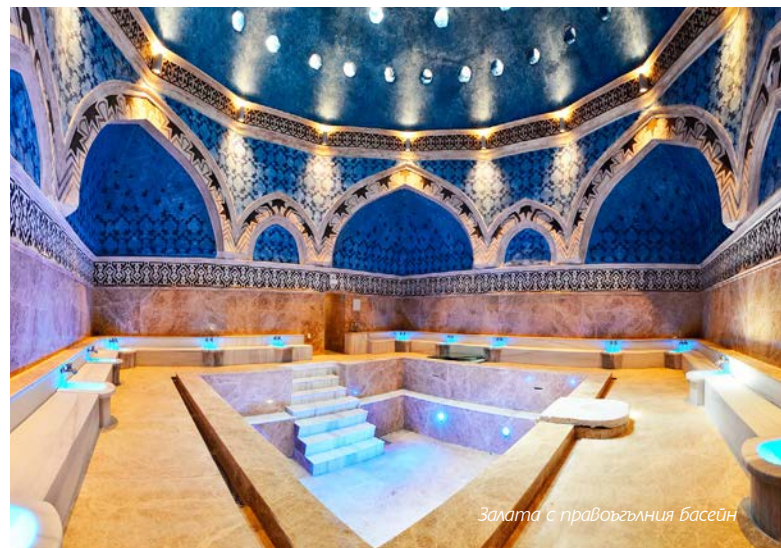
ТУРИСТИЧЕСКИ КОМПЛЕКС - МУЗЕЙ
„КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ АКВЕ КАЛИДЕ - ТЕРМОПОЛИС“
ЕКА АД, АРХ. КОНСТАНТИН ПЕЕВ

Банята „Сюлейман Кануна Капладжа“ и археологически останки

Остъкмяване над археологията

Залата с правоъгълния басейн

Експозиционен и демонстрационен център „Минералните Води на Акве Калиде“

Кранове за Вода - Възстановка

Фрагмент

Фасада

Интериор

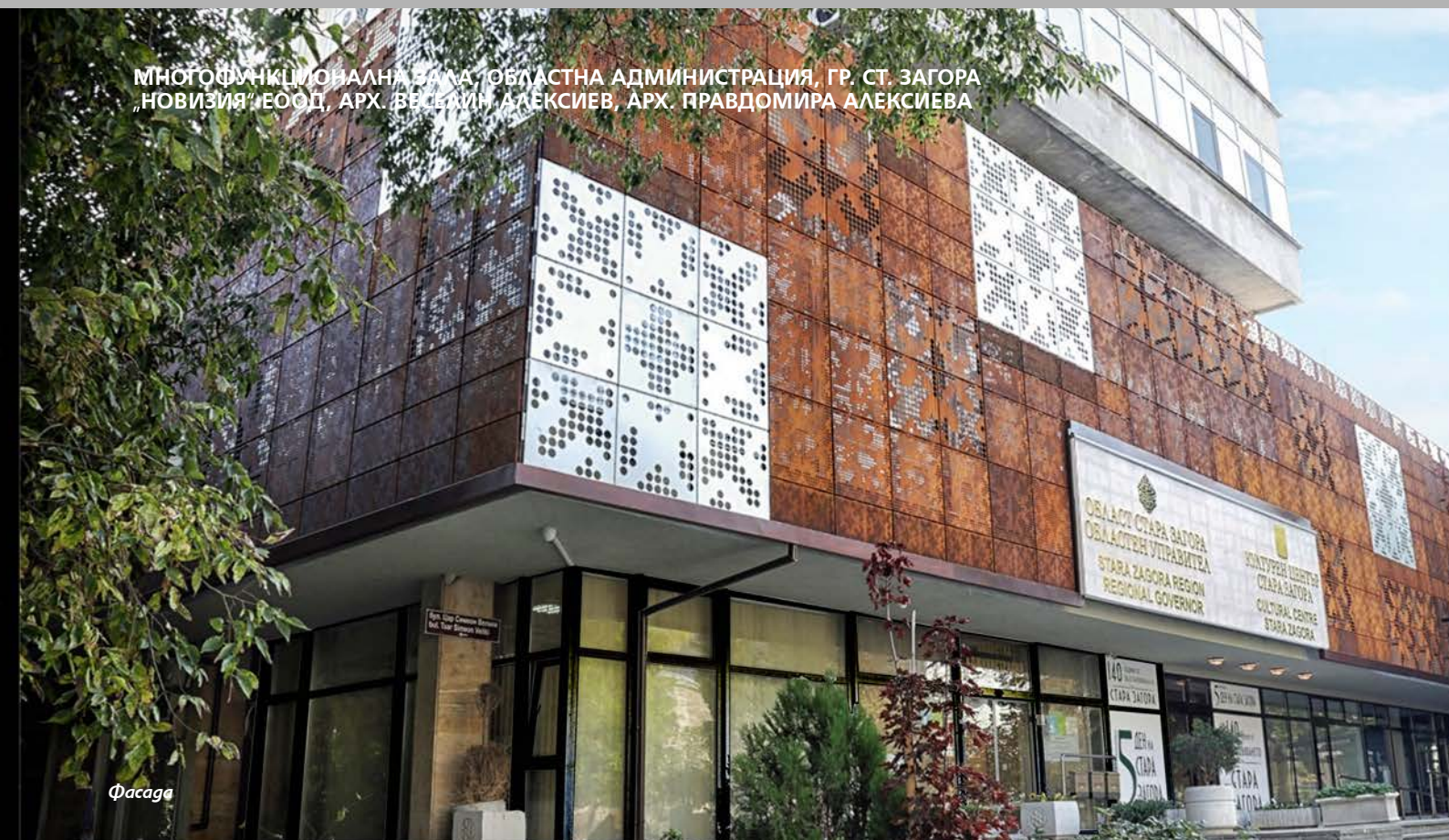

ATLANTIS – RESIDENCE PARK, ЖИЛИШНА СГРАДА, ГР. БУРГАС
SPACEMODE - АРХ. АСЕН ИГНАТОВ, АРХ. МИЛИЦА ПЕТРОВА, АРХ. ДИМИТЪР ЦВЕТКОВ

Фасада

МНОГОФУНКЦИОНАЛНА ЗЛАТОВА ОБЛАСТНА АДМИНИСТРАЦИЯ, ГР. СТ. ЗАГОРА
„НОВИЗИЯ“ ЕООД, АРХ. ВЕСЕЛИН АЛЕКСИЕВ, АРХ. ПРАВДОМИРА АЛЕКСИЕВА

Фасада

ПРИСТРОЙКА И РЕНОВАЦИЯ НА ПОШАТА В ГР. НЕСЕБЪР
„ВЕРТИКАЛИ“ ЕООД, АРХ. ЦВЕТАН СИМЕОНОВ

Фасада

ЕДИН БЪЛГАРСКИ ОФИС, ГР. БУРГАС,
СТУДИО „THINK FORWARD“ - АРХ. ГАЛИНА МИЛКОВА, ДИЗ. НЕДКО НИКОЛОВ

Рецепция

Офис 1

СВЕТОВНИЯТ ДЕН НА АРХИТЕКТУРАТА 2020 г. ВЪВ ВЕЛИКО ТЪРНОВО

арх. Йордан Нурков

Арх. Йордан Нурков е роден във В. Търново. Завършва Висшия институт по архитектура и строителство (дн. УАСГ). Като студент започва да се занимава с архитектурното наследство, повлиян от своя баща. Една от първите му изяви е като ръководител на експедиция в с. Розовец, Южна България. Последните две години от следването си работи под ръководството на проф. д-р арх. Никифоров върху проектите за архитектурно – художествено оформление на централната градска част на Видин и Своге. От 1982 г. работи във филиал „Янтра“ на НИПК в Търново.

През 1993 г. създава собствено архитектурно студио. Сред реализираните му градоустройствени проекти са проектите за възстановяване на група къщи на ул. „Иван Панов“ във В. Търново около църквата „Св. Спас“, както и за част от ансамбъла „Св. Димитър“. Разработва и план-концепцията за социализиране на културно-историческото наследство на старинния търновски квартал „Варуша“. Проектира редица жилищни комплекси, хотели, жилищни сгради в архитектурния резерват Арбанаси, както и обекти в Старата част на В. Търново – Американският колеж „Аркус“, изгледната площадка на спектакъла „Звук и светлина“ и др. През 2006 г. негов проект е отличен с награда в националния конкурс „Сграда на годината“.

От 2016 г. е председател на САБ – В. Търново.

Първият понеделник на месец октомври всяка година е празник за архитектите от международния съюз. Тази година председателят на МСА Томас Воние обяви девиз „За по-добър живот в градовете по света“. Председателят на УС на САБ проф. д-р. арх. Тодор Булев реши честването на значимия ден за нас да се проведе в гр. Велико Търново. Едновременно беше отбелязана 220 годишнината от рождението на легендарния строител, първомайстор, получил титла архитектон – Никола Фичев. Тържеството, организирано от Великотърновското дружество на архитектите събра множество колеги, любители и приятели на архитектурата, журналисти, художници, археолози, учители, а всички те при уважителното участие на Областния управител г-жа проф. д-р. Любомира Попова и зам. кмета проф. Георги Камарашев. В празничната обстановка, подкрепена от елегантна музика, изискан коктейл и множество емоции, беше представено сп. „Архитектура“, бр. 3 и 4, посветено на Велико Търново и областта от арх. Тодор Булев. В словото си, произнесено в тържествен и в типичен свой стил – достатъч-

но обстоен, арх. Булев направи обобщена характеристика на архитектурните процеси и творческите предизвикателства, както в национален мащаб, така и за територията на старопрестолния град.

Арх. Булев акцентира на необходимостта държавното и общинското управление да търсят и разчитат на универсалната и специална експертиза от архитектурната колегия, която многократно е доказала високото ниво и добрите резултати, сравними със съвременните постижения в света. Обобщените резултати при териториалното планиране, през градоустройството и архитектурните реализации, непрекъснатият стремеж за намиране на съвременни високотехнологични решения в диалога с архитектурното наследство, и всичко това насочено за по-добра жизнена среда, по-удобни и полезни, градски пространства. Продължителни, а вероятно и полезни, и смислени са били разговорите по коктейлните маси. На всички гости бяха връчени освен сп. „Архитектура“, също и „Бяла книга на Българския

архитектурен модернизъм”, Архитектура в България от 2010 до 2020г, и едно сканирано копие на сп. „Архитектура“ от 1985г. посветено също на Велико Търново по случай честването на 800 годишнината от Въстанието (1185г), и Възстановяването на Българската държава.

Арх. Милен Маринов – в ролята на отговорен редактор на броя, изказа колективна благодарност към авторите в списанието и своето убеждение, че предстоят нови и успешни реализации на територията на Велико Търново, които да напълнят ново издание в близките години. За финал на тържеството дружеството, в града сподели благодарността към арх. Булев

за усърдието и всеотдайността му при издаването на специалния брой, като му подари книга „Partitura mundi – Графична хронология на историческото и културно развитие на света“ от арх. Димитър Върбанов – главен архитект на Велико Търново от 1980 до 1986г, професионален цигулар, културен ерудит и общественик.

Ако този международен ден на архитектурата е създал дори и малка представа за благородните и прогресивни намерения на архитектурната колегия и убеждението за ползата от нашия труд, нека бъдем уверени за успехите на бъдещите реализации.

Честване на „Световният ден на архитектурата“ и представяне на бр. 3-4/2020 г. на списание „Архитектура“ в гр. В. Търново, сн. М. Цонев

ВЪЗПОМЕНАНИЯ

ЗА АРХ. НИКОЛАЙ ЧИПЕВ
проф. г.а.н. арх. Иван Никифоров

ЗА ПРОФ. Д-Р АРХ. КОНСТАНТИН БОЯДЖИЕВ
арх. Александър Бояджиев

АРХИТЕКТУРНОТО ТВОРЧЕСТВО НА НИКОЛАЙ ЧИПЕВ У НАС И В ЧУЖБИНА

проф. д-р арх. Иван Николов Никифоров

Познавам Николай Чипев от студентските ни години (1952 – 1958), прекарани в ИСИ, София. От това време пазя спомен за него като скромен, но ярко изразен талант, впечатляващ със завидни умения в чертожната и макетна работа върху курсовите проекти, изключително работоспособен и перфектен в техническите изпълнения в няколкото студентски практики на строежи.

Трябва да поясня, че в нашия курс, съставен от 40 момчета и 40 момичета, по-голямата част от тях, бяха гимназисти и малка група, около 15 момчета – завършили строителни техникуми. Те се отличаваха със своята специализирана подготовка. Най-изявеният от тази група беше Николай Чипев, или Чипето, както бяхме свикнали да го наричаме. Той чертаеше без усилие артистично и правеше изкусно сложни макети.

Периодът на 50-те години в българската архитектура бе характерен с изключително силно влияние на съветския неокласицизъм (Димитровград, Ларгото в центъра на София и др.)

Точно по средата на този период (1952 – 1958 г.) започна преходът от т. н. „Култовска архитектура“ и връщане към европейския модернизъм, който бе проникнал у нас още преди Втората световна война (Сградата на БНБ на архитектите Цолов и Васильов и др.).

Аз лично правих като първи проект по дисциплината „Въведение в архитектурното проектиране“ трамвайна спирка на булевард „Княжевско шосе“ в йонийски стил, а се дипломирах в катедра „Градоустройство“ с проект за новия център на София, застроен с няколко модерни небостъргача.

Интересно е да се отбележи, че европейският модернизъм се възприемаше много бързо от студентите и те се опитваха да правят модерна архитектура. Най-изявеният в това отношение беше Николай Чипев. Много добре помня неговия великолепен дипломен проект по „Промислени сгради“ с ръководител проф. И. Данчов.

След дипломирането ни нашите пътища се разделиха. Аз заминах на работа в провинцията, а Чипев постъпи в „Софпроект“, където участва в големи колективни с проекти за значими обекти като музейна сграда „Георги Димитров“

арх. Николай Чипев

и жилищен комплекс „Иван Вазов“ в София (градоустройствено решение и архитектурни проекти за жилищни и обслужващи сгради), театър и опера в гр. Пазарджик (с проект получил първа награда на национален конкурс) и мн. др.

Проектът за многоетажна жилищна сграда на МНО в кв. „Лозенец“, разработен от арх. Чипев през този период, получава престижната „Награда на София“ за жилищна архитектура за 1972 г.

През 1964 г. арх. Н. Чипев е изпратен на работа в българско проектантско бюро в Тунис, с ръководител проф. Иван Татаров. В него през следващите три години той работи по проекти за „Олимпийски спортен комплекс“ в гр. Тунис, търговски център в г. Бардо, както и за множество жилищни и обществени сгради, показани в приложените илюстрации. По неговии проекти са реализирани покрит басейн в кв. Горжани – гр. Тунис, хотел с бунгала в г. Джерба, сграда за младежки център в г. Бизерт, и др.

Изключителен интерес със своята специфична архитектура представляват проектите за малки селища, разположени в пустинна среда. В края на 1967 г. Н. Чипев се завръща в страната

като за кратко работи в Главпроект, където проектира значими обществени сгради за цялата страна.

През 1969 г. се включва в новосъздадената в „Софпроект“ дирекция „Генплан“ с ръководител арх. Владимир Роменски и участва в проекти за реконструкция на главния градски център на София и проектиране на западния вход на столицата (бул. „Баба Параскева“), който включва обемно-градоустройствено решение и архитектурни проекти за 10 000 жилища със съответните необходимите обществено-обслужващи сгради и съоръжения.

Жилищна сграда на бул. „Черни връх“, София, 1961 г.

Съществено е да се отбележи смелия и артистичен размах в проектите за западната част на главния градски център на столицата и внимателната и много пестелива намеса в нейната източна историческа половина.

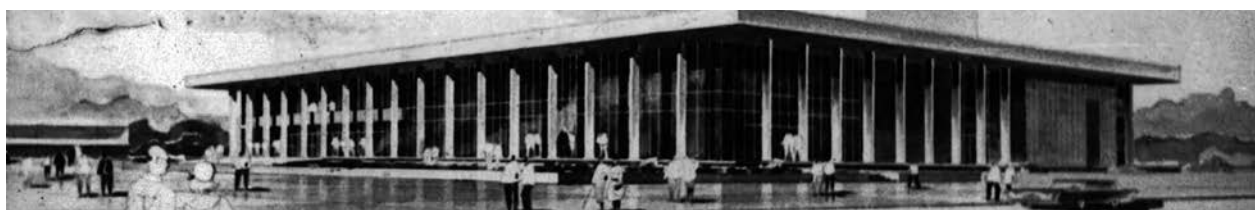
По същото време арх. Чипев проектира и много значими сгради за „Обединените арабски емирства“ (Кувейт, Сирия, Мароко и Нигерия), възложени му чрез „Техноекспортстрой“.

В периода 1982–1984 г. арх. Чипев е привлечен на работа в „Държавен комитет по туризма“, където съвместно с френската фирма „ЛЕЗАРК“ разработва общоустройствени

Жилищна сграда на МНО, ул. „Кораб планина“, кв. Лозенец, София, 1969

Театър в гр. Пазарджик, конкурс 1962 г. – първа награда

Западно направление и център София, 1972 – колектив, перспектива и макет

Зимни олимпийски игри София 92 – ръководител на колектив арх. Чипев

Проект за спортно-туристически комплекс „СИОТКА“, фрагмент на Вилно селище, 1989

планове на курортните комплекси „Боровец“ и „Пампорово“.

По същото време и по-късно, вече сам Чипев лично разработва проекти за нови планински курортни комплекси „Забърдо“ и „Сютка“ в Родопите, с които се оформя като експерт по тази тема от европейско ниво.

Това дава основание да бъде определен като ръководител на екипа, който разработва проектите за изграждане на съоръжения за планираните зимни олимпийски игри в София през 1992 – 1994 год.

Архитект Н. Чипев е участвал успешно самостоятелно, или като ръководител на екип в над 50 национални и международни архитектурни конкурса. Получава първи награди за ОНС – Плевен, театър и опера – Пазарджик, за театър и опера – Кърджали, за Сграда на държавен съвет в София (една от 5 първи премии). По-голяма част от участията му в конкурси са отличени: Национален исторически музей в София – втора премия, Конгресен център в Дамаск – откупен, Общински дом в Абу Даби – откупен и мн. др.

През 1974 г. в „Национален преглед – 30 години социалистическа архитектура“ арх. Н. Чипев получава първа награда от САБ за цялостно творчество. Арх. Николай Чипев е носител на орден „Кирил и Методий“ I-ва степен. Краткото разглеждане на архитектурното творчество на арх. Николай Чипев в България и в чужбина го представя като убеден привърженик на модерната европейска архитектура, съобразена със съвременните социално-икономически изисквания и научно-технически възможности.

Неговият принос за популяризиране постиженията на българската архитектурна школа в развиващите се страни е безспорно значим и ще остане в историята на тази епоха.

проф. г.а.н. арх. Иван Николов Никифоров

Завършил УАСГ с дипломен проект в кат. „Градоустройство“. Проектирал е главно ОУП, ОУПО и ПУП на градовете: Пловдив, София, Варна (р-л), Плевен (р-л), Сливен, ОУПО (р-л), Пазарджик и др.

В момента ръководи екип, разработващ ОУПО на община Ст. Загора.

Разработил и е реализирал множество проекти за архитектурно-художествено оформление на главни градски пространства в Пловдив, Пазарджик, Силистра, Видин, Тетевен, Своге и мн. др.

Активно участва в разработване и реализация на архитектурно-скулптурни паметници и монументи (Своге-Батулия, Шабла, Ново село и др.).

ЗА ПРОФ. Д-Р АРХ. КОНСТАНТИН БОЯДЖИЕВ „БЕЗ КРИТИКА НЯМА ИЗКУСТВО“

арх. Александър Бояджиев

Трудно е да направиш очерк или кратка житейска ретроспекция за човек, професор, преподавател, баща, с когото още не си се простил, а и надали някога ще го направиш, защото духът на тази личност ще остане да живее с теб, както и с много други хора, които той е успял да плени с уникален изказ и дълбоко познание, поднесени с нотка сдържан, но леко пиперлив хумор. Проф. д-р арх. Константин Бояджиев бе явление в българския архитектурен и университетски живот. Той остави много и различни форми на културно богатство. С нескрита самоирония и закачка обичаше да казва за себе си (тук ще си позволя директен цитат):

„Отдавна се шегувам, че ще стана известен в тесен кръг, че като директор на някогашния Институт за теория и история на архитектурата при БАН съм казвал, че в България няма теория и не се знае дали трябва да има, и че като председател на секцията „Теория, история и критика“ към САБ съм казал, че в България няма архитектурна критика, но е ясно, че трябва да има.“

Тези му думи няма как да отрекат изключителния му талант в критиката, а напротив, дори го потвърждават, било то и не само в архитектурен аспект. Точно тук трябва да споделим и мнението му, че архитектурната критика не е художествена критика, но тя може да функционира само като художествена, иначе не би била критика.

Критикът в него никога не намираше покой и винаги бе готов да пречупи техническата част на архитектурния въпрос чрез романтизма на словото и неговата субективност, без да губи научната връзка, която е в основата на архитектурната критика.

Всяка критика трябва да има и публика. Без да изключваме множеството му научни трудове, доклади и статии, той намери своята публика може би най-вече в лицето на своите студенти. В учебната зала проф. д-р арх. Константин Бояджиев бе, ако мога да се изразя с лека закачливост, в своя вихър. Чрез своя усет към детайла на словото и правилната нота за поднасяне на отрицание, забележка или корекция, придружени от изключителната ерудиция и дълбоки познания в предметите, по които бе лектор, го направиха преподавател-

проф. д-р арх. Константин Бояджиев

професор, който трудно може да бъде заменен в живота на един студент, колега или цяла университетска общност. Той бе част от университетския живот на всички архитектурни вузове в България; НБУ, УСАГ, ВСУ „Любен Каравелов“, ВСУ „Черноризец Храбър“, Европейски политехнически университет – Перник. Талантът му на преподавател не можа да бъде ограничен в рамките на страната ни и той намери поле за изява на места като Алжир и Белград.

Като един от създателите на програма „Архитектура“ в НБУ, той не спираше да пише програми и курсове, да подготвя акредитации, както и да бъде дипломен ръководител на студенти от всякакви националности, като отдаваше повече от това, което му се изискваше. За него преподаването бе особен вид занаят, в който сигурността на това, че си добър архитект, не означава непременно, че ще си и добър преподавател. Виждаше дейността си на професор през особена романтична призма, в която чрез преподаването не трябва да търсиш друго богатство, освен личностното удовлетворение.

Този романтизъм бе част и от неговия чисто научен път, който той намисляше за по-скоро изпълнен с лека тъжна краска. За него заниманието с архитектурна история и теория бе част от биографията му, която му е донесла частично задоволство и множество трудни моменти. Тази дейност от живота му остави около 100 публикации, също толкова цитирания, хабилитационен труд от 450 стр. и усещането, че е открил темата за външните влияния в българската архитектура. Писал е първи и без свян, а може да се каже радикално и с категоричност, по темата за социалистическия реализъм, както и за характеризиранието на 60-те и прехода към 70-те години, описвайки го като един особено богат за българската архитектура период. Бе изключителен познавач на архитектурата на тоталитарните режими и постмодернизма.

Ако погледнем към биографията на проф. г-р арх. Константин Бояджиев, то лесно забелязваме плурализма и богатството на неговия архитектурен живот. Почетен професор на Нов български университет и носител на редица призове и награди, сред които са: златни значки на САБ и БАН, два сребърни медала (най-високо отличие) от национални прегледи на българската архитектура, „Златен капитал“ на САБ – само малка част от отличията, които получи за всичките трудове, учебници, публикации и други дейности, които ни остави в наследство и в принос на архитектурата.

За край на тази кратка статия, отгадена на един безбрежен дух, бих искал да ви поднеса част от неговите думи, думи, които той сам избра за друг повод, но които са достатъчно силни, за да ни припомнят за неговия креативен и устремен изказ, разголващ архитектурната история по неповторим начин...

I. Социалистическият реализъм съединява в себе си три причини за собственото си съществуване. На първо място, стремежът към „вечност“ може да се опре само на доказаното вече „вечно“, а това са историческите стилове. Тук от неговите теоретици се прави важната добавка, че социализмът не е стил, а творчески метод, с което се избягва смъртта на всеки стил поотделно. Това е тезата, която продължи съществуването си и след 1956 г. Оттук идва втората причина, която съчетава саморазвитието на творческия метод с еволюционността на стиловете. Еволюционността е удобна и по политически причини. След като е взета един път властта, не са необходими вече революции. Езикът със своята еволюционност в развитието е много подходяща база за теоретизиране и това обяснява интереса на Сталин към проблема, който иначе би изглеждал странен или случаен, само че точно при Сталин няма нищо случайно. На трето място, вече по една преобърната логика революцията се схваща като възстановяване на „правдата“ на историческите стилове. Това вече не е революция, а реставрация. Постмодернизмът – иронична, социализмът – гротескна.

II. Принципът на геисторизиране на архитектурната лексика, характерен за част от постмодернистите, е абсолютно противоположен на социализма с неговото задължително историзиране на прогресивното за сметка на реакционното, на ренесансовото за сметка на бароковото примерно. Не само това, исторически архитектурата се датира с помощта на петолъчките и сърпове и чуковете.

Съвършено различно е отношението към конструкцията при постмодернизма и социалистическия реализъм. Първият манипулира конструкцията по един маниеристичен и изящен начин в полза на архитектурни цели, той я превръща отново от инженерна в архитектурна конструкция и това не значи, че тя е нерационална или неиздържана от техническа гледна точка. При социализма конструкцията е по принцип архитектурна конструкция или, с други думи, техническата конструкция посредством пластичното ѝ разработване се превръща в тектонична система, както е при историческите стилове и което е в остро противоречие със съвременната техника; по този начин се узаконява фалшификацията, глупостта на архитекта и инженера, задължението им да проектират антиконструктивни, неадекватни на времето си детайли и елементи.

Биография на проф. г-р арх. Константин Бояджиев:

Почетен професор на Нов български университет

Научна степен: доктор

Основни изследователски интереси в областта на: съвременна архитектура: история и критика; градоустройство и ландшафт.

Допълнителни изследователски интереси в областта на: визуални изкуства, интериор, дизайн

Възможности за експертиза в областта на: съвременна архитектура: история и критика; градоустройство и ландшафт.

Преподавателски интереси в областта на: съвременна архитектура: история и критика; градоустройство и ландшафт.

Образование:

1971 г. архитект ВИСИ (УАСГ) София

Членство в организации:

Съюз на архитектите в България

Участие в национални и международни проекти:

2015 г. Създаване и апробиране на нова специалност „Жилищна политика“ към специалност „Архитектура“.

Награди:

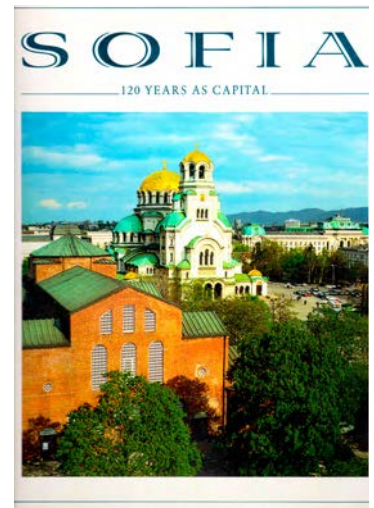
Два сребърни медала (най-високо отличие) Национални прегледи на българската архитектура, 1992 и 1998 г.

Златна значка на БАН

Златна значка на САБ

Почетен професор на НБУ – 2009 г.

Преподавател на годината в НБУ – 2010 г.

Издания на проф. д-р Константин Бояджиев
Моменти от работата му със студентите по „Архитектура“

Награда „Златен капител“ на САБ – 2012 г.

Награда на Ректора на НБУ – 2015 г. (1-ви носител на новоучредена награда)

По-важни публикации:

Бояджиев К. „Постижения на българската архитектура през 20-ти век“ – първа част, списание „Архитектура“ – 2014 г.

Бояджиев К. „Постижения на българската архитектура през 20-ти век“ – втора част, юбилейно издание, 60 години списание „Архитектура“ – 2014 г.

Бояджиев К. „Банката – символ на промяната“ юбилейно издание, 60 години списание „Архитектура“ – 2014 г.

Бояджиев К. Д. Желева „Накъде върви българската архитектура“ юбилейно издание, 60 години списание „Архитектура“ – 2014 г.

Бояджиев К. Архитектурната пластика (книга под печат в Издателска къща „Арх и Арт“).

Бояджиев К. Социалистическият реализъм в архитектурата- докога, колко социалистически и какъв реализъм- сп. Архитектура бр. 6, 2009.

Бояджиев К. Българската архитектура на 60-те години- постиженията на новаторството. сп. Архитект бр. 4 2009.

Бояджиев К. Архитектурата и националното сб. Пространството архитектура Акад. изд. проф. Марин Дринов 2008 стр. 156-176

Бояджиев К. Интериор-история и теория. Семичник „Български архитект“ юни 2008

Бояджиев К. Писмо до себе си (световен конгрес на МСА- Торино) 2008 бр. 2 стр. 50-55

Бояджиев К. Доклад международна конференция „Екранните изкуства и XXI век“ Пловдив 2008 г. на международният фестивал „Златната ракла“.

Бояджиев К. Да се завърнеш в България в точното време Архитектурата на Петър Тодоров списание „Архитектура“ бр. 4, 2007 г.

Бояджиев К. Нели Чанева на 75 години

СП. „Архитектура“ 2006 брой 5-6 стр. 100-103

Бояджиев К. София- модерен символ на нацията и европейска столица. XXII МСН. Istanbul Turkey. Световен конгрес на МСА.

Сп. Архитект бр.- 1-2- 2005 стр. 44-45

Бояджиев К. Кръгла маса: Актуални проблеми на архитектурното образование у нас САБ- „Български архитект“ 28, 2007.

Бояджиев К. Послание към XXI - Г. Стоилов, години отдадени на архитектурата. бр. 1. с. 56-57 2004 г.

По-големи проекти и реализации:

- къщи и вили

- индивидуални сгради и хотел в гр. Сетиф, Алжир
- градоустройствени разработки и териториални схеми чрез НИС за градовете Лом, Плевен, Мизия

- Дом на красотата – гр. Пазарджик (преустроен)

- Дом на красотата – гр. Ямбол (преустроен)

- Малка административна сграда на „Агромашинаимпекс“ на бул. „Ст. Лепоев“ (гнес бул. Константин Величков) – разрушена

- Проект за разширение на Читалище в гр. Елена

- Участие в над 20 архитектурни национални конкурси с 6 откупени проекта, между които:

• за летище София в колектив с ръководител инж. Р. Младжов;

• за център на гр. Смолян (втори конкурс) в колектив с ръководител арх. Вл. Балкански;

• 3 конкурса за православни храмове в Смолян (откупен), Силистра, София (индивидуално);

• за центъра на гр. София (индивидуално);

• градоустройствени конкурси за гр. Пещера, Левски;

• студентски град в Благоевград (колектив);

конкурс за детски съоръжения, 1978 (откупен, индивидуално);

арх. Александър Константинов Бояджиев

- магистър по архитектура НБУ – София
- докторант по архитектура НБУ – София

Тема: „Жилищна политика в урбанистичния и исторически контекст на европейския град“ НБУ - София

- асистент преподавател в НБУ – София
- старши експерт дизайнерска програма в Ideal Standard
- вогещ архитект в Recyclearch Studio

АЗБУЧЕН УКАЗАТЕЛ

на материалите, публикувани в сп. „Архитектура“ в броевете от 2020г.

А

АБУЛКЕР, Делфин /в съавторство/ - бр.3/4, с.101 – Представяне на специализирания курс на „Екол де Шайо“, по повод 20 години от създаването му
АЛЕКСАНДРОВА, Сашка - бр.3/4, с.78 – За арх. Теофил Теофилов с преклонение
АТАНАСОВА, Ирина - бр.5/6, с.62 – Архитектурното наследство на железопътния транспорт в България; бр.5/6, с.80 /в съавторство/ – Реставрация и адаптация на Минералната баня в Баня

Б

БАБИКС, Флоранс /в съавторство/ - бр.3/4, с.101 – Представяне на специализирания курс на „Екол де Шайо“ по повод 20 години от създаването му
БОРИСОВ, Борислав – бр.1/2, с.44 - За центъра на София; с.123 - Нова монография проф. г.а.н. арх. Атанас Ковачев; бр.5/6, с.18 – Относно специфични правила и норми в историческа градска среда
БОЯДЖИЕВ, Александър - бр.5/6, с.163 – За проф. г-р арх. Константин Бояджиев
БРАЙНОВА, Румяна /в съавторство/ - бр.3/4, с.44 – Шишмановата баня във В. Търново – консервация, реставрация и експонирание
БРАТОВАНОВА, Аталия - бр.3/4, с.32 – Общ устройствен план на община Горна Оряховица
БРАТОВЕВ, Стоян - бр.1/2, с.74 - Софийското метро в архитектурно отношение е много над средноевропейското
БУЛЕВ, Тодор – бр.1/2, с.33 – Градският пейзаж на София; бр.5/6, с.5 – Съвременният живот на архитектурното наследство

В

ВАСЕВА, Милена - бр.5/6, с.124 – Парк-музей „Врана“
ВЕКОВ, Станчо - бр.5/6, с.67 – А сега накъде?! Бъдещото архитектурно решение на т. нар. „гупка“ във Варна
ВЪРБАНОВА, Валентина /в съавторство/ - бр.3/4, с.132 – „Трима архитекти - юбиляри“

Г

ГЕНОВ, Пламен - бр.5/6, с.149 – Как беше избран носителът на приза „Архитектон“
ГЕОРГИЕВ, Борис - бр.3/4, с.123 – Български витраж. Търновска витражна школа
ГЕОРГИЕВ, Любо - бр.1/2, с.24 - Обвързващо планиране
ГЕОРГИЕВ, Николай - бр.3/4, с.62 – Реставрация на Хан „Хаджи Николи“
ГЕОРГИЕВ, Чавдар /в съавторство/ - бр.5/6, с.80 – Реставрация и адаптация на Минералната баня в Баня

Д

ДАКОВА, Ирина - бр.5/6, с.28 – Мониторингът в опазването на архитектурното наследство
ДАНДОЛОВА, Искра - бр.1/2, с.98 - Жилищната архитектура на София. Една динамична история с продължение
ДЕРЛИПАНСКА, Ирина - бр.1/2, с.79 - Дизайн на дъве от станциите – линия 1 и линия 2
ДЖАМБАЗОВА, Габриела /в съавторство/ - бр.3/4, с.88 – Пивоварна „Каменица“ в Пловдив
ДИАМАНДИЕВА, Мария - бр.5/6, с.31 – Предизвикателството „съживяване“
ДИКОВ, Петър - бр.1/2, с.19 - Общият устройствен план на София 2006/2009г. Постигане или проблем
ДОБРЕВ, Пенчо - бр.1/2, с.127 - За архитектурно-художествения синтез на книгата „Кои сме всъщност ние,“
ДОБРЕВ, Стефан - бр.5/6, с.91 – Реконструкция и интериорен дизайн на Френският културен институт в София
ДОЙЧЕВА, Радосвета - бр.1/2, с.113 - Арх. Кирил Дойчев на 95+1
ДОЙЧИНОВ, Тригор - бр.5/6, с.55 – Интегритетът на града

З

ЗАХАРИЕВ, Анжел - бр.1/2, с.90 - Високите сгради в София-предпоставки и потенциал за развитие
ЗДРАВКОВ, Здравко - бр.1/2, с.4 – Просперитет, здраве и околна среда
ЗЛАТКОВА, Силвия - бр.3/4, с.82 – Арх. Матей Савов, създател на великотърновското архитектурно бюро „Матис“

И

ИВАНОВ, Павел /в съавторство/ - бр.3/4, с.88 – Пивоварна „Каменица“ в Пловдив

Й

ЙОСИФОВ, Драгомир - бр.3/4, с.67 – Реставрация на „Йонов хан“

К

КАЛЧЕВ, Петър - бр.5/6, с.111 – Двуетажна раннеолитна къща в Стара Загора
КАМИШЕВА, Мария /в съавторство/ - бр.5/6, с.107 – Археологията в центъра на Стара Загора
КЕРЕЛОВА, Дафинка - бр.3/4, с.36 – Самоводската чаршия в Търново
КЕРЕСТЕЛИЕВ, Добрин - бр.1/2, с.109 - Фотопанорама. Новият софийски пейзаж
КИРОВА – ДЕЛЧЕВА, Радосвета - бр.3/4, с.55 – Модернизъмът на В. Търново между двете световни войни. Непознатото лице на площада с паметника на „Победите“
КИРЯКОВ, Петър /в съавторство/ – бр.5/6, с.107 – Археологията в центъра на Стара Загора
КОВАЧЕВ, Атанас /в съавторство/ - бр.1/2, с.28 – Влиянието на ОУП на Столична община върху формата на урбанистично развитие на София
КОЛЕВА, Донка - бр.3/4, с.47 – Търново – Изумителният град - Льо Корбузи (1887-1965); бр.3/4, с.50 – Архитектурните съкровища на В. Търново – прозорец към историята
КОНСТАНТИНОВ, Станислав - бр.5/6, с.94 – Институтът „Конфуций“, София
КОСТОВ, Димитър - бр.3/4, с.14 – Общ устройствен план на община В. Търново, изготвен от „БУЛПЛАН“ ООД
КРЪСТЕВА, Пламена - бр.1/2, с.81 – През юли-август тръгва метрото от „Красно село“ до „Хаджи Димитър“
КУКУШЕВА, Евгения - бр.1/2, с.40 - Изкуствата в града; бр.5/6, с.58 – Проблеми на недвижимото културно наследство в София

Л

ЛАЗАРОВ, Мартин - бр.3/4, с.112 – Професионална гимназия по строителство, архитектура и геодезия „Ангел Попов“, гр. Велико Търново – училище с традиции
ЛАЗАРОВА, Лидия - бр.5/6, с.145 – „Дни на архитектурата – София 2020“
ЛЕГКОСТУП, Пламен - бр.3/4, с.127 – Художниците на В. Търново
ЛЕОНИДОВ, Людмил - бр.1/2, с.69 – О. М. за съдбата на София
ЛОСТОВА - ТОПАЛОВА, София /в съавторство/ - бр.3/4, с.132 – „Трима архитекти - юбиляри“

М

МАРИНОВ, Владимир - бр.5/6, с.135 – Паркът на двореца „Кричим“,
МАРИНОВ, Милен - бр.3/4, с.23 – Една идея за благоустрояване на главната улица на В. Търново; бр.3/4, с.92 – Открит проект за църква на архитектон Димитър Сергюв от Трявна; бр.3/4, с.96 – Проект на първомайстор Генчо Кънев за църквата „Св.Св.Кирил и Методий“ в Свищов
МЕТАЛКОВА-МАРКОВА, Милена - бр.5/6, с.37 – Археология на забравата

Н

НАЙДЕНОВА, Веляна - бр.5/6, с.120 – Историческите паркове и тяхното съвременно развитие
НИКИФОРОВ, Иван /в съавторство/ - бр.1/2, с.117 – Станчо Веков на 70 години – Архитектурно творчество в „крайния запад“ и „далечния изток“ на България;
бр.3/4, с.18 – Специализиран подробен устройствен план на В. Търново – старият град; бр.5/6, с.160 – Архитектурното творчество на Николай Чипев
НИКИФОРОВА, Росица /в съавторство/ - бр.1/2, с.117 – Станчо Веков на 70 години – Архитектурно творчество в „крайния запад“ и „далечния изток“ на България
НИКОВ, Любомир /в съавторство/ - бр.5/6, с.99 – Акрополът на Пауталия
НИКОЛОВ, Димитър - бр.5/6, с.129 – 125 години парк „Аязмото“
НИКОЛОВ, П. /в съавторство/ - бр.1/2, с.28 – Влиянието на ОУП на Столична община върху формата на урбанистично развитие на София
НОЖАРОВА, Б. /в съавторство/ - бр.1/2, с.28 – Влиянието на ОУП на Столична община върху формата на урбанистично развитие на София
НУРКОВ, Йордан - бр.3/4, с.4 – Интервю с Председателя на гружество на САБ - В. Търново; бр.5/6, с.157– Световният ден на архитектурата 2020г. във Велико Търново

П

ПАНОВ, Даниел - бр.3/4, с.10 – Рестарт на програмата за саниране ще даде силен тласък на икономиката
ПЕНЕВСКА, Веселина - бр.1/2, с.125 - Оценка на социалното качество на метростанциите
ПЕТЛИЧКОВ, Александър - бр.1/2, с.53 - Конкурсът за пл. „Света Неделя“
ПЕТРОВ, Любомир - бр.5/6, с.84 – Реставрация и адаптация на Централната железопътна гара в Пловдив
ПЕТРОВ, Петър /в съавторство/ - бр.3/4, с.109 – Как бе създаден курсът за архитекти от Националния институт за паметници на културата и Ecole de Chaillot
ПИРОВСКА, Галина /в съавторство/ - бр.3/4, с.109 – Как бе създаден курсът за архитекти от Националния институт за паметници на културата и Ecole de Chaillot
ПОПОВ, Чавдав - бр.1/2, с.125 - Принос в архитектурознанието
ПОПОВА, Любомира - бр.3/4, с.8 – Област Велико Търново се откроява с устойчивото нарастване на темпа на усвояване на средствата по оперативни програми на ЕС и Националната програма за енергийна ефективност на многофамилни жилищни сгради
ПРАШКОВА, Миглена - бр.3/4, с.116 – Храм „Св. Никола“ във Велико Търново. Датирание и атрибуция на възрожденските творби

С

САВОВА, Слава /в съавторство/ - бр.5/6, с.75 – Конкурсът за Централната минерална баня в София
САРАЛИЕВА, Гезгана - бр.1/2, с.105 - Жилищни сгради в София - GARDEN VISION RESIDENCE
СТОЙЧЕВА, Жана - бр.1/2, с.7 - История на общите устройствени планове на София /1879-2019/
СЛАЕВ, Александър /в съавторство/ - бр.1/2, с.28 - Влиянието на ОУП на Столична община върху формата на урбанистично развитие на София
СТАНИШЕВ, Георги - бр.5/6, с.116 – Проект „Изкуствено небе“, м. Дикили Таш, Гърция
СТРАХИЛОВ, Иво /в съавторство/ - бр.5/6, с.75 – Конкурсът за Централната минерална баня в София

Т

XXXI Общо събрание на САБ - бр.5/6, с.142 – Извадки от стенограмата
ТИХОЛОВ, Николай - бр.3/4, с.128 – Художниците на В. Търново
ТОТЕВ, Константин - бр.3/4, с.40 – Новите разкопки и консервационни дейности на крепостта Трапезица 2007-2020 / резултати, проблеми, перспективи/

Ф

ФУРНАДЖИЕВА, Ваня - бр.3/4, с.24 – Общ устройствен план на община Свищов
ФЪРКОВ, Юлий /в съавторство/ - бр.5/6, с.99 – Акрополът на Пауталия

Х

ХРИСТОВА, Светлана - бр.5/6, с.50 – Европейски политики към културното наследство

Ц

ЦАНЕВ, Пламен /в съавторство/ - бр.3/4, с.40 – Новите разкопки и консервационни дейности на крепостта Трапезица 2007-2020 / резултати, проблеми, перспективи/
ЦОНЕВ, Стефан - бр.3/4, с.87 – Архитектурата е изживяване и възприятие на сетивата

Ч

ЧОЛАКОВ, Иван /в съавторство/ - бр.3/4, с.44 – Шишмановата баня във В. Търново – консервация, реставрация и експониране; бр.3/4, с.74 - За арх. Живко Драгомиров с почит и признателност; бр.3/4, с.76 - Велико Търново през 70-те и 80-те години на миналия век – търсене на оригинални и значими архитектурни решения

Ш

ШОПОВА, Мая /в съавторство/ - бр.5/6, с.75 – Конкурсът за Централната минерална баня в София

Я

ЯМЕЛИЕВ, Марчел - бр.3/4, с.130 – Художниците на В. Търново

Списание
за архитектурно творчество,
архитектурна теория и критика

проф. д-р арх. Тодор Булев
проф. д.а.н. арх. Борислав Борисов
арх. Ирина Дакова
д-р арх. Мария Диамандиева
д-р арх. Милена Металкова-Маркова
доц. урб. Светлана Христова
проф. д-р арх. Григор Дойчинов
арх. Евгения Кукушева
арх. Ирина Атанасова
доц. д-р арх. Станчо Веков
арх. Слава Савова
арх. Мая Шопова
д-р Иво Страхилков
арх. Чавдар Георгиев
арх. Ирина Атанасова
арх. Любомир Петров
арх. Габриела Джамбазова
арх. Павел Иванов
арх. Стефан Добрев
арх. Станислав Константинов
арх. Юлий Фърков
Любомир Никол
арх. Петър Киряков
Мария Камешева
Петър Калчев
проф. арх. Георгий Станишев
доц. д-р ланг. арх. Веляна Найденова
ланг. арх. Милена Васева
ланг. арх. Димитър Николов
ланг. арх. Владимир Маринов
арх. Лидия Лазарова
д-р арх. Пламен Генов
арх. Йордан Нурков
проф. д.а.н. арх. Иван Никифоров
арх. Александър Бояджиев

ИЗДАНИЕ НА СЪЮЗА НА
АРХИТЕКТИТЕ В БЪЛГАРИЯ

Цена: 14 лв.